



*Հերազուրական խմբի ղեկավար՝
ԹԱԹՈՒԼ ՄԿՐՏՉՅԱՆ*
Կնարեսագիտության դոկտոր, դոցենտ

*Հերազուրական խմբի անդամներ՝
ԷՐԻԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ*
Կնարեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՕՀԱՆՅԱՆ
Կնարեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
ՄԵԼԱՆՅԱ ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ
ՀՊՏՀ մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնի դասախոս
ՆԱՐԵԿ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ՀՊՏՀ Ֆինանսների ամբիոնի ասպիրանտ
ՄՈՎՍԵՍ ԳԱԼՍՏՅԱՆ
ՀՊՏՀ «Ֆինանսներ» մասնագիտության մագիստրանտ

ՀՀ ԹՌԶՆԱՄՄԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

DOI: 10.52174/978-9939-61-250-8

Ե Ր Ե Վ Ա Ն
«ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2022

ՀՏԴ 339.13:637.54
ԳՄԴ 65.42+36.93
Հ 247

Հրատարակության է երաշխավորել
ՀՊՏՀ գիտական խորհուրդը

Մասնագիտական խմբագիր՝

Դ. Հախվերդյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Գրախոսներ՝

Ս. Ավետիսյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Հ. Ծախեցյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Խմբագրական խորհուրդ՝

Դ. Գալոյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Թ. Մկրտչյան
տ.գ.դ., դոցենտ

Դ. Հախվերդյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր

Գ. Նազարյան
տ.գ.թ., դոցենտ

ՀՀ թռչնամսի շուկայի հետազոտություն/ Թ. Մկրտչյան և ուրիշներ.- Եր.:
Հ 247 Տստեսագետ, 2022.- 130 էջ.- («Ամբերդ» մատենաշար 53):

Հետազոտության շրջանակում դիտարկվել են թռչնամսի միջազգային շուկայի զարգացման հիմնական միտումները, ինչպես նաև իրականացվել է ՀՀ թռչնամսի ներքին շուկայի մրցակցային վիճակի համալիր ուսումնասիրություն, դրա մասնակիցների, նրանց մասնաբաժինների, գերիշխող դիրքի, դրանով պայմանավորված՝ հնարավոր չարաշահումների և հակամրցակցային գործողությունների բացահայտում: Մրցակցության ապահովման պետական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման նկատառումով կատարվել են համապատասխան առաջարկություններ, որոնք նախանշվել են որպես այս հետազոտության հիմնական նպատակներ:

ՀՏԴ 339.13:637.54
ԳՄԴ 65.42+36.93

ISBN 978-9939-61-250-8

© «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն, 2022 թ.
© «Տստեսագետ» հրատարակչություն, 2022 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 5

**Գլուխ 1. ԹՈՉՆԱՄՄԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 7**

- 1.1. Թոչնամանի համաշխարհային արտադրության և սպառման ծավալների շարժընթացը: Սպառողական նախաստիքությունների փոփոխությունները 7
- 1.2. ՀՀ թոչնամանի շուկայի զարգացման միտումները..... 17

**Գլուխ 2. ՀՀ ԹՈՉՆԱՄՄԻ ՇՐՋԱՆԱԹՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ
ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ՀԱՏԿՈՐՈՇՈՒՄԸ 23**

- 2.1. Ապրանքային շուկայի հատկորոշման նպատակը 23
- 2.2. «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ընտրությունը 25
- 2.3. ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային և աշխարհագրական սահմանները, տնտեսվարող սուբյեկտների կազմը և ծավալները 26

**Գլուխ 3. ՀԱՎԻ ՄՄԻ ՇՐՋԱՆԱԹՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ 34**

- 3.1. ՀՀ հավի մսի շրջանառության ոլորտը կարգավորող ԵԱՏՄ տեխնիկական կանոնակարգերը 34
- 3.2. Հավի մսի շրջանառության ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքները, ՄՄ հանձնաժողովի և ՀՀ կառավարության որոշումները 38
- 3.3. Հավի մսի շրջանառության ոլորտի հարկային և մաքսային կարգավորումները ՀՀ-ում 44
- 3.4. Հավի մսի շրջանառության ոլորտի այլ կարգավորումները ՀՀ-ում.... 47

Գլուխ 4. ՀՀ «ՀԱՎԻ ՄԻՍ» ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ..50

- 4.1. ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի տնտեսվարող սուբյեկտները և շուկայի կառուցվածքային տեղաշարժերը 50
- 4.2. Հավի մսի ներմուծման, արտադրության և իրացման ծավալները ՀՀ-ում..... 51
- 4.3. ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանը 57

Գլուխ 5. ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐՆ ՈՒ ԳՆԱՅԻՆ ԲԱՂԱԲԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՀԱՎԻ ՄՄԻ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ 59

5.1. Հավի մսի միջազգային գների շարժընթացը 59

5.2. Հավի մսի հայաստանյան շուկայի գնային միտումները: Ընդհանուր գներ 61

5.3. Հավի մսի իրացման գների շարժընթացը և իրացման մակարդակները ՀՀ-ում..... 64

5.4. Հավի մսի ինքնարժեքը և իրացման գները ձևավորող բաղադրիչները ՀՀ-ում..... 70

5.5. ՀՀ հավի մսի շուկայում գնային տատանումներ առաջացնող գործոնների մոդելավորումը..... 72

5.6. Հավի մսի միջազգային և ՀՀ ներքին գների միջև խզումների գնահատումը 79

5.7. ՀՀ-ում հավի մսի գների փոփոխության ազդեցությունն իրացման ծավալների վրա 82

5.8. ՀՀ ներմուծվող հավի մսի գների հնարավոր փոփոխությունները զարգացման տարբեր սցենարների պարագայում 84

5.8.1. Բազային սցենարի մշակում 84

5.8.2. Մաքսատուրքերի բարձրացման ազդեցությունների սցենարներ 86

Եզրակացություն..... 89

Օգտագործված գրականություն 98

Համառոտագրեր..... 99

Մսի և մսամթերքի համաշխարհային շուկան պարենի համաշխարհային շուկայի ամենամեծ հատվածներից է ինչպես առևտրի և տեսականու ծավալներով, այնպես էլ մասնակիցների քանակով, ուստի դրա զարգացման հիմնական ուղղությունների և ժամանակակից միտումների ուսումնասիրությունը չափազանց կարևորվում է: Այս շուկայի առանձնահատկությունը ոչ միայն համապատասխան խմբի ապրանքների արտադրության և սպառման զգալի ծավալների, այլև դրանց՝ բնակչության սննդակարգում որպես կենդանական սպիտակուցների հիմնական աղբյուր հանդես գալու մեջ է:

Բնակչության կողմից սպառվող մսի ամենատարածված տեսակներից են կարմիր միսը (տավարի միս, ոչխարի միս), սպիտակ միսը (հիմնականում՝ թռչնամիս և որոշ դեպքերում՝ խոզի միս) և ծովամթերքը (ձուկ և խեցեմորթ), որոնց սպառման ծավալներն աշխարհում շարունակաբար աճում են: Ընդ որում, մսի սպառման ծավալների աճը պայմանավորված է մի շարք գործոններով, որոնցից հիմնականն աշխարհի բնակչության թվաքանակի և եկամուտների ընդհանուր մակարդակի շարունակական աճն է, ինչն էլ, իր հերթին, նպաստում է բնակչության գնողունակության աստիճանի բարձրացմանը: Արդյունքում, սպառողական սննդակարգում սկսել է գերակշռել միսը, որը համարվում է կալորիաներով ավելի հարուստ սննդի աղբյուր՝ հացահատիկային հիմքով սննդակարգի համեմատ: Մսի սպառման ծավալների փոփոխությունն ավելի տեսանելի է եղել կարմիր մսի տեսակների (տավարի միս, ոչխարի միս և այլն), իսկ սպիտակ մսի տեսակներից՝ խոզի մսի դեպքում, որոնք համարվում են թանկ սննդամթերքներ և ներառվում հիմնականում եկամտային միջին և բարձր մակարդակ ունեցող երկրների և բնակչության խմբերի սննդակարգում: Իսկ ցածր և միջին եկամուտ ունեցող երկրներում և բնակչության խմբերում առավելապես գերակշռում է թռչնամսի սպառումը, քանի որ վերջինս, մսի մյուս տեսակների համեմատ, ամենաէժեքան է: Մակայն, վերջին մի քանի տասնամյակում մսի տեսակների նկատմամբ նախապատվությունը զգալի փոփոխություն է կրել, որը, կարծես թե, պայմանավորված չէ եկամուտների մեծությամբ: Մասնավորապես՝ աշխարհում նկատվում է սպիտակ մսի, առավելապես՝ թռչնամսի նախապատվության ընդգծված միտում, որն առկա է եկամտային բոլոր խմբերում ներառված երկրներում, ինչը չենք կարող պայմանավորել միայն վերջինիս ցածր գնով. ակնհայտ է, որ այս դեպքում դա կապված է սպառողների այն ընկալման հետ, որ սպիտակ միսն ավելի առողջ, սննդարար և, միաժամանակ, դիետիկ սննդամթերք է: Բացի դրանից, թռչնամսի սպառման առումով, բացակայում են կրոնական, մշակութային և այլ սահմանափակումները, ինչպիսիք առկա են, օրինակ, խոզի մսի պարագայում՝ մուսուլմանական երկրներում:

Թեև Հայաստանի Հանրապետությունում մսի տեսակների սպառման տեսանկյունից չկան կրոնական, մշակութային, ավանդական և այլ տիպի սահմանափակումներ, և նախընտրելի են դրա բոլոր տեսակները, այնուամենայնիվ, համաշխարհային սպառման կառուցվածքային փոփոխություններն իրենց արտացոլումն են գտել նաև մեր երկրում: Վերջին տարիներին մսի սպառման ծավալներում աճի ամենաբարձր ցուցանիշն ապահովել է թռչնամիսը:

Լինելով փոքր տնտեսությամբ երկիր, որը ներմուծում է սպառվող թռչնամսի շուրջ 70-75%-ը, ՀՀ-ն արձագանքում է համաշխարհային տնտեսությունում ընթացող՝ մսի սպառման նախասիրությունների ինչպես մշակութային ու վարքագծային փոփոխություններին, այնպես էլ գնային տատանումներին: Ուստի, այս առումով, էպպես կարևորվում են թռչնամսի համաշխարհային և տեղական շուկաների, դրանցում դրսևորվող հիմնական միտումների ուսումնասիրությունը, ՀՀ տնտեսություն դրանց փոխանցման ուղիների, թռչնամսի սպառման նախասիրությունների, սպառողական վարքագծի, գների տատանումների, ինչպես նաև ներքին շուկայի կառուցվածքային տեղաշարժերի ու մրցակցային միջավայրի պայմանների փոփոխությունների բացահայտումը:

Տեսագոտելով միջազգային շուկաներում մսի տարբեր տեսակներին առնչվող մի շարք ցուցանիշների փոփոխություններն ու զարգացման միտումները՝ հնարավոր կլինի վեր հանել ներքին տնտեսության առաջընթացը կանխորոշող հիմնական գործոնները, առկա խնդիրները, ինչպես նաև համապատասխան լուծումների առաջադրմամբ մշակել պետության տնտեսական քաղաքականության նոր մոտեցումներ:

Տեսագոտության շրջանակում փորձ է արվել դիտարկելու թռչնամսի միջազգային շուկայի զարգացման հիմնական միտումներն ու պատճառները, դրանց՝ ՀՀ տնտեսություն փոխանցման ուղիներն ու կառուցակարգերը՝ հնարավոր ազդեցության գնահատմամբ, ինչպես նաև կատարելու ՀՀ թռչնամսի ներքին շուկայի մրցակցային վիճակի համալիր ուսումնասիրություն, դրամասնակիցների, նրանց մասնաբաժինների, գերիշխող դիրքի, դրանով պայմանավորված՝ հնարավոր չարաշահումների և հակամրցակցային գործողությունների բացահայտում՝ ներկայացնելով մրցակցության ապահովման պետական քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման առաջարկություններ, որոնք նանխանշվել են որպես այս հետազոտության հիմնական նպատակներ:

**ԹՌՉՆԱՄՍԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐՆ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ**

**1.1 Թռչնամսի համաշխարհային արտադրությունն
ու սպառման ծավալների շարժընթացը:
Սպառողական նախասիրությունների
փոփոխությունները**

Աշխարհի յուրաքանչյուր երկրում միսն ու մսամթերքն էական տեղ են զբաղեցնում բնակչության սպառողական զամբյուղում: Ավանդաբար, բնակչության սպառման կառուցվածքում առավելապես գերակշռել են մսի կարմիր տեսակները (տավարի միս, ոչխարի միս և այլն), իսկ սպիտակ տեսակներից՝ խոզի միսը՝ որպես թանկարժեք սննդամթերք, ու ներառվել եկամտային միջին և բարձր մակարդակ ունեցող երկրների և բնակչության խմբերի սննդակարգում: Ավելի ցածր եկամուտ ունեցող երկրների կամ բնակչության խմբերի սպառման կառուցվածքում հիմնականում գերակշռել է ոչ մսային, առավելապես՝ հացահատիկային հիմքով էժան սննդակարգը: Ընդ որում, մսի տեսակներից սպառման ծավալներով աչքի է ընկել մասնավորապես թռչնամսիսը՝ որպես ցածր գին ունեցող սննդամթերք: Սակայն, ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, վերջին տարիներին ամբողջ աշխարհում «Միս» ապրանքային խմբի սպառման կառուցվածքն էապես փոփոխվել է առավելապես թռչնամսի, իսկ դրա մեջ՝ հավի մսի մասնաբաժնի ավելացման ուղղությամբ: Եվ այս միտումը նկատելի է զարգացման տարբեր աստիճան ունեցող երկրների սպառման կառուցվածքում: Մա պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, որոնցից հարկ է մատնանշել ժողովրդագրական փոփոխությունները, ուրբանիզացման աճը, եկամուտների մակարդակն ու դրա աճի տեմպերը, թռչնամսի և մսի այլ տեսակների գների տարբերությունները, ձևավորված ավանդույթները, կրոնական համոզմունքները, մշակութային նորմերը և բնապահպանական ընկալումները, տարբեր կրոններ դավանող երկրների բնակչության թվաքանակի աճի տեմպերի հարաբերակցությունը և այլն: Այսօր արդեն ակնհայտ է սպառողների կողմից սպիտակ մսին տրվող նախապատվությունը՝ մսի այլ տեսակների համեմատ, քանի որ այն ընկալվում է որպես ավելի առողջ, սննդարար, համեղ, ցածր կալորիականությամբ սննդամթերք: Դա արտահայտվում է ամբողջ աշխարհում թռչնամսի սպառման ծավալների աճի բարձր տեմպերով՝ արդեն իսկ գերազանցելով մսի մյուս՝ սպառման տեսանկյունից ավանդական համարվող տեսակների սպառ-

ման ծավալները՝ «Միս» ապրանքային խմբի սպառման մեջ ապահովելով 40% մասնաբաժին:

Ընդ որում, վերը նշված հանգամանքները պայմանավորել են աշխարհում մսի բոլոր տեսակների արտադրության ծավալների զգալի աճ, որի շրջանակում աճի ամենաբարձր տեմպն արձանագրել է հենց թոչնամսի արտադրությունը: Այսպես՝ վերջին 60 տարվա ընթացքում մսի բոլոր տեսակների արտադրության ծավալներն աճել են մոտ 3.5 անգամ, իսկ վերջին 20 տարում՝ 1.6 անգամ:

Աղյուսակ 1.1.1

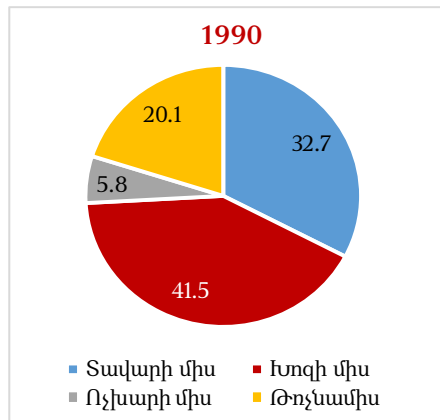
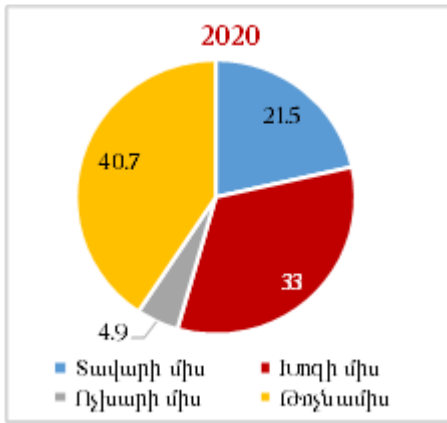
Մսի համաշխարհային արտադրության ծավալներն ու աճի տեմպերը¹ (մլն տոննա)

Մսի տեսակը	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	1990-2020 թթ. աճի միջին տարեկան փոփոխությունը
Տավարի	53.9	56.3	59.1	63.0	65.9	66.2	70.5	1.2
Խոզի	68.4	78.9	89.5	98.4	108.6	119.5	108.3	2.53
Ոչխարի	9.6	10.4	11.5	12.8	13.5	14.7	16.0	1.8
Թոչնամիս	33.1	54.1	68.0	80.9	99.8	116.0	133.6	4.47
Ընդամենը՝ միս	165.0	199.7	228.1	255.1	287.8	316.4	328.4	2.6

Աղյուսակ 1.1.1-ի տվյալներից ակնհայտ է, որ մսի բոլոր տեսակների համաշխարհային արտադրության ծավալները 2020 թ.-ին գրեթե կրկնապատկվել են՝ 1990 թ.-ի համեմատ: Դիտարկվող ժամանակահատվածում մսի համաշխարհային արտադրության ծավալները աճել են տարեկան միջինում 2.3%-ով, ընդ որում, տավարի, խոզի և ոչխարի մսի արտադրությունը, համապատասխանաբար՝ 0.9%-ով, 1.6%-ով և 1.7%-ով, իսկ թոչնամսինը՝ 4,8%-ով: Արդյունքում, էականորեն փոխվել է մսի համաշխարհային արտադրության կառուցվածքը: Այսպես՝ թոչնամսի արտադրության մասնաբաժինը մսի արտադրության ընդհանուր ծավալում 1990-2020 թթ.-ին աճել է ավելի քան 2 անգամ՝ 21.1%-ից հասնելով 40.7%-ի՝ ի տարբերություն տավարի և խոզի մսերի, որոնց մասնաբաժինները նվազել են, համապատասխանաբար՝ 32.7%-ից մինչև 21.5% և 41.5%-ից մինչև 33.0% (գծապատկեր 1.1.1):

Ըստ վերոնշյալ փոփոխությունների՝ թոչնամսի արտադրության ծավալը դիտարկվող ժամանակահատվածում «Միս» ապրանքային խմբի ընդհանուր ծավալում երրորդից բարձրացել է առաջին տեղ, իսկ տավարի մսի արտադրության մասնաբաժինը նվազել է 33.8%-ով, խոզի մսինը՝ 20.5%-ով: Ինչ վերաբերում է ոչխարի մսի արտադրության մասնաբաժնին, ապա դիտարկվող 30 տարվա ընթացքում դա համեմատաբար կայուն է՝ նվազելով ընդամենը 0.9%-ով:

¹ Աղբյուրը՝ FAO, World Agriculture: Towards 2015/2030. An FAO Perspective. <http://www.fao.org/docrep/005/y4252e/y4252e07.htm>



Գծապատկեր 1.1.1

Մսի համաշխարհային արտադրության կառուցվածքը²

Դատելով մսի տարբեր տեսակների համաշխարհային արտադրության աճի տեմպերից՝ թռչնամսի արտադրության ծավալների առաջանցիկ աճը շարունակվելու է նաև ապագայում, և առաջիկա տասնամյակում թռչնամիսը լինելու է սպիտակուցային մսի արտադրության, հետևաբար նաև սպառման համաշխարհային բացարձակ առաջատար:

Այդ աճը պայմանավորված է հետևյալ հիմնական հանգամանքներով.

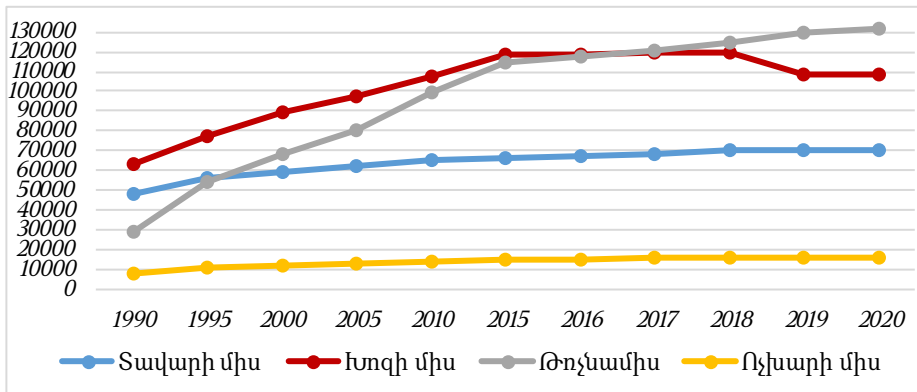
- թռչնամսի գինը զգալիորեն ցածր է մսի մյուս տեսակների, հատկապես՝ տավարի և խոզի մսի գներից,
- թռչունների աճի ժամանակահատվածը (1 օրականից մինչև մորթ) ավելի կարճ է, քան մյուս մսատու կենդանատեսակներինը,
- թռչնամսի արտադրության գործընթացի կազմակերպումն ավելի հեշտ է և նվազ ծախսատար՝ ի տարբերություն մսի մյուս տեսակների արտադրության (անհրաժեշտ տարածքի, օգտագործվող ջրի, կերի ու այլ առումներով),
- հավի մսի սննդային որակների վերաբերյալ մարդիկ ունեն դրական ընկալում (համեղ է, ցածր կալորիականությամբ և սննդարար),
- գործնականում բացակայում են թռչնամսի սպառման կրոնական և մշակութային սահմանափակումները, որոնք առկա են մսի այլ տեսակների, օրինակ՝ խոզի մսի պարագայում:

Բացի վերոնշյալ գործոններից, պետք է նշել, որ ներկայում աշխարհի բազմաթիվ երկրների կառավարություններ իրականացնում են թռչնամսի արտադրության խթանման՝ հովանավորչության սահմանների ընդլայնման հասցեական քաղաքականություն: Դա պայմանավորված է նրանով, որ թռչնամսի արտադրությունը դիտարկվում է որպես ներառական, արագ աճ

² Աղբյուրը՝ World Agriculture: Towards 2015/2030 An FAO Perspective.

ապահովող, բնական հիմքով արդյունավետ արտադրությունների կազմակերպման ոլորտ (ԱՄՆ, Կանադա, Չինաստան, ԵՄ բազմաթիվ երկրներ), որի զարգացման ժամանակակից միտումներն արտահայտվում են արտադրական գործընթացի տարբեր օղակների համակենտրոնացման բարձր հակվածությամբ: Այսպես, լոգիստիկ ծախսերի օպտիմալացման և բուսասանիտարական պահանջների կառավարելիության նկատառումներից ելնելով, թոչնամանի արտադրության ոլորտն աշխարհում աչքի է ընկնում մասնագիտացած խոշոր համալիրներում արտադրության բոլոր կենսափուլերի համախմբմամբ՝ որպես մեկ արտադրական միավոր, որն ինքնին դառնում է համակարգաստեղծ ոլորտ՝ բազմարկչային մեծ էֆեկտով, քանի որ հումքային կախվածությունը ներմուծումից փոքր է:

Մսի որոշ տեսակների համաշխարհային արտադրության ծավալների աճն ու «Միս» ապրանքային խմբի կառուցվածքային տեղաշարժերը, որոնք պատկերված են գծապատկեր 1.1.2-ում, հիմնականում պայմանավորված են սպառման ծավալների և նախասիրությունների փոփոխություններով:



Գծապատկեր 1.1.2

Մսի որոշ տեսակների համաշխարհային սպառման ծավալները 1990-2020 թթ.³ (մլն տոննա)

Ինչպես տեսնում ենք, դիտարկվող ժամանակահատվածի սկզբին՝ 1990 թ., մսի նշված տեսակների մեջ սպառման ամենամեծ ծավալն աշխարհում ունեցել է խոզի միսը, որը սպառման բացարձակ մեծությամբ շուրջ 31%-ով գերազանցել է տավարի, 2.2 անգամ՝ թռչնամսի և 7.9 անգամ՝ ոչխարի մսի սպառման ծավալները: Իսկ արդեն դիտարկվող ժամանակահատվածի վերջին՝ 2020 թ., խոզի մսի համաշխարհային սպառման ծավալը գերազանցել է տավարի մսի սպառումը՝ 54%-ով, ոչխարի մսինը՝ 8.2 անգամ, իսկ հավի մսի սպառման ծավալին զիջել շուրջ 22%-ով: Ընդ որում, արդեն 2016 թ.-ին խոզի մսի և թռչնամսի համաշխարհային սպառման ծավալները գրեթե հա-

³ https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HIGH_AGLINK_2021&lang=en#

վասարվել են՝ կազմելով շուրջ 118.0-ական մլն տոննա, որից հետո խոզի մսի համախառն սպառումն աշխարհում սկսել է նվազել, իսկ թռչնամսի սպառման ծավալի աճը շարունակվել է նաև դրանից հետո: Այսպես՝ եթե դիտարկվող 30-ամյա ժամանակահատվածում տավարի մսի համաշխարհային սպառումն աճել է 1.5, խոզինը՝ 1.7, իսկ ոչխարինը՝ շուրջ 2 անգամ, ապա թռչնամսի սպառումն աճել է 4.6 անգամ: Արդյունքում, սպառման տարեկան աճի միջին տեմպը կազմել է ընդամենը մսի դեպքում՝ 2.7%, տավարի մսի դեպքում՝ 1.3%, խոզի մսի դեպքում՝ 1.9%, ոչխարի մսի դեպքում՝ 2.4%, իսկ թռչնամսի դեպքում՝ 5.4%:

Այսպիսով՝ 1990 թ.-ից ի վեր մսի տեսակներից, ըստ սպառման ծավալների, աչքի է ընկել թռչնամսը, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ այս միտումն առաջիկա տասնամյակում շարունակվելու է՝ պայմանավորված վերը թվարկված հանգամանքներով (նախասպիրությունների, մշակույթի և ավանդույթների փոփոխություն): Իհարկե, թռչնամսի սպառման աճը պայմանավորել են նաև այլ գործոններ, որոնցից կարելի է նշել հավի մսից պատրաստվող ուտեստների մասնագիտացած ռեստորանների տարածումն աշխարհում (օրինակ՝ KFC) կամ վերջին 30 տարվա ընթացքում թռչնամսի արտադրության և իրացման ոլորտներում տեղի ունեցող փոփոխությունները՝ կապված նոր արտադրատեսակների ստեղծման հետ, որոնք հիմնականում վերամշակված արտադրանք են և հանդես են գալիս որպես թռչնամսի ավանդական արտադրանքի այլընտրանք:

Աղյուսակ 1.1.2

Թռչնամսի համաշխարհային սպառման առաջատար երկրները և նրանց մասնաբաժիններն ընդհանուր սպառման մեջ 1990-2020 թթ.⁴ (տոկոս)

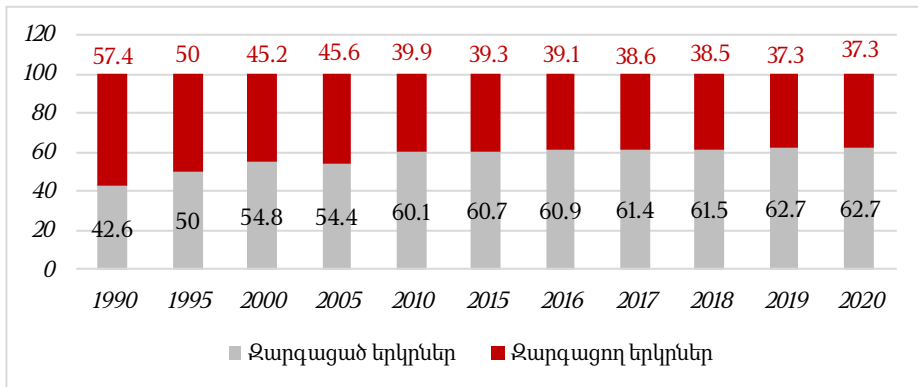
	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>ԵՄ</i>	6.1	7.1	8.0	9.2	9.8	11.0	11.4	11.4	11.8	11.8	12.0
<i>ԱՄՆ</i>	10.1	11.8	13.8	15.9	16.0	17.4	17.8	18.1	18.4	18.9	19.1
<i>Բրազիլիա</i>	2.1	3.7	5.2	5.2	8.5	9.3	9.2	9.4	9.3	10.1	10.0
<i>Չինաստան</i>	3.9	8.4	12.2	13.4	16.8	18.3	19.1	19.0	20.0	22.7	24.8
<i>Հնդկաստան</i>	0.4	0.6	0.9	1.4	2.2	3.3	3.5	3.8	4.1	4.2	3.8
<i>ՌԴ</i>	1.5	1.8	1.5	2.8	3.2	4.3	4.3	4.6	4.6	4.5	4.6
<i>Ջարգացող երկրներ</i>	16.3	27.2	30.8	36.7	39.7	45.0	46.1	46.7	48.0	48.5	49.2
<i>Ջարգացած երկրներ</i>	12.1	27.2	37.4	43.6	59.7	69.6	71.3	74.3	76.8	81.6	82.8
<i>OECD</i>	16.3	27.3	32.0	37.3	39.8	44.8	46.2	46.8	48.2	48.8	49.4
<i>Աշխարհ</i>	28.4	54.3	68.1	80.4	99.4	114.5	117.8	121.0	124.7	130.1	132.0

Այսպես՝ մինչև 2000-ական թվականները թռչնամսը, առավելապես՝ հավի միսը հիմնականում վաճառվել է ամբողջական հավի տեսքով (օրինակ՝

⁴ https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HIGH_AGLINK_2021&lang=en#

այդ ժամանակահատվածում ԱՄՆ-ում հավի մսի իրացման շուրջ 85 տոկոսը վաճառվել է հենց այդպես): Իսկ վերջին 10 տարվա ընթացքում հավի մսի՝ ամբողջական հավի տեսքով իրացումն ընդհանուր իրացման 10 տոկոսից էլ փոքր մասն է կազմում: Ներկայում սպառողներն իրենց սիրելի ուտեստի պատրաստման նպատակով նախընտրում են ձեռք բերել հավի առանձին հատվածներ, և այս միտումը տարածվել է ամբողջ աշխարհում: Թերևս, այս հանգամանքը ևս հավի մսի սպառման ծավալների աճի լրացուցիչ խթան է:

Թռչնամսի սպառման ծավալների աճը, հիմնված նախասահիթությունների, ավանդույթների, ինչպես նաև սպառողների շրջանում թռչնամսի որակական և սննդային հատկությունների մասին պատկերացումների վերանայման արդյունքում տեղի ունեցած վարքագծային փոփոխությունների վրա, զգալիորեն թուլացրել է մսի տեսակների ընտրության կախվածությունը եկամուտների մեծությունից (քանի որ հայտնի է, որ բարձր եկամուտ ունեցող երկրների և բնակչության խմբերի համար ավանդաբար նախապատվելի են եղել մսի առավելապես կարմիր տեսակները): Դիտարկվող 30 տարվա ընթացքում զգալիորեն աճել են թռչնամսի սպառման ծավալները հենց զարգացած և բարձր եկամուտ ունեցող երկրներում (ՏԶՀԿ դասակարգմամբ): Այսպես՝ եթե 1990 թ.-ին զարգացած և զարգացող երկրներում թռչնամսի սպառման ծավալներն ապահովել են թռչնամսի համաշխարհային սպառման համապատասխանաբար՝ 42.6%-ը և 57.4%-ը, ապա այդ համամասնությունն արդեն 1995 թ.-ին հավասարվել է, իսկ 2020 թ.-ին զարգացած երկրներն ապահովել են թռչնամսի համաշխարհային սպառման 62.7%-ը, իսկ զարգացող երկրների մասնաբաժինը նվազել է մինչև 37.3% (գծապատկեր 1.1.3):



Գծապատկեր 1.1.3

Զարգացող և զարգացած երկրներում թռչնամսի սպառման մասնաբաժինը համաշխարհային սպառման ընդհանուր ծավալում 1990-2020 թթ.⁵

⁵ Տվյալների աղբյուրը՝ https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HIGH_AGLINK_2021&lang=en#, հաշվարկները կատարել են հեղինակները:

Եթե զարգացած և զարգացող երկրներում թոչնամանի սպառման ծավալները համադրենք այդ երկրների բնակչության թվաքանակի և վերջինիս աճի տեմպերի հետ, ապա միտումը, որ բարձր եկամուտ ունեցող երկրներում մսի բոլոր տեսակներից նախապատվությունը տալիս են հենց թոչնամանի սպառմանը, և որ դա պայմանավորված չէ վերջինիս ցածր գնով, ավելի ընդգծված կդառնա:

Այսպես՝ 1990-2020 թթ. աշխարհում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի տարեկան սպառման ծավալն աճել է գրեթե 60%-ով՝ 21.3 կգ-ից հասնելով 34 կգ-ի:

Աղյուսակ 1.1.3

Աշխարհում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի տարբեր տեսակների սպառումը (կգ), 1990-2020 թթ.⁶

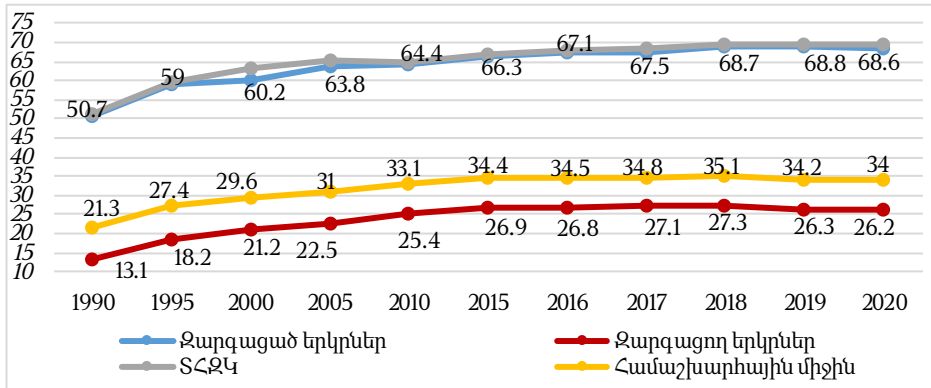
	1990		2000		2010		2020	
	Սպառումը, կգ	Մասնաբաժինը, %	Սպառումը, կգ	Մասնաբաժինը, %	Սպառումը, կգ	Մասնաբաժինը, %	Սպառումը, կգ	Մասնաբաժինը, %
Տավարի միս	6.07	28.5%	6.75	22.8%	6.57	19.9%	6.33	18.6%
Խոզի միս	9.3	43.6%	11.38	38.5%	12.17	36.8%	10.88	32.0%
Ոչխարի միս	1.26	5.9%	1.65	5.6%	1.7	5.1%	1.82	5.4%
Թռչնամիս	4.69	22.0%	9.81	33.1%	12.64	38.2%	14.98	44.0%
Ընդամենը	21.32		29.59		33.08		34.01	

Ինչպես տեսնում ենք, դիտարկվող ժամանակահատվածում բացարձակ մեծությամբ մեկ շնչի հաշվով սպառման ծավալի շարունակական աճ առկա է միայն թոչնամանի և ոչխարի մսի պարագայում, իսկ տավարի և խոզի մսի սպառումը տարբեր տարիների նվազել է: Ընդ որում, պետք է նշել, որ 2020 թ.-ին COVID-19 համավարակով պայմանավորված սահմանափակումները միևնույն ազդեցությունն են ունեցել մսի բոլոր տեսակների սպառման վրա: Միաժամանակ, կարող ենք վկայել, որ 2020 թ.-ին տավարի և խոզի մսի սպառման ծավալները գրեթե համընկնում են 2019 թ.-ի ցուցանիշներին (2020 թ.-ին առկա է աննշան անկում), ուստի վերջինով չի կարող պայմանավորված լինել մսի այս երկու տեսակների սպառման ծավալների անկումը: Մեկ շնչի հաշվով՝ տավարի մսի սպառումն աշխարհում սկսել է նվազել դեռևս 2000-ականների կեսերին (առավելագույն սպառում արձանագրվել է 2006 թ.-ին՝ 6.88 կգ), իսկ խոզի մսինը՝ դեռևս 2017 թ.-ին (առավելագույն սպառում գրանցվել է 2016 թ.-ին՝ 12.62 կգ): Ավելին, ամբողջ աշխարհում COVID-19 համավարակով պայմանավորված սահմանափակումների հետևանքով անգամ 2020 թ.-ին, 2019 թ.-ի համեմատ, մսի բոլոր տեսակներից միայն թոչնամանի պարագայում է սպառման աճ արձանագրվել. մեկ շնչի հաշվով մսի մյուս բոլոր տեսակների սպառումը նվազել է: Այսինքն՝ կարող ենք ասել, որ դիտարկվող ժամա-

⁶ https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HIGH_AGLINK_2021&lang=en#

նակահատվածում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի սպառման ծավալների 59.5% աճի շուրջ կեսն ապահովվել է թռչնամսի սպառման հաշվին:

Ինչպես արդեն նշել ենք, մեկ շնչի հաշվով մսի սպառման ծավալներն ըստ երկրի զարգացման մակարդակի զգալիորեն տարբերվում են: Այսպես՝ զարգացած երկրներում մսի սպառման միջին ծավալը բնակչության մեկ շնչի հաշվով 2020 թ.-ին շուրջ 2.6 անգամ գերազանցում է զարգացող երկրների համանուն ցուցանիշը: Իսկ դիտարկվող՝ 1990-2020 թթ. ընդգրկող ժամանակահատվածի որոշակի տարիներին այդ տարբերությունը կազմել է գրեթե 4 անգամ:



Գծապատկեր 1.1.4

Զարգացած և զարգացող երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի սպառումը⁷ (կգ)

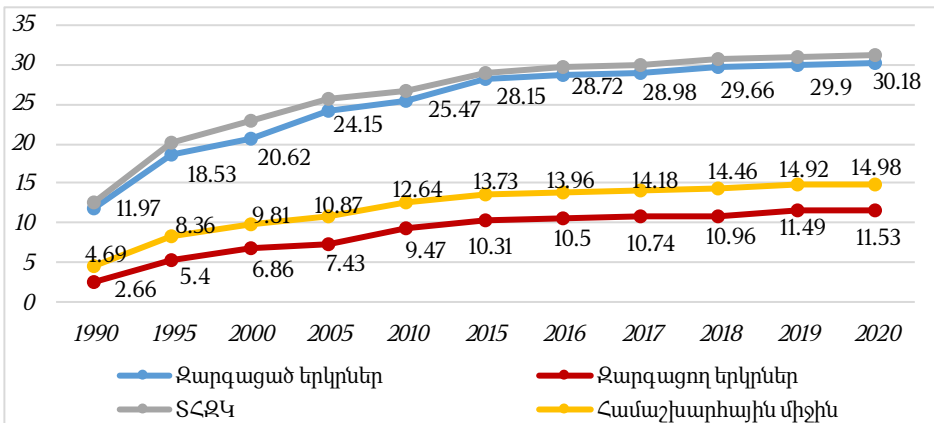
Դիտարկվող 30 տարում զարգացող երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի սպառումը գրեթե կրկնապատկվել է՝ կազմելով 99.4%, որն ամենաբարձր ցուցանիշն է մյուս խմբի երկրների համեմատ: Այսպես՝ զարգացած երկրներում մեկ շնչի հաշվով մսի սպառման աճը կազմել է 35.3%, ՏՀԶԿ (OECD) անդամ երկրներում՝ 35.5%, համաշխարհային միջինի աճը՝ 59.4%, այդուհանդերձ, զարգացած և զարգացող երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի սպառման ծավալների միջև խզումը չափազանց մեծ է՝ միջինում 3 անգամ: 2020 թ.-ին զարգացած երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի տարեկան սպառումը կազմել է 68.6 կգ: Գրեթե նույնքան է սպառումը նաև ՏՀԶԿ անդամ երկրներում՝ 69.3, իսկ զարգացող երկրներում այս ցուցանիշի միջին արժեքը կազմել է 26.2 կգ: Արդյունքում բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի համաշխարհային միջին սպառումը տարեկան կազմել է 34.0 կգ:

Մսի սպառման ծավալների միջև էական խզում նկատելի է նաև ըստ առանձին երկրների: Այսպես՝ ԱՄՆ-ում մեկ շնչի հաշվով տարեկան սպառվում է 95 կգ միս, Չինաստանում՝ 50 կգ, իսկ Հնդկաստանում՝ 2.9 կգ: Հայաս-

⁷ Աղբյուրը՝ OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025.

տանում այս ցուցանիշը 19.7 կգ է: Տարբերությունները պայմանավորված են մի շարք գործոններով՝ եկամուտների մակարդակ, սովորույթներ, ավանդույթներ, որոշ երկրներում՝ կլիմայական պայմաններ (օրինակ՝ Բրազիլիայում)⁸:

Ինչ վերաբերում է բնակչության մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառմանը, ապա պետք է նշել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում մսի համաշխարհային սպառման ծավալներում թոչնամսի սպառման մասնաբաժինն աճի ամենաբարձր տեմպն ունի բոլոր երկրներում: Այսպես՝ զարգացող երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով սպառման աճի տեմպը (5.2%) ավելի բարձր է, քան զարգացած երկրներում (3.3%), ինչի արդյունքում միջին խզումը (տարբերությունը) այդ երկրների խմբերի միջև ավելի փոքր է մսի բոլոր տեսակների և ընդամենը մսի սպառման համեմատ: Բացի դրանից, զարգացած երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառման ծավալների աճի տեմպը շուրջ 3 անգամ ավելի բարձր է մսի բոլոր տեսակների գումարային սպառման ծավալների աճի տեմպից: Այդ պատճառով այդ երկրներում մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառման ծավալների միջև խզումը փոքրացել է՝ 1990 թ. 2.6 անգամից 2020 թ.-ին հասնելով մոտ 2 անգամի:



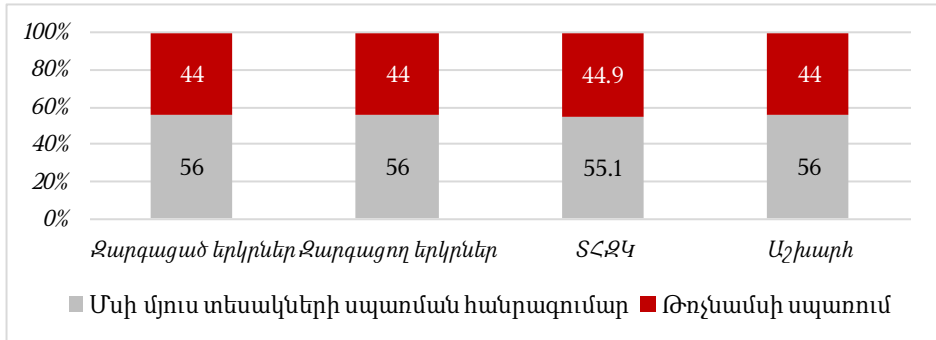
Գծապատկեր 1.1.5

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառման շարժընթացը զարգացման տարբեր մակարդակ ունեցող երկրներում (կգ/տարի)

Այսպես՝ զարգացած երկրներում բնակչության մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառումը դիտարկվող ժամանակահատվածում աճել է 2.5 անգամ, իսկ մսի ընդհանուր սպառումը՝ 35.5%: Նմանապես՝ զարգացող երկրներում բնակչության

⁸ Մշակույթի ազդեցության գնահատականը սպառման ծավալների վրա հետազոտվել է հետևյալ աշխատության մեջ՝ Swatland, H.J., 2010, Meat Products and Consumption Culture in the West, Meat Science, 86, p. 80-85, http://ssu.ac.ir/cms/fileadmin/user_upload/Mtahghighat/tfood/ARTICLES/meat/Meat_products_and_consumption_culture_in_the_East.pdf

չություն մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառումն անել է 4.3 անգամ այն դեպքում, երբ տվյալ ցուցանիշի համաշխարհային միջինն ավելացել է 3.2 անգամ:



Գծապատկեր 1.1.6

Բնակչության մեկ շնչի հաշվով թոչնամսի սպառման մասնաբաժինը մսի բոլոր տեսակների ընդհանուր սպառման մեջ, 2020 թ. ⁹ (կգ)

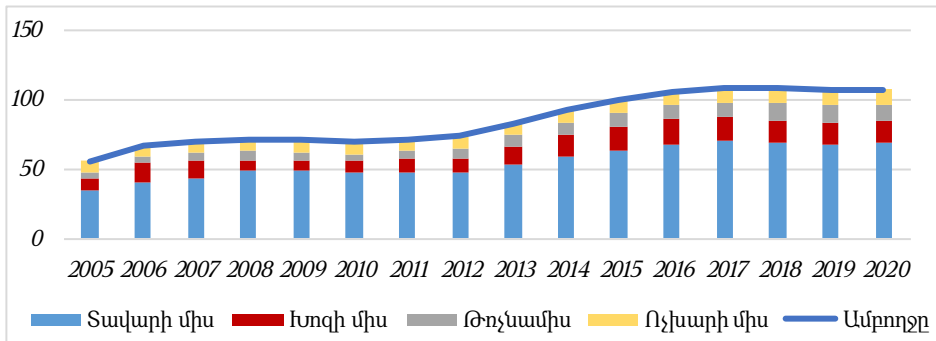
Թոչնամսի սպառման նախապատվությունը մսի այլ տեսակների նկատմամբ հիմք է տալիս կանխատեսելու, որ մսի համաշխարհային սպառման կառուցվածքի փոփոխության վերը նշված միտումը շարունակվելու է նաև առաջիկա տասնամյակում: Համաձայն Գյուղատնտեսության և պարենի համաշխարհային կազմակերպության (FAO) 2016 թ.-ի կանխատեսման՝ թոչնամսի համաշխարհային արտադրության և սպառման ծավալների աճի տեմպերը պետք է հանգեցնեն նրան, որ 2030 թ. աշխարհում մսի արտադրության և իրացման ծավալներում թոչնի միսը կազմեր սպիտակուցի պարունակությամբ մսի ընդհանուր ծավալի 40%-ն այն դեպքում, երբ տավարի միսը պետք է կազմեր 20%, խոզի միսը՝ 34%, իսկ ոչխարի միսը՝ 5%: Սակայն, արդեն 2020 թ.-ին թոչնի միսն ապահովում է մսի համաշխարհային արտադրության 40.7%-ը, խոզի միսը՝ 33.0%-ը, տավարի միսը՝ 21.5%-ը և ոչխարի միսը՝ 4.9%-ը: Այսինքն՝ միայն վերջին 5 տարում թոչնամսի արտադրության ոլորտը դրսևորել է «հարձակողական» աճի բավական բարձր տեմպ, ինչը, անշուշտ, շարունակվելու է նաև ապագայում:

⁹ Աղբյուրը՝ OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025.

1.2

ՀՀ թոչնամսի շուկայի զարգացման միտումները

Թոչնամսի միջազգային շուկայում նկատվող հիմնական միտումները գրեթե նույնությամբ դրսևորվում են նաև հայաստանյան շուկայում: Վերջին 15 տարվա ընթացքում Հայաստանում թոչնամսի, մասնավորապես՝ հավի մսի պահանջարկը շարունակաբար աճում է՝ կազմելով 55-57 հազ. տոննա, որից, սակայն, միայն 20-25%-ն է ապահովվում տեղական արտադրության հաշվին: Այսպես՝ մսի դիտարկված 4 տեսակից, միասին վերցրած, Հայաստանում արտադրվում է միջինում 100-110 հազ. տոննա:



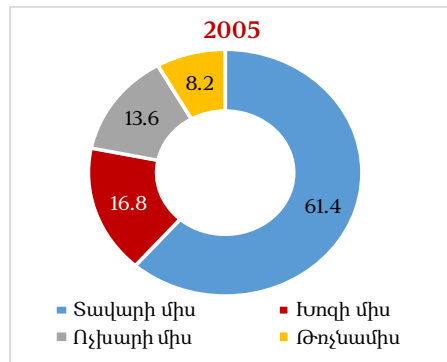
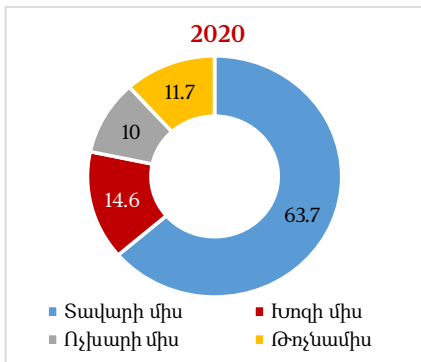
Գծապատկեր 1.2.1

Մսի առանձին տեսակների արտադրությունը ՀՀ-ում 2005-2020 թթ.¹⁰ (հազ. տոննա)

Ինչպես տեսնում ենք, դիտարկվող ժամանակահատվածում հանրապետությունում մսի արտադրության ծավալները գրեթե կրկնապատկվել են (աճը՝ 92%), այդ թվում՝ տավարի մսի արտադրությունն աճել է 99.4%-ով, խոզի մսինը՝ 67.0%-ով, ոչխարի մսինը՝ 42.1%-ով, իսկ թոչնամսի արտադրությունը՝ շուրջ 2.7 անգամ: Արտադրության ծավալի միջին տարեկան աճն ըստ տեսակների կազմում է՝ տավարի մսի դեպքում՝ 4.9%, խոզի մսի դեպքում՝ 5.7%, ոչխարի մսի դեպքում՝ 2.6% և թոչնամսի դեպքում՝ 7.9%:

Մսի առանձին տեսակների արտադրության ծավալների և ընդհանուրի մեջ վերջիններիս ունեցած մասնաբաժինների առումով, ՀՀ-ում առաջատարը տավարի միսն է: Ընդ որում, դիտարկվող ժամանակահատվածում զգալի կառուցվածքային տեղաշարժեր չեն գրանցվել:

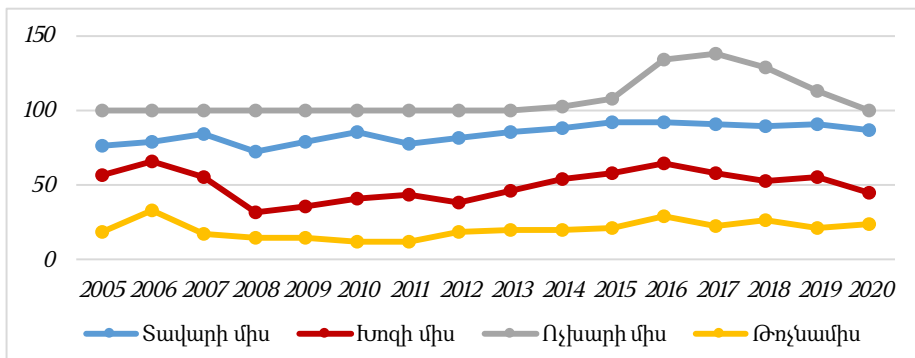
¹⁰ Ցուցանիշները հաշվարկել են հեղինակները՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՄՍՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ ArmStatBank-ի տվյալների բազայի հիման վրա: Պարենային ապահովություն: ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:



Գծապատկեր 1.2.2

ՀՀ-ում մսի առանձին տեսակների արտադրության մասնաբաժինն ընդհանուրում¹¹

Ինչպես նկատելի է, դիտարկվող 15 տարվա ընթացքում խոզի և ոչխարի մսի արտադրության մասնաբաժինները նվազել են, իսկ տավարի մսինը և թռչնամսինը՝ աճել: Սակայն, ըստ արտադրության ծավալների, մսի առանձին տեսակների նախապատվության և սպառողների վարքագծային փոփոխությունների վերաբերյալ պատկերացումները մասնակի են, իսկ ինքնաբավության մակարդակը՝ չավագանց տարբեր. մսի որոշ տեսակների սպառման ծավալների մի զգալի մասն սպահովվում է ներմուծման հաշվին: Ուստի, այս առումով, անհրաժեշտ է դիտարկել մսի սպառման ծավալներն ու ինքնաբավությունը:



Գծապատկեր 1.2.3

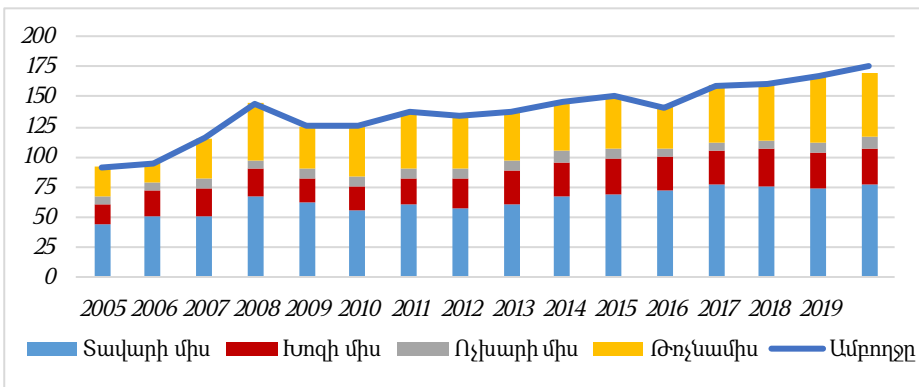
Մսի տեսակների ինքնաբավությունը ՀՀ-ում, 2005-2020 թթ. ¹²
(լրոկոս)

¹¹ Ցուցանիշները հաշվարկել են հեղինակները՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՍՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ [ArmStatBank](#)-ի տվյալների բազայի հիման վրա: **Պարենային սպահովություն:** ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:

¹² Նույն տեղում:

Այսպես՝ եթե ոչխարի մսի ինքնաբավությունը 2005-2013 թթ.-ի ընթացքում կազմել է 100%, իսկ դրանից հետո էլ ավելի է բարձրացել, և Հայաստանը սկսել է նաև արտահանել, ապա թոչնամսի դեպքում ինքնաբավությունը ամենացածրն է և դիտարկվող ժամանակահատվածում կազմել է միջինում 20%:

Սպառման ծավալների առումով նույնպես, դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ում առկա է զգալի աճ մսի բոլոր տեսակների մասով: Եթե 2005 թ.-ին մսի բոլոր տեսակների սպառումը կազմել է շուրջ 92.0 հազ. տոննա, ապա 2020 թ.-ին՝ 175.0 հազ. տոննա՝ աճելով մոտ 90%-ով: Սակայն, ի տարբերություն արտադրության ծավալների, երբ կառուցվածքային տեղաշարժերն էական չեն, մսի սպառման ծավալների աճի տեմպերն ու դրանցով պայմանավորված՝ կառուցվածքային տեղաշարժերը զգալի են:

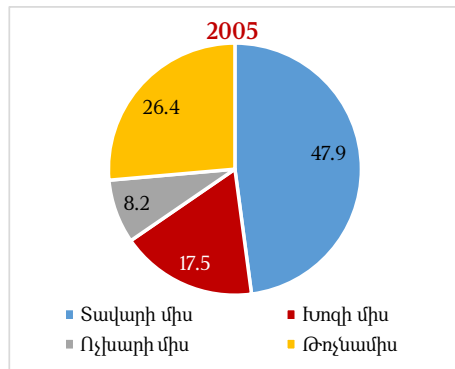
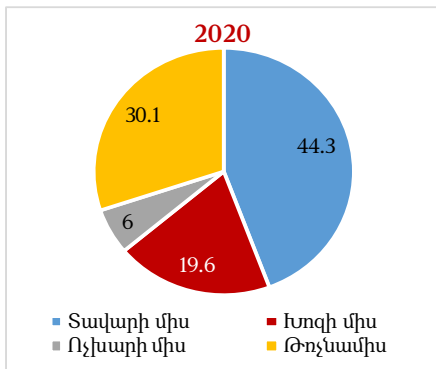


Գծապատկեր 1.2.4

Մսի սպառման ծավալների շարժընթացը ՀՀ-ում¹³
(հազ. տոննա)

Դիտարկվող ժամանակահատվածում բացարձակ մեծությամբ սպառման ծավալների աճը զգալի է մսի բոլոր տեսակների պարագայում: Սակայն, աճի ամենաբարձր տեմպն արձանագրվել է թոչնամսի սպառման ոլորտում (դիտարկվող 15 տարվա ընթացքում՝ 2.2 անգամ): Տավարի մսի սպառումն աճել է 75.9%-ով, ոչխարի մսինը՝ 41%-ով, խոզի մսինը՝ 2.1 անգամ (թեև վերջինիս աճը չափազանց տատանողական բնույթ է ունեցել): Արդյունքում, թոչնամսի սպառումը շուրջ 2 անգամ գերազանցում է տավարի և խոզի մսի և մոտ 5 անգամ՝ ոչխարի մսի սպառման աճի միջին տեմպերը:

¹³ Ցուցանիշները հաշվարկել են հեղինակները՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՄՏՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ [ArmStatBank](#)-ի տվյալների բազայի հիման վրա: [Պարենային ապահովություն](#): ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:



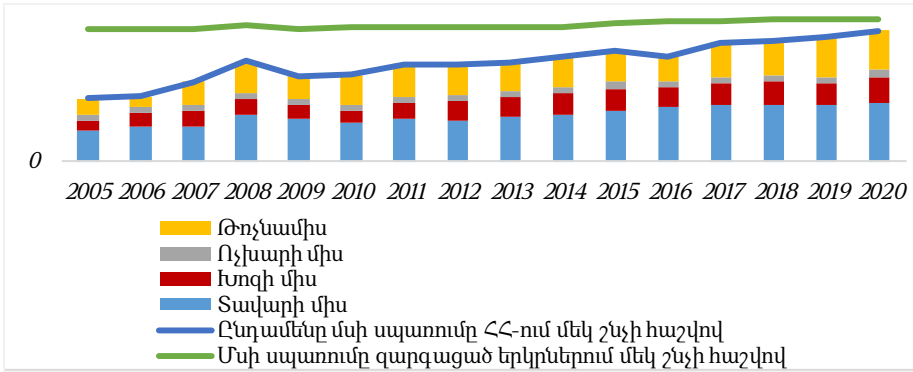
Գծապատկեր 1.2.5 | Մսի սպառման կառուցվածքը ՀՀ-ում¹⁴

Որպես հետևանք՝ ՀՀ-ում մսի սպառման կառուցվածքը 2005-2020 թթ.-ին էականորեն փոխվել է. մոտ 4 տոկոսային կետով նվազել է տավարի և 2 տոկոսային կետով՝ ոչխարի մսի սպառումը, փոխարենը՝ մեծացել է թռչնամսի սպառման մասնաբաժինը:

ՀՀ-ում մեկ շնչի հաշվով սպառման ծավալների փոփոխության շարժընթացն ավելի համահունչ է մսի համաշխարհային սպառման փոփոխություններին: Հայաստանը, ըստ ՏՀԶԿ դասակարգման, համարվում է զարգացող կամ եկամտունների միջին մակարդակ ունեցող երկիր: Այստեղ բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի սպառման ծավալները դիտարկվող՝ 2005-2020 թթ.-ն ընդգրկող ժամանակահատվածում աչքի են ընկել աճի բավական տպավորիչ ցուցանիշներով: Եթե 2005 թ. բնակչության մեկ շնչի հաշվով մսի ընդհանուր տարեկան սպառումն ավելի քան 2 անգամ ցածր էր զարգացած երկրների միջին սպառման մակարդակից և համընկնում էր նշված ցուցանիշի համաշխարհային միջին մեծությանը՝ կազմելով մոտ 30 կգ, ապա արդեն 2020 թ.-ին ՀՀ-ն այս ցուցանիշով ընդհուպ մոտեցել է զարգացած երկրների միջին ցուցանիշին:

ՀՀ-ում մսի արտադրության և սպառման ծավալների տարբերությունն ապահովվել է ներմուծման հաշվին, քանի որ ՀՀ-ից մսի արտահանում չի իրականացվել, բացառությամբ՝ ոչխարի մսի: Ակնհայտ է, որ ներմուծման ծավալներով մսի տեսակներից առաջատարը թռչնամիսն է:

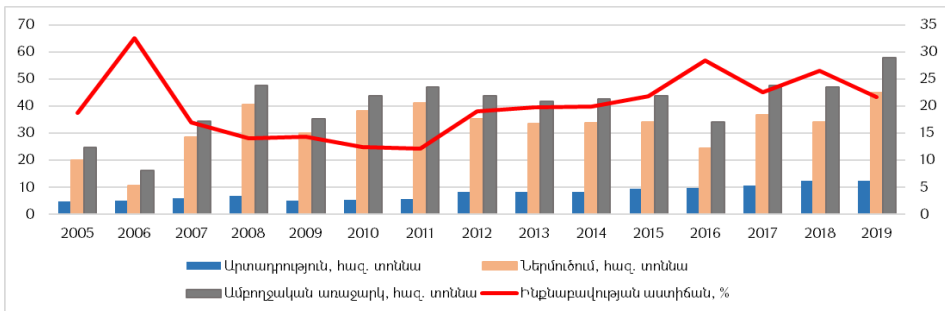
¹⁴ Գուցանիշները հաշվարկել են հեղինակները՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՄՍՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ ArmStatBank-ի տվյալների բազայի հիման վրա: [Պարենային ապահովություն](#): ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:



Գծապատկեր 1.2.6

Մսի առանձին տեսակների սպառումը ՀՀ-ում՝ բնակչության մեկ շնչի հաշվով¹⁵

2005-2020 թթ. ՀՀ-ում թոշնամսի ամբողջական առաջարկի մեջ ներմուծման մասնաբաժինը մշտապես գերազանցել է ներքին արտադրությունը (միջինում՝ 4.4 անգամ): Ներմուծում/արտադրություն հարաբերակցության ամենացածր ցուցանիշը գրանցվել է 2006 թ.-ին՝ 2.1, իսկ ամենաբարձրը՝ 2011 թ.-ին՝ 7.2: Արդեն 2020 թ.-ին ներմուծման ծավալները գերազանցել են արտադրության ծավալները ավելի քան 3.5 անգամ: Արդյունքում, ներմուծումն ապահովել է թոշնամսի ամբողջական առաջարկի (57.9 հազ. տոննա) ընդամենը 77.5%-ը¹⁶:



Գծապատկեր 1.2.7

Թոշնամսի արտադրության, ներմուծման, ամբողջական առաջարկի ծավալները և ինքնաբավության մակարդակը ՀՀ-ում, 2005-2020 թթ.¹⁷

¹⁵ Գծապատկերը կազմված է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՍՏՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ [ArmStatBank](#)-ի տվյալների բազայի հիման վրա: [Պարենային ապահովություն](#): ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:

¹⁶ Ցուցանիշը հաշվարկել են հեղինակներն ըստ գծապատկեր 2-ի տվյալների:

¹⁷ Գծապատկերը կազմված է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (ԱՐՄՍՏՍՍ) հրապարակած, մասնավորապես՝ [ArmStatBank](#)-ի տվյալների բազայի հիման վրա: [Պարենային ապահովություն](#): ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշիռներն ըստ պարենային ապրանքատեսակների, ցուցանիշների և տարիների:

Ինչպես տեսնում ենք, դիտարկվող ժամանակաշրջանում թոչնամսի արտադրության ծավալները դրսևորել են կայուն աճի միտում (միջին տարեկան աճի տեմպը՝ 8.3%) և ըստ տարիների կտրուկ տատանումներ չեն ունեցել, բացառությամբ 2009 թ., երբ նախորդ տարվա համեմատ դրանք նվազել են ավելի քան 30 տոկոսով՝ պայմանավորված ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով: Թեև ներմուծման ծավալները դրսևորել են ընդգծված տատանողական վարքագիծ, այդուհանդերձ, մսի մյուս տեսակների համեմատ, թոչնամսի սպառման ծավալների աճի բարձր տեմպը նույնպես ակնհայտ է: Այսինքն՝ կարող ենք արձանագրել, որ առնվազն առաջիկա տասնամյակում Հայաստանում ևս, ինչպես ամբողջ աշխարհում, թոչնամսի սպառման նախապատվությունը հանգեցնելու է դրա նկատմամբ պահանջարկին, որն էլ, իր հերթին, կարող է հանգեցնել, ինչպես ներմուծման, այնպես էլ տեղական արտադրության ծավալների աճին: Այս տեսանկյունից, չափազանց կարևորվում են շուկայական իրադրության ուսումնասիրությունն ու առկա մրցակցային վիճակի գնահատումը՝ ոլորտի զարգացման նախադրյալների տեսանկյունից:

Որպես կանոն, թոչնամսիսը ՀՀ ներմուծվում է սառեցված կամ պաղեցված, իսկ տեղական արտադրության թոչնամսին իրացվում է հիմնականում թարմ, մասնակի՝ նաև պաղեցված վիճակում: Ակնհայտ է, որ հայաստանյան թոչնամսի շուկան միատարր չէ և հանդես է գալիս ըստ տարբեր արտադրատեսակների՝ ներմուծված և տեղական արտադրության, թարմ, պաղեցրած և սառեցված, ամբողջական հավի և դրա առանձին մասերի տեսքով: Ուստի ապրանքային շուկայի հատկորոշման անհրաժեշտություն է առաջանում՝ պարզելու՝ արդյոք այս բոլոր ապրանքատեսակները ներառված են միևնույն ապրանքային շուկայում, փոխադարձ փոխարինելի են, իսկ դրանց արտադրող կամ ներմուծող սուբյեկտները՝ միմյանց մրցակից: Հետազոտության հաջորդ հատվածում կատարվել է թոչնամսի ապրանքային շուկայի հատկորոշում:

**ՀՀ ԹՌԶՆԱՄՍԻ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ
ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ
ՀԱՏԿՈՐՈՇՈՒՄԸ**

**2.1 Ապրանքային շուկայի հատկորոշման
նպատակը**

Առանձին ոլորտային ուսումնասիրությունների դեպքում, հատկապես դրանց շրջանակում մրցակցային միջավայրի գնահատման առումով, անհրաժեշտ նախապայման է համապատասխան ապրանքային շուկայի(ների) հատկորոշումը:

Ապրանքային շուկայի հատկորոշումը թույլ է տալիս հստակեցնել և նույնականացնել ոլորտային ուսումնասիրության շրջանակը, ինչի արդյունքում հնարավոր է դառնում առավել արդյունավետ և ճշգրիտ կերպով գնահատել մրցակցային միջավայրը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում թիրախային միջամտություն իրականացնել հավանական հակամրցակցային գործընթացները կանխելու նպատակով: Օրինակ՝ տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինները և շուկայի ընդհանուր ծավալները հաշվարկվում են ապրանքային շուկայի հատկորոշումից հետո, մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության մի շարք կարգավորումներ վերաբերում են գերիշխող դիրք ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտներին, իսկ գերիշխող դիրքի առկայությունը կամ բացակայությունը հնարավոր է որոշել միայն ապրանքային շուկայի հատկորոշումից հետո: Տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից տնտեսական մրցակցության օրենսդրության խախտման դեպքում դրա ազդեցությունը կամ այդպիսի ազդեցության բացակայությունը նույնպես անհրաժեշտ է գնահատել արդեն իսկ հատկորոշված ապրանքային շուկայի սահմաններում: Հետևաբար՝ ապրանքային շուկայի հատկորոշումը կարևոր գործընթաց է տնտեսական մրցակցության պաշտպանության տեսանկյունից՝ շուկայական գործընթացների, ինչպես նաև տնտեսվարող սուբյեկտների վարքագծի դրսևորումների վերաբերյալ ճշգրիտ պատկեր ստանալու և որոշումներ ընդունելու համար:

Ի հավելումս վերոգրյալի՝ նշենք, որ ճիշտ հատկորոշված ապրանքային շուկան հաճախ թույլ է տալիս գործընթացի հենց սկզբնական փուլում բացահայտել տնտեսական մրցակցության օրենսդրության խախտման կամ դրա բացակայության դեպքերը:

Ոլորտային ուսումնասիրությունների շրջանակում ապրանքային շուկայի հատկորոշումն ինքնին վերջնանպատակ չէ, սակայն ուսումնասիրության հաջողությունը կանխորոշող առանցքային ուղենիշներից է:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության տեսանկյունից, ապրանքային շուկան որոշակի տարածքում ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների շրջանառության ոլորտն է, որի սահմանները որոշվում են համապատասխան տարածքում այդ ապրանքի ձեռքբերման, իրացման կամ արտադրման, տնտեսական կամ այլ հնարավորություններով կամ նպատակահարմարությամբ և դրա սահմաններից դուրս այդպիսի հնարավորությունների կամ նպատակահարմարության բացակայությամբ:

Ապրանքային շուկայի հատկորոշումը կատարվում է՝ սահմանելով դրա անբաժանելի բնութագրիչները, մասնավորապես՝

- ապրանքատեսակային սահմանը,
- աշխարհագրական սահմանը,
- դիտարկվող ժամանակահատվածը,
- տնտեսվարող սուբյեկտների կազմը,
- ապրանքային շուկայի ծավալը:

Ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահման. տվյալ ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների ամբողջությունն է:

Ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահման. որոշակի աշխարհագրական տարածք է (այդ թվում՝ ճանապարհ, օդային, ջրային, ցամաքային և այլ երթուղի), որի շրջանակում տնտեսապես հնարավոր կամ նպատակահարմար է ձեռք բերել, իրացնել կամ արտադրել տվյալ ապրանքը և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքները, և առկա չէ այդ հնարավորությունը կամ նպատակահարմարությունը տվյալ տարածքից դուրս:

Ապրանքային շուկայի սուբյեկտներ. տվյալ ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների արտադրողները, իրացնողներն ու ձեռքբերողներն են:

Ապրանքային շուկայի ծավալ. ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահմանում տվյալ ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների իրացման կամ ձեռքբերման ընդհանուր ծավալն է՝ բնեղեն և (կամ) արժեքային արտահայտությամբ:

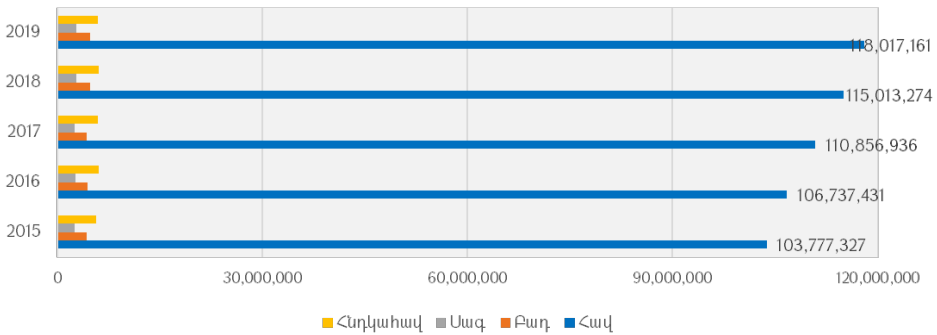
Վերոգրյալ հասկացությունների համակարգային դիտարկման արդյունքում կարելի է վկայել, որ, բովանդակային տեսանկյունից, ապրանքային շուկան շուկայական մի շարք բնութագրիչների ամբողջություն է, ինչը հնարավորություն է տալիս առավելագույնս հստակեցնելու դիտարկվող ոլորտի շրջանակը՝ ստանալով հետևյալ հարցերի պատասխանները. ո՞ր ապրանքախումբն է դիտարկվել որպես ապրանքային շուկա և ինչո՞ւ, ի՞նչ ապրանքատեսակներ են ներառված ապրանքախմբում և ինչո՞ւ, ո՞ր աշխարհագրական տարածքում են շրջանառվում այդ ապրանքատեսակները, ովքե՞ր են այդ ապրանքատեսակներն արտադրող, իրացնող տնտեսվարող սուբյեկտները, դրանք ձեռքբերողները, և որքա՞ն է այդ ապրանքախմբի իրացման կամ ձեռքբերման ծավալը:

2.2

«Հավի միս» ապրանքային շուկայի ընտրությունը

Ինչպես վերը նշեցինք, վերջին տարիներին ամբողջ աշխարհում «Միս» ապրանքային խմբի սպառման կառուցվածքն էականորեն փոփոխվել է՝ առավելապես թռչնամսի մասնաբաժնի ավելացման ուղղությամբ:

Թռչնամսի բազմաթիվ տեսակներից արտադրության և սպառման ավելի մեծ ծավալներ ապահովում է հենց հավի միսը՝ որպես սպիտակ, համեղ, ցածր կալորիականությամբ, սննդարար, ինչպես նաև էժան ու հասանելի մթերք: Բացի դրանից, հավի միսն ունի բազմաթիվ օգտակար հատկություններ, որոնցից հիմնականը սպիտակուցի մեծ քանակի պարունակությունն է: Հավի միսը դյուրամարս է, ապահովում է նորմալ նյութափոխանակություն, բարենպաստ ազդեցություն է ունենում կենտրոնական նյարդային համակարգի աշխատանքի վրա: Ներկայացված հատկանիշների ամբողջությունը հավի մսին, որպես ապրանք, տալիս է այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք վերջինս, սպառողական տեսանկյունից, տարանջատում են ինչպես մսի, այնպես էլ թռչնամսի այլ տեսակներից: Ասվածը հաստատվում է նաև այն հանգամանքով, որ թռչնամսի համաշխարհային արտադրության շուրջ 90%-ը բաժին է ընկնում հենց հավի մսին (տե՛ս գծապատկեր 2.2.1):



Գծապատկեր 2.2.1

Թռչնամսի առանձին տեսակների համաշխարհային արտադրության ծավալները 2015-2019 թթ.¹⁸ (կգ)

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ մսի բոլոր տեսակներից թռչնամիսը, իսկ թռչնամսի տեսակներից՝ հավի միսն ամենատարածված և ամենալայն սպառում ունեցող արտադրանքն է, որի սպառման ծավալների աճն ինչպես աշխարհում, այնպես էլ առանձին երկրներում պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, որոնք կարելի է խմբավորել տնտեսական, սննդային, մշակութային, բնապահպանական և այլ խմբերում:

¹⁸ Աղբյուրը՝ <http://www.fao.org/faostat/ru/#compare>

Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ սույն ուսումնասիրության շրջանակում դիտարկվել է «Հավի միս» ապրանքային շուկան:

2.3

ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային և աշխարհագրական սահմանները, տնտեսվարող սուբյեկտների կազմը և ծավալները

Հավի միսն իրացվում է տարբեր ձևերով, մասնավորապես՝ ամբողջական կամ մասնատված, թարմ կամ սառեցված, ինչ-ինչ եղանակներով վերամշակված, բազմազան որակական հատկանիշներով և այլն: Ուստի այս դեպքում օբյեկտիվորեն անհրաժեշտություն է առաջանում պարզելու՝ արդյո՞ք հավի մսի այս բոլոր տեսակները, սպառողական տեսանկյունից, փոխարինելի են միմյանցով, և արդյո՞ք դրանք գտնվում են միևնույն ապրանքային շուկայում: Նշված հարցադրումների պատասխանները հնարավոր է ստանալ ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանների որոշման գործընթացի շրջանակում:

Ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանների որոշումը հիմնված է ձեռքբերողների տեսանկյունից ապրանքների փոխադարձ փոխարինելիության վրա: Ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանի որոշման համար ընտրվում է ուսումնասիրվող ապրանքը, բացահայտվում են դրա սպառողական հատկությունները (գործածության նշանակությունը, կիրառման, որակական, տեխնիկական, գնային կամ այլ հատկանիշները), որոնք հաշվի են առնվում ապրանքների փոխադարձ փոխարինելիությունը դիտարկելիս:

Ըստ վերոգրյալ հատկությունների՝ ապրանքները համարվում են փոխադարձ փոխարինելի, եթե մեկ ապրանքի գնի փոքր, բայց ոչ ժամանակավոր աճը կարող է սպառողներին ստիպել փոխարինել դա մեկ այլ ապրանքով:

Ապրանքների փոխադարձ փոխարինելիությունը դիտարկվում է այնքան ժամանակ, մինչև որ հնարավոր է գալ եզրակացության, որ դիտարկվող բոլոր ապրանքների գների համատեղ, փոքր, բայց ոչ ժամանակավոր աճը չի կարող հանգեցնել վերջիններիս փոխարինմանն այնպիսի ապրանքներով, որոնք չեն դիտարկվում որպես համապատասխան ապրանքային շուկայի մաս:

Այնուհանդերձ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ սպառողների վարքագծի վրա հաճախ կարող են ազդել նաև կողմնակի գործոններ (նախասիրություններ, սովորույթներ, ավանդույթներ, համոզմունքներ և այլն):

Վերոնշյալի համատեքստում՝ հավի մսի տարբեր տեսակների փոխադարձ փոխարինելիությունը պարզելու նպատակով հարկավոր է առավել մանրամասն անդրադառնալ դրանցից յուրաքանչյուրի հատկանիշներին և առանձնահատկություններին:

Հավի մսի շրջանառության ոլորտային կարգավորում նախատեսող միասնական տեխնիկական կանոնակարգ դեռևս մշակված չէ: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հավի մսի շրջանառությունը կազմակերպվում է սննդամթերքի անվտանգությանը ներկայացվող ընդհանուր պահանջներին համապատասխան և Մաքսային միության հանձնաժողովի 2011 թվականի դեկտեմբերի 9-ի N880 որոշմամբ հաստատված «Մսնդամթերքի անվտանգության մասին» (ՄՄ ՏԿ 021/2011) և Մաքսային միության հանձնաժողովի 2011 թվականի դեկտեմբերի 9-ի N 881 որոշմամբ հաստատված «Մսնդամթերքի մակնշման մասին» (ՄՄ ՏԿ 022/2011) տեխնիկական կանոնակարգերի հիման վրա: Փաստորեն, հավի մսի տեխնիկական կանոնակարգերի բացակայությունը և ստանդարտներին համապատասխանելու ոչ պարտադիր լինելը հնարավոր են դարձնում դրա շրջանառությունը նաև այն դեպքում, երբ պահպանվել են միայն վերոնշյալ տեխնիկական կանոնակարգերի պահանջները:

Այնուհանդերձ, Ստանդարտացման և չափազիտության ազգային մարմնի պաշտոնական կայքէջում¹⁹ առկա տեղեկության համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում գործում է ԳՕՍՍ 31962-2013 «Հավի միս (հավի, ճուրղայրների մսեղիք և դրանց մասեր): Տեխնիկական պայմաններ» ստանդարտը, որի կամավոր հիմունքով կիրառման արդյունքում ապահովվում է «Մսնդամթերքի անվտանգության մասին» Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգի (ՄՄ ՏԿ 021/2011) պահանջների պահպանումը: Միաժամանակ, այս ստանդարտում առկա են դրույթներ հավի մսի տեսակների, պահպանման ժամկետների, տեղափոխման, փաթեթավորման, մակնշման և այլ հարցերի վերաբերյալ:

Իսկ ՀՀ կառավարության 2017 թվականի հուլիսի 6-ի «Առանձին ապրանքների, այդ թվում՝ օգտակար հանածոների և դրանց արտադրատեսակների արտադրության, շրջանառության ֆիզիկական ծավալների, իրացման փաստացի գների (այդ թվում՝ միջին) վերաբերյալ հաշվետվությունները հարկային մարմին ներկայացնելու կարգը և այդ ապրանքների ցանկերը սահմանելու մասին» N802-Ն որոշման (այսուհետ՝ ԹԻՎ 802 որոշում) 1-ին կետի 2-րդ ենթակետով սահմանված է այն ապրանքների ցանկը, որոնց արտադրության, շրջանառության ֆիզիկական ծավալների և գների (այդ թվում՝ միջին) վերաբերյալ հարկ վճարողները հաշվետվություններ են ներկայացնում հարկային մարմին՝ համաձայն N2 հավելվածի (այսուհետ՝ Հավելված 2):

¹⁹ <https://www.sarm.am/>

Հավելված 2-ում սահմանված ցանկում ընդգրկված արտադրանքի դասակարգմամբ, ըստ գործունեության տեսակների, ՀՀ դասակարգչի (ԱԴԳՏ) 10.12.10, 10.12.20 և 10.12.40 ծածկագրերին դասվող ապրանքները բնութագրվում են որպես.

ԱԴԳՏ 10.12.10 - միս՝ ընտանի թռչունների՝ թարմ կամ պաղեցրած,

ԱԴԳՏ 10.12.20 - միս՝ ընտանի թռչունների՝ սառեցրած,

ԱԴԳՏ 10.12.40 - ենթամթերք՝ ընտանի թռչունների, սննդային:

Ըստ Եվրասիական տնտեսական միության արտաքին տնտեսական գործունեության ապրանքային միասնական անվանացանկի՝ ներմուծվող թռչնամիսը (ԵԱՏՄ ԱՏԳ ԱԱ) դասվում է 0207 ապրանքային խմբին:

Առանձնացված են հետևյալ ծածկագրերը.

Հավ՝ ԱՏԳ ԱԱ 020711 – չմասնատված թարմ կամ պաղեցրած,

020712 – չմասնատված սառեցրած,

020713 – մսեղիքի մասեր՝ թարմ կամ պաղեցրած,

020714 – մսեղիքի մասեր և ենթամթերք՝ սառեցրած:

Հնդկահավ՝ 020724, 020725, 020726, 020727:

Բադ՝ 020741, 020742, 020743, 020744, 020745:

Սազ՝ 020751, 020752, 020753, 020754, 020755:

Խայտահավ՝ 020760:

Հավի մսի որոշ տեսակներ հիմնականում տարանջատվում են ըստ ջերմային հատկանիշների և մասնատվածության:

Դիտարկենք հավի մսի և դրա որոշակի տեսակների տեխնիկատեխնոլոգիական, մանրէաբանական, որակական և այլ հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները:

Արտադրողականությունից կախված՝ հավերը դասակարգվում են որպես.

- Մսատու (կորնուական, բրամա, լոհման), որոնք ունեն ծանր քաշ, արագ աճ և վաղ հասունություն: Այս առումով, առանձնահատուկ են բրոյլեր մսատու ցեղատեսակի հավերը, որոնք 60 օրական հասակում ունենում են մինչև 1.6 կգ քաշ, իսկ միսը պարունակում է մոտ 20% սպիտակուց և 5.2-12.3% ճարպ:
- Չվատու (ռուսական սպիտակամորթներ, նյու հեմփշիր, լեգորնս, պոլտավա, մոսկովյան սպիտակ), որոնք 1 տարում ունենում են 220-260 ձու արտադրողականություն:
- Ընդհանուր օգտագործման (զագորսկ, պլիմուտրոկ, լիվենս, մոսկովյան սև), որոնք չափերով և քաշով ձվատուներից ավելի մեծ են, բայց ունեն ավելի ցածր ձվատվություն:

Ըստ տարիքային չափանիշի՝ հավերը լինում են երիտասարդ և մեծահասակ: Երիտասարդ հավերի կրծքավանդակն աճառային է, իսկ կտուցը՝ ավելի նորր: Մեծահասակ հավերն ունեն կոշտացած կտուց, իսկ կրծքավանդակը կարծր ոսկրացած է:

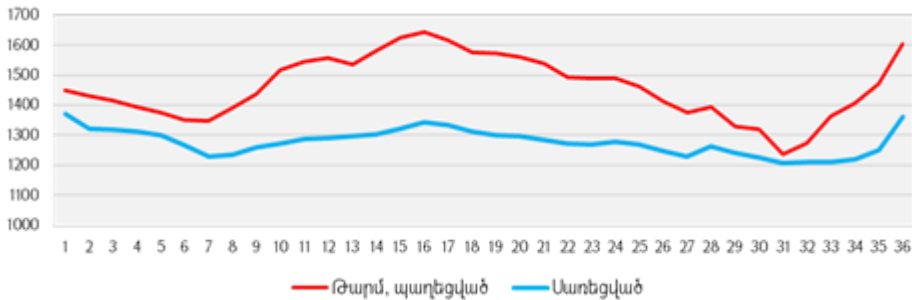
Տեխնոլոգիական վերամշակման տեսանկյունից, հավի միսը վաճառվում է ամբողջական կամ մասնատված (բացառությամբ ճտերի)՝ կես հավ, առջևի և հետևի քառորդներ, կրծքամիս, ոտքեր, թևեր, սրունքներ և ազդրեր: Հարկ է նշել, որ հավի միսը վաճառվում է ինչպես փորոտված վիճակում, այնպես էլ վերամշակված փորոտիքի և պարանոցի հետ միասին:

Կախված մկանների խորքում ջերմային տարբերություններից՝ տարանջատվում են հավի թարմ, պաղեցված, սառեցված և խոր սառեցված տեսակները: Մասնավորապես՝ թարմ է համարվում այն միսը, որի մկանների խորքում ոչ ավելի, քան $+25^{\circ}\text{C}$ ջերմաստիճան է, պաղեցված՝ -2°C -ից $+4^{\circ}\text{C}$: Միսը սառեցված է, երբ մկանների խորքում ջերմաստիճանը բարձր չէ -12°C -ից, իսկ խոր սառեցվածի պարագայում այդ ցուցանիշը բարձր չէ -18°C -ից:

Որակական (յուղայնություն և վերամշակում) տեսանկյունից, տարանջատվում են հավի մսի 1-ին և 2-րդ կարգերը: Դրանք միմյանցից տարբերվում են մանրէաբանական (միկրոկենսաբանական) որոշ ցուցանիշներով և վերամշակման եղանակներով: Մասնավորապես՝ 1-ին կարգի հավի 100 գրամ մսի պարագայում սպիտակուցների նվազագույն քանակը պետք է կազմի 17 գրամ, ճարպերի նվազագույն քանակը՝ 20 գրամ, իսկ էներգետիկական արժեքը՝ 250 կկալ: 2-րդ կարգի հավի մսի դեպքում նույն ցուցանիշները համապատասխանաբար պետք է լինեն՝ 19 գրամ, 11 գրամ և 175 կկալ: Հավի մսի՝ առաջին կամ երկրորդ կարգին պատկանելությունը կախված է նաև վերամշակման եղանակից: Այն դեպքում, երբ, ըստ միկրոկենսաբանական և որակական ցուցանիշների, հավի միսը համապատասխանում է 1-ին կարգին, իսկ վերամշակման եղանակով՝ 2-րդին, ապա դա դասակարգվում է որպես երկրորդ կարգի:

Կախված հավի մսի մկանների խորքում ջերմային տարբերություններից և տեխնոլոգիական վերամշակման տեսակներից՝ նախատեսվում են նաև պահպանման տարբեր պայմաններ և հավի մսի պիտանելիության տարբեր տևողություններ: Օրինակ՝ թարմ մսի պիտանելիության ժամկետը կարող է սահմանվել մինչև 24 ժամ, մինչդեռ սառեցվածինը՝ մի քանի ամիս: Պաղեցված հավի մսի պիտանելիության ժամկետը -2°C -ից մինչև 2°C սառնարանային խցիկի օդի ջերմաստիճանի պարագայում պետք է լինի ոչ ավելի, քան 5 օր, իսկ մասնատված հավի մսի պարագայում՝ ոչ ավելի, քան 2 օր: Սառեցված հավի ամբողջական միսը սառնարանային խցիկում օդի ոչ ավելի, քան -12°C -ի պայմաններում ենթակա է պահպանման մինչև 8 ամիս, խմբային փաթեթում՝ ոչ ավելի, քան 4 ամիս, իսկ մասնատվածը՝ մինչև 1 ամիս: Սառնարանային խցիկում օդի ոչ ավելի, քան -12°C -ի պայմաններում սառեցված հավի ամբողջական միսը ենթակա է պահպանման մինչև 12 ամիս, խմբային փաթեթում՝ ոչ ավելի, քան 8 ամիս, իսկ մասնատվածը՝ մինչև 3 ամիս: Պահպանման վերոնշյալ ժամկետներն ավելի երկար են՝ մինչև 14 ամիս, երբ սառնարանային խցիկում օդի ջերմաստիճանը առնվազն -25°C է:

Միաժամանակ, տարբերվում են նաև թարմ կամ պաղեցված և սառեցված հավի մսերի իրացման գները: Մասնավորապես, համաձայն Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների, թարմ կամ պաղեցված հավի մսի մանրածախ իրացման գինը (ամբողջական հավի դեպքում) 2018, 2019 և 2020 թվականների ընթացքում գերազանցել է սառեցված հավի մսի մանրածախ իրացման գինը, համապատասխանաբար՝ միջինում 11,35, 19,97 և 11,43 տոկոսով:



Գծապատկեր 2.3.1

Թարմ կամ պաղեցված և սառեցված ամբողջական հավի մսի միջին մանրածախ ամսական գները ՀՀ-ում 2018-2020 թթ. (ՀՀ դրամ/կգ)՝ համաձայն ՀՀ ԱՎԿ տվյալների

Կիրառվող մի շարք ստանդարտներ միասնական են թռչնամսի և հավի մսի բոլոր տեսակների համար:

Հաշվի առնելով հավի մսի և դրա տեսակների վերը նշված բոլոր առանձնահատկություններն ու տարբերությունները, այնուհանդերձ, անհրաժեշտ է փաստել, որ կիրառման և օգտագործման նշանակության տեսանկյունից, հավի մսի բոլոր տեսակները հնարավոր է փոխարինել մեկը մյուսով: Մակայն, միաժամանակ, կան որոշ հատկանիշներ, որոնց առումով առկա են էական տարբերություններ (օրինակ՝ իրացման գին, պիտանելիության ժամկետ), որոնք կարող են ազդեցություն ունենալ սպառողների վարքագծի վրա:

Հավի մսի տարբեր տեսակների տարբերությունների ազդեցությունը կամ այդ ազդեցության բացակայությունը սպառողների վարքագծի վրա բացահայտելու նպատակով սույն ուսումնասիրության շրջանակում կիրառվել է նաև «Հիպոթեզային մենաշնորհյալի» թեստը:

Հարկ է նշել, որ այս թեստն ամբողջ աշխարհում մրցակցային մարմինների կողմից ավելի լայնորեն օգտագործվող գործիքներից մեկն է՝ փոխադարձ փոխարինելիությանն առնչվող հարցերը պարզելու համար:

«Հիպոթեզային մենաշնորհյալի» թեստի միջոցով որոշվում է, թե այս կամ այն ապրանքի գնորդներն ինչպես արձագանքում դրա գնի բարձրացմանը: Օրինակ՝ եթե Ա ապրանքի գինը երկարատև (1 տարի և ավելի) բարձրացվում է մոտավորապես 5-ից 10 տոկոսով (ընդ որում, ապրանքի գնի այդ փո-

փոխությունը գների ընդհանուր մակարդակի աճի ազդեցությամբ է), հարցման միջոցով որոշվում է Ա ապրանքի գնորդների արձագանքն այդ երևույթին: Եթե հարցման արդյունքում պարզվում է, որ գնորդների գերակշիռ մասը Ա ապրանքը պատրաստ է փոխարինելու այլ ապրանքներով, ապա տեղի կունենա Ա ապրանքի վաճառքի ծավալների նվազում, ինչի հետևանքով դրա գնի բարձրացումը շահավետ չի լինի: Ուստի այն ապրանքները, որոնց հետ գնորդը պատրաստ է փոխարինելու Ա ապրանքը, հարկավոր է Ա ապրանքի հետ միասին ընդգրկել փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների խմբում: Նշված գործընթացն իրականացվում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի հայտնաբերվել այն ապրանքների խումբը, որի գինը կարող է բարձրացվել՝ առանց «Հիպոթեզային մենաշնորհյալի» համար շահույթի նվազեցման: Նշված խմբում ընդգրկված ապրանքները ճանաչվում են փոխադարձ փոխարինելի: «Հիպոթեզային մենաշնորհյալի» թեստ անցկացնելիս փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների խումբ հարկավոր է համարել ապրանքների այն ամենափոքր լրակազմը, որի համար «Հիպոթեզային մենաշնորհյալը» կարող է կատարել գնի բարձրացում՝ առանց իրացման ծավալների նվազեցման և շահույթի կորստի:

Թեստի արդյունքում պարզ է դարձել, որ հարցվածների (սպառողների) գերակշիռ մասը պաղեցված հավի մսի գնի մինչև 10% բարձրացման պարագայում պատրաստ է դա փոխարինել համանման այլ ապրանքով, և հակառակը:

Սպառման տեսանկյունից, առանձին դեպքերում փոխադարձ փոխարինելիության որոշման համար կիրառվում է պահանջարկի խաչաձև առաձգականությունը, ուստի ստացված արդյունքները վերահաստատելու նպատակով ուսումնասիրության շրջանակում գնահատվել է նաև ներմուծված հավի մսի պահանջարկի զգայունության աստիճանն արտադրված հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ²⁰: Իրականացված հաշվարկները ցույց են տվել, որ ներմուծված հավի մսի պահանջարկը ճկուն է արտադրված հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ, և արտադրված հավի մսի գնի 1% բարձրացումը միջինում հանգեցնում է ներմուծված հավի մսի պահանջարկի 1,54% բարձրացմանը: Այս դեպքում ևս փոխադարձ փոխարինելիության մասով ստացված արդյունքները վերահաստատվում են:

Փաստորեն, թեև հավի մսի մի քանի տեսակների համեմատության պարագայում առկա են որոշ առանձնահատկություններ և տարբերություններ, այնուհանդերձ, դրանք այնքան էական չեն, որ ազդեցություն ունենան սպառողների մեծամասնության վարքագծի վրա: Այսպիսով՝ հավի առանձին մասերի միջև կարող է լինել ավելի մեծ գնային տարբերություն, սակայն ամբողջական հավի մսի պարագայում դա ավելի փոքր է: Հաշվի առնելով վե-

²⁰ Հաշվարկների ավելի մանրամասն նկարագիրը տե՛ս 5.7 բաժնում:

րոգրյալը՝ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահման են հանդիսանում հավի մսի բոլոր տեսակները:

Միևնույն մոտեցումն ամրագրված է նաև Մրցակցության պաշտպանության հանձնաժողովի 2011 թվականի նոյեմբերի 18-ի թիվ 536-Ա որոշման մեջ, որտեղ ևս միևնույն ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահման են ճանաչվել հավի մսի բոլոր տեսակները: Համանման մոտեցում (հավի մսի տեսակները տարաջատված չեն) կիրառել են մի շարք այլ երկրների՝ Ռուսաստանի Դաշնության, ԱՄՆ-ի, Մեքսիկայի, ԵՄ հակամենաշնորհային ծառայությունները՝ հավի մսի ապրանքային շուկայի ուսումնասիրության արդյունքների մասին հաշվետվություններում, ինչպես նաև ՏՀԶԿ-ն՝ վերլուծական տարբեր գեկույցների շրջանակում:

Ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահմանը որոշվում է՝ հաշվի առնելով որոշակի աշխարհագրական տարածքում գնորդի համար տվյալ ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների ձեռքբերման տնտեսական կամ այլ հնարավորությունն ու նպատակահարմարությունը և դրա սահմաններից դուրս այդպիսի հնարավորությունների և նպատակահարմարության բացակայությունը: Եթե որևէ ապրանքի գնի փոքր, բայց ոչ ժամանակավոր աճը մի աշխարհագրական տարածքում կարող է ստիպել, որ զգալի թվով գնորդներ գնեն տվյալ ապրանքն այլ աշխարհագրական տարածքում, ապա այդ աշխարհագրական տարածքները դիտարկվում են որպես ապրանքային շուկայի միևնույն աշխարհագրական սահման:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետությունում իրացվող հավի միսը ձեռքբերման համար հավասարապես հասանելի է երկրի ողջ տարածքում, և գոյություն չունեն հավի մսի՝ Հայաստանի Հանրապետության մարզեր տեղափոխելու հետ կապված խոչընդոտներ, հետևաբար՝ ապրանքային շուկայի աշխարհագրական սահմանը Հայաստանի Հանրապետության տարածքն է:

Համաձայն ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի և ոլորտում գործունեություն ծավալող տնտեսվարող սուբյեկտների տվյալների՝ 2018 թ. ընթացքում հավի միս է արտադրել 14 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ արտադրության ծավալը կազմել է 10,939,557 կգ, ներմուծում է իրականացրել 50 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ ներմուծման ընդհանուր ծավալը կազմել է 32,783,011 կգ, միաժամանակ, առաջնային շուկայում հավի միս է իրացրել 63 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ իրացման ընդհանուր ծավալը կազմել է 40,397,642 կգ:

2019 թվականի ընթացքում հավի միս է արտադրել 16 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ արտադրության ծավալը կազմել է 12,160,181 կգ, ներմուծում է իրականացրել 54 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ ներմուծման ընդհանուր ծավալը կազմել է 43,370,125 կգ, միաժամանակ, առաջնային շուկայում հավի միս է իրացրել 69 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ իրացման ընդհանուր ծավալը կազմել է 45,264,936 կգ:

2020 թվականի տվյալները հետևյալն են. հավի միս է արտադրել 19 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ արտադրության ծավալը կազմել է 12,759,793 կգ, ներմուծում է իրականացրել 52 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ ներմուծման ընդհանուր ծավալը կազմել է 32,919,746 կգ, միաժամանակ, առաջնային շուկայում հավի միս է իրացրել 70 տնտեսվարող սուբյեկտ, իսկ իրացման ծավալը կազմել է 42,956,514 կգ:

Ներմուծում իրականացրած որոշ տնտեսվարող սուբյեկտներ ներմուծված հավի միսը մասնակի կամ ամբողջությամբ օգտագործում են նաև սեփական կարիքների համար (արտադրական կամ այլ գործընթացներում), ուստի շուկայի ծավալների գնահատման նպատակով դիտարկվում է իրացման ցուցանիշը: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ Պետական եկամուտների կոմիտեի տրամադրած տեղեկությունները չեն ներառում տվյալներ գյուղացիական տնտեսություններում արտադրվող անձնական կամ ընտանեկան օգտագործման համար նախատեսված, ինչպես նաև գյուղատնտեսական շուկաներում իրացվող արտադրանքի վերաբերյալ:

Որպես իրացման ծավալների գնահատման հիմք է ընդունվել բնեղեն ցուցանիշը, քանի որ շուկան միատարր է, և իրացման բնեղեն ծավալների չափման միավորը միասնական է շուկայում գործող բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտների համար:

Ապրանքային շուկայի առաջին 3 խոշոր իրացնող ընկերությունների մասնաբաժինները միասին 2018-2020 թթ. ընթացքում կազմել են համապատասխանաբար՝ մոտ 53%, 57% և 49%:

Ապրանքային շուկայում ներառված ապրանքատեսակների ձեռքբերողների կազմը բաժանվում է հետևյալ հիմնական խմբերի.

- խոշոր առևտրային ցանցեր,
- սեփական կարիքների համար ձեռքբերող տնտեսվարող սուբյեկտներ,
- փոքր և միջին իրացման ծավալներ ունեցող առևտրի կետեր,
- վերավաճառք իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտներ,
- վերջնական սպառողներ:

ՀԱՎԻ ՄՍԻ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Ոլորտի ամբողջական ուսումնասիրության, այդ թվում՝ մրցակցային միջավայրի լիարժեք գնահատման նպատակով կարևոր է դիտարկել ՀՀ-ում թոչնամանի շրջանառությունը կարգավորող օրենսդրական դաշտը, ինչպես նաև այս բնագավառին առնչվող այլ իրավական կարգավորումները, քանի որ երբեմն հենց վերջիններիս անկատարությունը կարող է սահմանափակել ապրանքային շուկայում տեղի ունեցող բնականոն տնտեսական գործընթացները:

Հայաստանի Հանրապետությունում թոչնամանի արտադրության, պահպանման, տեղափոխման, փաթեթավորման, մակնշման, իրացման, ներմուծման և օգտագործման գործընթացներին ներկայացվող պահանջները հիմնականում կանոնակարգվում են Մաքսային միության (Եվրասիական տնտեսական միության) տեխնիկական կանոնակարգերով, որոնց կիրառումը և կատարումը պարտադիր են Մաքսային միության միասնական մաքսային տարածքում, ինչպես նաև ՀՀ օրենքներով, Մաքսային միության հանձնաժողովի, ՀՀ կառավարության, առանձին գերատեսչությունների որոշումներով, հանձնարարականներով և այլ իրավական ակտերով:

3.1

ՀՀ հավի մսի շրջանառության ոլորտը կարգավորող ԵԱՏՄ տեխնիկական կանոնակարգերը

Ստորև ներկայացված են հավի մսի շրջանառության ընդհանուր պայմաններին առնչվող՝ ԵԱՏՄ տեխնիկական կանոնակարգերով սահմանված առավել էական կարգավորումները, որոնց համակարգային դիտարկումը թույլ է տալիս հնարավորինս ամբողջական պատկերացում կազմել «Հավի մսի» ապրանքային շուկայի վրա այս կարգավորումների ազդեցության վերաբերյալ.

1. Մաքսային միության հանձնաժողովի 2011 թվականի դեկտեմբերի 9-ի N880 որոշմամբ հաստատված՝ «Մանդամթերքի անվտանգության մասին Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգ»²¹, ըստ որի՝ սահմանվում են.

- կիրառության ոլորտը և տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտները,
- տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտների շուկայում շրջանառության կանոնները,

²¹ www.eurasiancommission.org

- տեխնիկական կանոնակարգի պահանջներին համապատասխանության գնահատման ձևերը և ընթացակարգերը,
- տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտների անվտանգության նորմատիվները (մանրէաբանական և այլն):

Համաձայն ՀՀ կառավարության 1560-Ն որոշման Հավելվածի 74-րդ կետի՝ Մաքսային Միության հանձնաժողովի «Մանդամթերքի անվտանգության մասին Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգի» պահանջներին մսի և մսամթերքի արտադրանքների համապատասխանությունը գնահատելու համար արտադրողը, մատակարարը կամ նրա լիազոր ներկայացուցիչը պետք է ունենան Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2014 թվականի հունվարի 16-ի N56-Ն որոշմամբ սահմանված՝ համապատասխանության հայտարարագրման սխեմաներից որևէ մեկով հավաստված **համապատասխանության հայտարարագիր**:

Համապատասխանության հայտարարագրման, գնահատման և վերահսկողության գործընթացն ըստ Եվրասիական տնտեսական միության օրենսդրության ենթադրում է.

ԵԱՏՄ-ի մասին պայմանագրի (այսուհետ՝ Պայմանագիր) 53-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Միության տարածքում շրջանառության մեջ դրվող արտադրանքը պետք է լինի անվտանգ»:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Այն արտադրանքը, որի համար ուժի մեջ է մտել Միության տեխնիկական կանոնակարգը, Միության տարածքում շրջանառության մեջ է դրվում պայմանով, որ այն անցել է Միության տեխնիկական կանոնակարգով սահմանված համապատասխանության գնահատման անհրաժեշտ ընթացակարգերը»:

Նույն հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն. «Միության տեխնիկական կանոնակարգերի պահանջների պահպանման նկատմամբ պետական հսկողությունն (վերահսկողությունն) իրականացվում է անդամ պետությունների օրենսդրությամբ սահմանված կարգով»:

Պայմանագրի Հավելված 9-ում սահմանված են տեխնիկական կարգավորումները ԵԱՏՄ շրջանակում: Մասնավորապես՝ Հավելված 9-ի 5-րդ կետում նշվում է. «Միության տեխնիկական կանոնակարգերում սահմանված տեխնիկական կարգավորման օբյեկտների համապատասխանության գնահատումն իրականացվում է գրանցման (պետական գրանցման), փորձարկումների, համապատասխանության հավաստման, փորձաքննության և (կամ) այլ ձևով:

Համապատասխանության պարտադիր հավաստումն իրականացվում է համապատասխանության հայտարարագրման և սերտիֆիկացման ձևով:

Շրջանառության մեջ դրվող արտադրանքի՝ Միության տեխնիկական կանոնակարգերին համապատասխանության գնահատումն իրականացվում է մինչև դրա շրջանառության մեջ դրվելը»:

«Մանդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ հսկիչ կետում ներմուծվող ապրանքի, բացառությամբ կենդանիների և սննդամթերքի հետ անմիջական շփման մեջ գտնվող նյութերի փաստաթղթային ստուգումը, գնումը և (կամ) նմուշառումն իրականացվում են կառավարության սահմանած՝ Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող *սննդամթերքի ռիսկայնության* հիման վրա հսկողության մեթոդաբանությամբ սահմանված դեպքերում և կարգով:

ՀՀ կառավարության 2013 թվականի փետրվարի 21-ի «Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող սննդամթերքի ռիսկայնության հիման վրա հսկողության մեթոդաբանությունը հաստատելու մասին» N218-Ն որոշումը փաստում է, որ միսը և մսից սննդային ենթամթերքները դասվում են բարձր ռիսկայնության ապրանքների շարքում:

Այսպիսով՝ ԵԱՏՄ կանոնակարգում թոչնի մսի և դրա վերամշակումից ստացվող մթերքների վերաբերյալ կարգավորումները բացակայում են (թոչնի մսի վերաբերյալ Մաքսային միության «Թոչնի մսի և դրա վերամշակման արտադրանքի անվտանգության մասին» տեխնիկական կանոնակարգի նախագիծը դեռևս ընդունված չէ), և միության անդամ յուրաքանչյուր երկիր թոչնամսի անվտանգության նկատմամբ կիրառում է սեփական կարգավորումները:

2. Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի խորհրդի 2012 թվականի հուլիսի 20-ի N58 որոշմամբ սահմանված՝ «Մանդային հավելումների, բուրավետիչների և տեխնոլոգիական օժանդակ միջոցների անվտանգությանը ներկայացվող պահանջներ»²² Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգ:

Այս տեխնիկական կանոնակարգը մշակվել է Մաքսային միության միասնական մաքսային տարածքում սննդային հավելումներին, բուրավետիչներին և տեխնոլոգիական օժանդակ միջոցներին ու սննդամթերքում դրանց պարունակությանը ներկայացվող՝ կիրառման և կատարման համար պարտադիր միասնական պահանջներ սահմանելու, Մաքսային միության միասնական մաքսային տարածքում շրջանառության մեջ դրվող սննդային հավելումների, բուրավետիչների և տեխնոլոգիական օժանդակ միջոցների ազատ տեղավորումն ապահովելու նպատակով:

Ըստ սույն տեխնիկական կանոնակարգի՝ սահմանվում են.

- 1) տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտները,
- 2) տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտների անվտանգությանը ներկայացվող պահանջները,
- 3) տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտների նույնականացման կանոնները,

²² www.eurasiancommission.org

4) տեխնիկական կանոնակարգման օբյեկտների՝ սույն տեխնիկական կանոնակարգի պահանջներին համապատասխանության գնահատման (հավաստման) ձևերը և ընթացակարգերը:

Վերոնշյալ կանոնակարգի ընդունման նպատակներն են.

- 1) մարդու կյանքի և առողջության պաշտպանությունը,
- 2) ձեռքբերողներին մուրրության մեջ գցող գործողությունների կանխումը,
- 3) շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը:

Կանոնակարգի պահանջների կատարումն ապահովելու համար սահմանվել են պետական լիազոր մարմիններ: Համաձայն **ՀՀ կառավարության 2015 թվականի N71-Ն** որոշման՝ պետական վերահսկողական լիազոր մարմիններ են²³.

- ՀՀ շուկայի վերահսկողության տեսչական մարմինը,
- Սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմինը,
- Հայաստանի Հանրապետության քաղաքաշինության, տեխնիկական և հրդեհային անվտանգության տեսչական մարմինը:

ՀՀ կառավարության 2015 թվականի N71-Ն որոշմամբ՝ Սննդամթերքի անվտանգության տեսչական մարմինը լիազոր է սահմանվել ներքոնշյալ տեխնիկական կանոնակարգերի պահանջների կատարման համար.

- «Սննդամթերքի անվտանգության մասին» տեխնիկական կանոնակարգ,
- «Սննդամթերքի մակնշման մասին» տեխնիկական կանոնակարգ,
- «Մսի և մսամթերքի անվտանգության մասին» տեխնիկական կանոնակարգ,
- «Սննդային հավելումների, բուրավետիչների և տեխնոլոգիական օժանդակ միջոցների անվտանգությանը ներկայացվող պահանջներ» տեխնիկական կանոնակարգ:

3. Եվրասիական տնտեսական միության հանձնաժողովի 2011 թվականի դեկտեմբերի 9-ի N881 որոշմամբ սահմանված՝ **«Սննդամթերքի մակնշման մասին Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգ»**²⁴:

Սույն տեխնիկական կանոնակարգի գլխավոր նպատակը սննդամթերքի մասին սպառողներին հավաստի տեղեկություններով ապահովման իրավունքի իրացումն է: Դրա համաձայն՝ սննդամթերքը շուկայում շրջանառության մեջ է դրվում, եթե վերջինիս մակնշվածքը համապատասխանում է Մաքսային միության սույն տեխնիկական կանոնակարգին, ինչպես նաև այն տեխնիկական կանոնակարգերին, որոնց գործողությունը տարածվում է սննդամթերքի վրա:

4. Եվրասիական տնտեսական միության հանձնաժողովի 2011 թվականի օգոստոսի 16-ի N769 որոշմամբ հաստատված՝ **«Փաթեթավորման ան-**

²³ <https://www.arlis.am/>

²⁴ www.eurasiancommission.org

վտանգության մասին Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգ»²⁵, որով սահմանվում են փաթեթավորման և մի շարք այլ հարակից պահանջներ և դրանց պարտադիր կիրառման պայմանները:

3.2

Հավի մսի շրջանառության ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքները, ՄՄ հանձնաժողովի և ՀՀ կառավարության որոշումները

Հավի մսի շրջանառության ընդհանուր պայմանների կանոնակարգման նպատակով կիրառվում են նաև որոշ ՀՀ օրենքներ և այլ իրավական կարգավորումներ, մասնավորապես.

1. **«Սննդամթերքի անվտանգության մասին»²⁶ ՀՀ օրենքը** (ընդունվել է 2014 թվականի հունիսի 21-ին) կարգավորում է սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ անմիջական շփման մեջ գտնվող նյութերի, սննդի շղթայի և առևտրի ու հանրային սննդի ոլորտում ծառայությունների մատուցման փուլերում անվտանգությանն առնչվող հարաբերությունները, ինչպես նաև ամրագրում պետության կողմից նախատեսվող՝ մարդու առողջության պաշտպանության երաշխիքները:

Այս օրենքը չի տարածվում անձնական կամ ընտանեկան օգտագործման համար նախատեսված սննդամթերքի՝ տնային պայմաններում պատրաստման, վերամշակման, օգտագործման կամ պահման, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում տարանցիկ փոխադրվող սննդամթերքի վրա, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տարանցիկ փոխադրումը կարող է վտանգ սպառնալ բնակչության առողջությանը և շրջակա միջավայրին, ինչպես նաև գիտահետազոտական և ուսումնական նպատակներով իրականացվող՝ սննդամթերքի մշակման և պատրաստման աշխատանքների արդյունքում ստացված սննդամթերքի վրա, որը ենթակա չէ շուկայահանման:

2. **«Անասնաբուժության մասին»²⁷ ՀՀ օրենքով** կարգավորվում են Հայաստանի Հանրապետությունում անասնաբուժության իրականացմանն ու կառավարմանն առնչվող հարաբերությունները: Օրենքը տարածվում է անասնաբուժության ոլորտում ծագած հարաբերություններին մասնակից բոլոր սուբյեկտների, այդ թվում՝ համապատասխան գործունեություն իրականացնող անձանց վրա: Օրենքով կարգավորվում են նաև անասնաբուժական և անասնաբուժական լաբորատոր գործունեությանը, հակահամաճարակա-

²⁵ www.eurasiancommission.org

²⁶ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=104105>

²⁷ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=101830>

յին միջոցառումներին, կենդանական ծագման հումքին, մթերքին և անասնաբուժական դեղամիջոցներին, **մարդկանց կողմից** սպառման համար չնախատեսված կողմնակի արտադրանքի տնօրինմանը, կենդանիների առողջության պաշտպանությանը, բարեկեցության պահպանմանը, ինչպես նաև կենդանիների սպանդին ու մորթին ներկայացվող պահանջները:

3. ԵԱՏՄ հանձնաժողովի 2010 թվականի հունիսի 18-ի N318 որոշման և **«Մանդամթերքի անվտանգության պետական վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքի**²⁸ համաձայն՝ կարգավորվում են սննդամթերքի անվտանգության, անասնաբուժության և բուժասանիտարիայի բնագավառներում պետական վերահսկողության հիմնական սկզբունքները, առանձնահատկությունները, պետական վերահսկողություն իրականացնող անձանց իրավունքները, պարտականությունները և պատասխանատվությունը, ինչպես նաև պետական վերահսկողության հետ կապված այլ հարաբերություններ: Սույն օրենքի գործողությունը տարածվում է սննդամթերքի, սննդամթերքի հետ անմիջական շփման մեջ գտնվող նյութերի անասնաբուժական և բուսասանիտարական հսկման ենթակա ապրանքների, ինչպես նաև պետսիցիդների և ագրոքիմիկատների արտադրության, վերամշակման և շրջանառության բոլոր փուլերում լիազոր մարմնի կողմից իրականացվող պետական վերահսկողության հարաբերությունների վրա:

4. Մաքսային միության հանձնաժողովի 2010 թվականի հունիսի 18-ի **«Մաքսային միությունում անասնաբուժասանիտարական միջոցների կիրառման մասին»**²⁹ N317 որոշմամբ սահմանվել են անասնաբուժական հսկողության ենթակա ապրանքների միասնական ցանկը, Մաքսային միության մաքսային սահմանին և Մաքսային միության մաքսային տարածքում անասնաբուժական հսկողություն իրականացնելու միասնական կարգի մասին հիմնադրույթը, անասնաբուժական հսկողության ենթակա օբյեկտների՝ համատեղ ստուգումներ անցկացնելու և ապրանքների փորձանմուշներ վերցնելու միասնական կարգի մասին հիմնադրույթը, անասնաբուժական հսկողության ենթակա ապրանքներին ներկայացվող միասնական անասնաբուժասանիտարական պահանջները, ինչպես նաև անասնաբուժական սերտիֆիկատների միասնական ձևերը: Այս որոշման Հավելված 1-ի համաձայն՝ սահմանվում է անասնաբուժական հսկողության ենթակա ապրանքների միասնական ցանկը.

- 0105՝ ընտանի թռչուն՝ կենդանի, այսինքն՝ ընտանի հավեր (Gallus domesticus), բադեր, սագեր, հնդկահավեր և խայտահավեր,
- 0207՝ 0105 ապրանքային դիրքում նշված ընտանի թռչունների միս և սննդային ենթամթերք՝ թարմ, պաղեցրած կամ սառեցրած,

²⁸ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=91593>

²⁹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=98978>

- 020900՝ անյուղ մսից առանձնացված խոզի ճարպ և չհալեցրած կամ այլ եղանակով չստացված ընտանի թռչունների ճարպ՝ թարմ, պաղեցրած, սառեցրած, աղ դրված, աղաջրի մեջ դրված, չորացրած կամ ապխտած:

5. Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2011 թվականի հունվարի 20-ի «**Մանդամթերքի հիգիենային ներկայացվող պահանջների տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին**»³⁰ N34-Ն որոշմամբ սննդի շղթայի օպերատորների համար սահմանվում են սննդամթերքի հիգիենային ներկայացվող ընդհանուր պահանջներ (հիգիենիկ պատշաճ գործելակերպի կանոններ): Սույն որոշման մեջ սահմանվում են սննդի շղթայի օպերատորների պարտավորությունները, հիգիենայի ընդհանուր պահանջները, սննդի կառույցներին, ինչպես նաև սննդի շղթայի առանձին փուլերին ներկայացվող հիգիենայի ընդհանուր պահանջները:

- Մանդամթերքի հիգիենային ներկայացվող պահանջները չեն տարածվում.
- անձնական կամ ընտանեկան սպառման համար նախատեսված նախնական արտադրության արտադրանքի վրա,
 - անձնական կամ ընտանեկան սպառման համար նախատեսված սննդամթերքի տնային պայմաններում պատրաստման, վերամշակման, օգտագործման կամ պահման վրա:

6. Ըստ ՀՀ կառավարության 2006 թվականի հոկտեմբերի 19-ի «**Մսի և մսամթերքի տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին**» N1560-Ն³¹ որոշման՝ սահմանվում են մսի և մսամթերքի անվտանգությունը բնութագրող ցուցանիշները, դրանց մակնշմանը, փաթեթավորմանը, պահմանը, փոխադրմանը ներկայացվող պահանջները և համապատասխանության հավաստման ընթացակարգերը, որոնք պետք է պահպանվեն թռչնամսի շրջանառության ոլորտում գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից:

Մասնավորապես, N1560-Ն որոշման հավելվածի 5-րդ կետի համաձայն, Հայաստանի Հանրապետության տարածքում մսի և մսամթերքի իրացման ժամանակ պետք է պահպանվեն համապատասխանության գնահատման ենթակա արտադրանքի նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված պայմանները:

Հավելվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում համապատասխանության գնահատման ենթակա և շրջանառության մեջ գտնվող միսն ու մսամթերքը պետք է ուղեկցվեն տեխնիկական կանոնակարգերի պահանջներին համապատասխանությունը հավաստող հայտարարագրով կամ ունենան տեխնիկական կանոնակարգերի պահանջ-

³⁰ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=65384>

³¹ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=42260>

ներին համապատասխանությունը հավաստող համապատասխանության ազգային նշանի մակնշում:

Հավելվածի 27.1. կետի համաձայն՝ թոչնամսի հալեցման ժամանակ անջատված խոնավության զանգվածային բաժինը չպետք է գերազանցի 4%-ը:

Հավելվածի 59-րդ կետի համաձայն՝ մսի կամ մսամթերքի փաթեթավորման կամ դրան փակցված պիտակի վրա կատարված հստակ և ընթեռնելի մականշվածքը պետք է պարունակի «Մսնդամթերքի անվտանգության մասին» օրենքով սահմանված տեղեկություն՝ հայերենով (մսի և մսամթերքի մակնիշները կարող են ներկայացվել նաև լատիներեն)։

- ա) մսի կամ մսամթերքի անվանումը (նշել կենդանու կամ թոչնի տեսակը),
- բ) մսի կամ մսամթերքի գտաքաշը,
- գ) մսամթերքի հիմնական բաղադրիչների ցանկը,
- դ) մսամթերքի մեջ օգտագործված սննդային հավելումների ցանկը, եթե այդպիսիք կան,
- ե) մսամթերքի, մսամթերքի հետ շփվող նյութերի և սննդային հավելումների օգտագործման վերաբերյալ ցուցումներ, եթե առանց դրանց այն չի կարող պատշաճորեն օգտագործվել, առանձնակի հանձնարարականներ դրանց օգտագործման վերաբերյալ (եթե այդպիսիք կան), տեղեկություն դրանց օգտագործման, հակացուցումների մասին (եթե այդպիսիք կան),
- զ) արտադրողի անվանումը, գտնվելու վայրը, գործունեության իրականացման լիցենզիայի համարը,
- է) մսի կամ մսամթերքի ծագման երկիրը,
- ը) հատուկ նշանակության մսամթերքի սննդային արժեքը,
- թ) «Գենետիկորեն ձևավոխված մսամթերք», եթե դա այդպիսին է,
- ժ) մսամթերքի խմբաքանակի նույնականացման համար օգտագործվող նշանը՝
- ժա) մսի կամ մսամթերքի արտադրության տարեթիվը, ամիսը, օրը, պահման պայմանները, պիտանիության ժամկետը, մսամթերքի պահման մասին առանձնակի ցուցումներ (եթե այդպիսիք կան),
- ժբ) օրենքով սահմանված այլ տեղեկություններ:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2006 թվականի սեպտեմբերի 28-ի «Մսնդամթերքի տվյալ խմբաքանակի նույնականացման համար օգտագործվող նշանի և մականշվածքի վերաբերյալ տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին» N1392-Ն որոշմամբ սահմանված են սննդամթերքի տվյալ խմբաքանակի նույնականացման համար օգտագործվող նշանի և մականշվածքին ներկայացվող պահանջները:

ՀՀ կառավարության N1560-Ն որոշման Հավելվածի 62-րդ կետի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետություն ներմուծվող մսի և մսամթերքի, դրանց հետ շփվող նյութերի, սննդային հավելումների մակնշումը հայերենով

պետք է պարունակի տեղեկություններ, որոնց ձևերին և բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները, ըստ առանձին տեսականու, սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը: Իսկ կառավարության 2002 թվականի մարտի 21-ի «Ներմուծվող ընտանի թռչնի մսի վերաբերյալ սպառողներին տեղեկատվությամբ ապահովելու մասին»³² N275 որոշման 1-ին կետով սահմանվում է, որ ներմուծվող ընտանի թռչնի մսի և դրա ենթամթերքի (ԱՏԳ ԱՍ 0207) մակնիշը պետք է պարունակի Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված տեղեկություն՝ հայերենով:

Այսինքն՝ կարգավորումներով սահմանված են և՛ ներմուծված, և՛ արտադրված թռչնամսի մակնշմանը ներկայացվող պահանջները:

Սակայն, մյուս կողմից, Հավելվածի 60-րդ կետի համաձայն՝ 59-րդ կետի դրույթները չեն տարածվում վաճառքի կետերում վերջնական սպառողին հանձնված՝ չփաթեթավորված թռչնամսի վրա, որը կարող է փաթեթավորվել գնորդի պահանջով կամ չափաձրարվել անմիջապես վաճառքից առաջ:

Տվյալ խմբաքանակի նույնականացման համար օգտագործվող նշանին և մակնշվածքին ներկայացվող պահանջները ևս չեն տարածվում վաճառքի կետերում վերջնական սպառողին հանձնված չփաթեթավորված աննդամթերքի վրա, որը փաթեթավորվում է գնորդի պահանջով կամ չափաձրարվում անմիջապես վաճառքից առաջ:

Մանրածախ առևտրի վաճառակետերում վաճառվում է և՛ սառեցված, և՛ թարմ կամ պաղեցված չփաթեթավորված թռչնամիս, որը կամ մակնշված չէ, կամ դրա վրա բացակայում է արտադրության ամսաթիվը (վերջինիս փոխարեն նշվում է փաթեթավորման ամսաթիվ), ինչպես նաև արտադրողի վերաբերյալ տեղեկությունը:

Արդյունքում, **վաճառակետերում իրացվող չփաթեթավորված, առանց մակնշման թռչնամիս գնելիս վերջնական սպառողը չի ստանում ամբողջական տեղեկություն մասնաթերքի արտադրության և պահպանման վերաբերյալ:**

7. Համաձայն ՀՀ կառավարության 2006 թվականի հունիսի 29-ի «Սպանդանոցներում գյուղատնտեսական կենդանիների սպանդի կազմակերպման կարգը և ներկայացվող պահանջները սահմանելու մասին»³³ N993-Ն որոշման՝ կարգավորվում են սպանդանոցներում գյուղատնտեսական կենդանիների և թռչունների սպանդի կազմակերպման հետ կապված հարաբերությունները և սպանդին ներկայացվող պահանջները: Ըստ այդմ՝ սպանդանոցներում սպանդի գործընթացը կազմակերպվում է անասնաբուժության բնագավառում պետական վերահսկողություն իրականացնող լիազոր մարմնի՝ Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառա-

³² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=42840>

³³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102113>

յության եզրակացությամբ և հսկողությամբ, ինչպես նաև սպանող կատարվում է սպանդային սրահում կամ մասնաշենքում՝ ըստ կենդանատեսակների, հերթափոխերով (մասնավորապես՝ սպանդանոցում գործում են անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության օրգանոլեպտիկ (ներքին օրգանների և եզրափակիչ) զննման հոսքագծի տեղեր՝ ըստ կենդանատեսակի (թոչունների համար՝ 2 տեղ):

8. Համաձայն ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 31-ի «**Կենդանիների սպանդից գոյացած մթերքի անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության իրականացման կարգը սահմանելու մասին**»³⁴ N426-Ն որոշման՝ կենդանիների սպանդից գոյացած մթերքի անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության իրականացման կարգով սահմանվում են կենդանիների մսեղիքի ու կենդանիների սպանդից գոյացած մթերքի անասնաբուժական անվտանգության նորմերը, անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության անցկացման, լաբորատոր հետազոտությունների, վարակազերծման ենթակա մսեղիքի և կենդանիների, ինչպես նաև սպանդից գոյացած մթերքի վերամշակման, վարակազերծման ու ոչնչացման գործընթացները: Կարգի պահանջների կատարումը պարտադիր է այն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար՝ անկախ սեփականության ձևից և գերատեսչական ենթակայությունից, որոնք գործունեություն են իրականացնում մսեղիքի և մսամթերքի վերամշակման, արտադրության, իրացման և առևտրի ոլորտներում: Սույն որոշման համաձայն՝ ընտանի և վայրի թոչունների մսեղիքը թույլատրվում է զննել միայն այն դեպքում, երբ ամբողջապես հեռացված է փորոտիքը: Թոչունների սպանդից գոյացած մթերքը (այդ թվում՝ նաև արտերկրից ներմուծված), որ մտել է շուկա կամ իրացման կետ, ենթակա է պետական անասնաբուժական վերահսկողության: Այդ դեպքում ուշադրություն է դարձվում կից անասնաբուժական փաստաթղթերին, թարմության ցուցանիշներին և իրացման ժամկետներին: Շուկաներում, առևտրի և հանրային սննդի օբյեկտներում, վերամշակման արտադրամասերում անասնաբուժասանիտարական փորձաքննությունը ներառում է օրգանոլեպտիկ և մանրադիտակային էքսպրես հետազոտությունները: Անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության արդյունքները, բավարար կասկածների առկայության դեպքում, 10-20 օրվա ընթացքում վերահաստատվում կամ հերքվում են Հայաստանի Հանրապետության գյուղատնտեսության նախարարության սննդամթերքի անվտանգության պետական ծառայության կողմից տրված եզրակացությամբ: Արգելվում է ընդունել և իրացնել նախօրոք կտրատված միսը և տնային պայմաններում պատրաստված կիսապատրաստվածքները:

9. Կառավարության 2021 թվականի փետրվարի 11-ի «**Ձկան, ջրային կենդանիների ու ձկնամթերքի, մսի և կենդանիների սպանդից գոյացած մթերքի, կաթի և կաթնամթերքի, ձվի, մեղրի անասնաբուժասանիտա-**

³⁴ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=84102>

րական փորձաքննության կարգը սահմանելու» Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի մարտի 31-ի N426-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության մի շարք որոշումներ ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» N156-Ն որոշմամբ կարգավորվում են չվերամշակված ձկան, ջրային կենդանիների ու ձկնամթերքի, մսի և կենդանիների սպանդից գոյացած մթերքի, կաթի և կաթնամթերքի, մեղրի, ձվի անասնաբուժասանիտարական փորձաքննության անցկացման կարգն ու պայմանները, փորձաքննական գործընթացի մասնակից սուբյեկտների իրավունքների ու պարտականությունների հետ կապված հարաբերությունները: Սույն որոշմամբ սահմանվում են փորձաքննության հիմնական սկզբունքները, փորձաքննության օբյեկտների խմբաքանակից նմուշառումը (մասնավորապես՝ հասակավոր հավի, ճագարի, կուղբի, սագի, բադի յուրաքանչյուր 5-րդ մետղիք՝ մինչև 100 գրամ, մանր բուծվող կենդանիների, հավի, բադի, սագի ճտերի, լորի յուրաքանչյուր տեսակի 10 գլխից՝ 1 մետղիք):

10. Կառավարության 2015 թվականի սեպտեմբերի 10-ի «**Վտանգավոր սննդամթերքի և վտանգավոր կերի օգտահանման ու ոչնչացման կարգը սահմանելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2007 թվականի հուլիսի 12-ի N824-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին**» N1060-Ն որոշմամբ կարգավորվում են վտանգավոր սննդամթերքի և վտանգավոր կերի օգտահանման ու ոչնչացման հետ կապված հարաբերությունները: Սույն կարգի դրույթները տարածվում են նաև սննդամթերքի հետ անմիջական շփման մեջ գտնվող վտանգավոր նյութերի օգտահանման և ոչնչացման հետ կապված հարաբերությունների վրա: Սույն կարգը կիրառվում է սննդամթերքի և կերի արտադրության ու շրջանառության փուլերում գործող իրավաբանական անձանց և անհատ ձեռնարկատերերի, օրենքով սահմանված կարգով հավատարմագրված լաբորատորիաների, ինչպես նաև օգտահանում կամ ոչնչացում իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից: Սույն որոշման համաձայն՝ սահմանվել են նաև վտանգավոր արտադրանքի օգտահանման և ոչնչացման կարգերը:

3.3

Հավի մսի շրջանառության ոլորտի հարկային և մաքսային կարգավորումները ՀՀ-ում

«Հավի միս» ապրանքային շուկայում տնտեսվարման գործընթացի վրա, թերևս, նշանակալի ազդեցություն ունեն մաքսային և հարկային կարգավորումները՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ, 2014 թվականի մայիսին, անդամակցելով Եվրասիական տնտեսական միությանը, ՀՀ-ն միացավ նաև միասնական մաքսային սակագներին:

Եվրասիական տնտեսական միության միասնական մաքսային սակագներին միանալու անցումային դրույթների համաձայն, ըստ համապատասխան հավելվածով սահմանված ցանկի, Հայաստանի Հանրապետությունում մի շարք ապրանքների համար կիրառվում են ներմուծման մաքսատուրքերի դրույքաչափեր, որոնք տարբերվում են միասնական մաքսային սակագնի դրույքաչափերից՝ մինչև ԵԱՏՄ միասնական մաքսային սակագներին անցնելը:

Այսպես՝ ոչ ԵԱՏՄ անդամ երկրներից ընտանի թռչնի մսի ներմուծման դեպքում ներմուծման մաքսատուրքի դրույքաչափը մինչև 2017 թվականը կազմել է 10 տոկոս, 2018 թվականին՝ 18 տոկոս, 2019 թվականին՝ 22 տոկոս:

0207 ԵԱՏՄ ԱՏԳ ԱԱ ծածկագրին դասվող ընտանի թռչնի մսի մաքսատուրքի դրույքաչափի փոփոխությունը **Աղյուսակ 3.3.1**

2018	2019	2020	2021	2022
18%	22%	25%	Քվոտայի շրջանակում՝ 25%	Քվոտայի շրջանակում՝ 25%, բայց ոչ պակաս 0,2 եվրո՝ 1 կգ-ի համար
			Քվոտայից դուրս՝ 50%	Քվոտայից դուրս՝ 80%, բայց ոչ պակաս 0,7 եվրո՝ 1 կգ-ի համար

2020 թվականին մաքսատուրքը բարձրացել է ևս 3 տոկոսային կետով (22%-ից՝ 25%), իսկ 2021 թվականին կազմել 50 տոկոս: 2022 թվականից պետք է գործի միասնական մաքսային սակագինը, ըստ որի՝ դրույքաչափը պետք է կազմի 80 տոկոս:

Հարկ է նշել, որ ծագման երկրի հավաստագրի առկայության պարագայում Ուկրաինայից (ՀՀ-ն այս երկրի հետ ունի ազատ առևտրի համաձայնագիր) ընտանի թռչնի մսի ներմուծման ժամանակ գանձվում է 0% մաքսատուրքի դրույքաչափ: 0% մաքսատուրքի դրույքաչափ է կիրառվում նաև ԵԱՏՄ երկրներից ներմուծման դեպքում:

2021 թվականից սկսած՝ Հայաստանի Հանրապետությունն իրավունք ունի օգտվելու ԵԱՏՄ անդամ պետությունների միջև բաշխվելիք սակագնային քվոտաներից, որոնց շրջանակում ԵԱՏՄ անդամ պետությունները երրորդ երկրներից ընտանի թռչնի միսը շարունակում են ներմուծել 25% մաքսատուրքի դրույքաչափով: Մաքսատուրքի դրույքաչափի բարձրացումը կազդի միայն քվոտավորված ծավալից դուրս ներմուծման ծավալի վրա:

Կառավարության 2020 թվականի դեկտեմբերի 30-ի «Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծվող առանձին տեսակի գյուղատնտեսական ապրանքների նկատմամբ սակագնային քվոտա կիրառելու մասին» N2209-Ն որոշմամբ սահմանվել է 2021 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծվող առանձին տեսակի գյուղատնտեսական ապ-

րանքների (այդ թվում՝ թռչնամանի) նկատմամբ սակագնային քվոտայի կիրառումը:

Թիվ 2209 որոշման N2 հավելվածի 4-րդ կետի համաձայն՝ ապրանքի ներմուծման թույլատրելի ծավալը բաշխվում է հետևյալ կերպ.

- 1) պատմական գնորդների համար՝ ներմուծման թույլատրելի ընդհանուր ծավալի 75 տոկոսը,
- 2) այլ արտաքին տնտեսական գործունեության մասնակիցների համար՝ ներմուծման թույլատրելի ընդհանուր ծավալի 25 տոկոսը:

Հավելված 2-ի 3-րդ կետի համաձայն՝ արտաքին տնտեսական գործունեության մասնակիցներ են համարվում Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով գրանցված կամ հաշվառված իրավաբանական անձինք կամ անհատ ձեռնարկատերերը: Պատմական գնորդներ են համարվում հաշվարկված ժամանակաշրջանում ներքին սպառման համար ապրանք (թիվ 2209 որոշման հավելված 1-ում նշված առանձին տեսակի գյուղատնտեսական ապրանք) ներմուծող՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան արտաքին տնտեսական գործունեության մասնակիցները:

Հավելված 2-ի 8-րդ կետի համաձայն՝ ներմուծման մասին հայտ ներկայացրած պատմական գնորդի համար ներմուծման թույլատրելի ծավալի բաշխման հաշվարկն իրականացվում է հետևյալ բանաձևով.

$$Vi = Vid \times D,$$

որտեղ՝

Vi-ն i-րդ պատմական գնորդին հատկացվող ներմուծման թույլատրելի ծավալն է,

Vid-ն բոլոր պատմական գնորդների՝ համապատասխան տարվա համար ապրանքի ներմուծման թույլատրելի ծավալն է,

D-ն գործակից է, որն արտացոլում է հաշվարկված ժամանակաշրջանում ապրանքի ներմուծման ընդհանուր ծավալում պատմական գնորդի մասը:

D գործակիցը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով, ընդ որում, գործակցի մեծությունը կլորացվում է մինչև տասնորդական միավորը.

$$D = Vipt / Vt,$$

որտեղ՝

Vipt-ն պատմական գնորդի կողմից հաշվարկված ժամանակաշրջանում Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծված ապրանքի բնախրային ծավալն է,

Vt-ն բոլոր պատմական գնորդների կողմից Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծված ապրանքի բնախրային ծավալն է:

Այսպիսով՝ կարելի է արձանագրել, որ Ուկրաինայից և ԵԱՏՄ երկրներից 0 տոկոս, իսկ 2022 թվականին՝ 3-րդ երկրներից 80 տոկոս (քվոտայի շրջա-

նակում՝ 25 տոկոս) մաքսային դրույքաչափերի տարբերությունը կարող է հանգեցնել ներմուծման երկրների շրջանակի փոփոխության և ներմուծման ծավալների վերաբաշխման:

Ինչ վերաբերում է հավի մսի ոլորտում գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտներին, ապա վերջիններս գործում են ընդհանուր հարկման դաշտում:

ՀՀ կառավարության 2018 թվականի դեկտեմբերի 13-ի N1467Ն որոշմամբ սահմանված «*Հարկման բազայի որոշման նպատակով համախառն եկամրից նվազեցվող գույքի բնական կորուստների չափերը սահմանելու մասին*»³⁵ որոշման 5-րդ հավելվածով սահմանվում են հարկման բազայի որոշման նպատակով համախառն եկամրից նվազեցվող մսի և մսամթերքի պահպանման ընթացքում առաջացող բնական կորուստների չափերը, որոնք հետևանք են դրանցում ընթացող ֆիզիկաքիմիական գործընթացների և օդերևութաբանական գործոնների ազդեցության, տրանսպորտային միջոցների օգտագործման, ինչպես նաև պահպանման ժամանակ դրանց որակական ու քանակական պարամետրերի փոփոխության (պակասություն): Թռչնի մսի (հավ, հնդկահավ, սագ, բադ՝ ամբողջական մետղիքով) պահպանման ժամանակ առաջացող բնական կորուստների չափը (տոկոսներով՝ քանակի նկատմամբ) սպանդից անմիջապես հետո՝ բնական պաղեցման կամ սառնարանում մինչև 4 C աստիճան սառեցման ժամանակահատվածում, 1.0 տոկոս է, իսկ սառեցված միսը սառնարանում պահպանման ժամանակ առաջացող բնական կորուստների չափը՝ 0.30 տոկոս: Մույն որոշման 10-րդ հավելվածով սահմանվում են նաև գյուղատնտեսական թռչունների պահման, փոխադրման, հարկադիր սպանդի ժամանակ առաջացող բնական կորուստների չափերը:

3.4

Հավի մսի շրջանառության ոլորտի այլ կարգավորումները ՀՀ-ում

ՀՀ և միջազգային թռչնամսի շուկայի կարգավորման գործում մեծ ազդեցություն ունեն նաև FAO-ի (ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության միջազգային կազմակերպություն) և WHO-ի (Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն) կողմից հաստատված *Codex Alimentarius սննդի միջազգային սրահարպրները*, քանի որ ՀՀ-ն 1993 թվականից անդամակցում է ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության միջազգային կազմակերպությանը:

Մասնավորապես՝ Codex Alimentarius սննդի միջազգային ստանդարտներից են.

³⁵ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=127175>

- «**CLASSIFICATION OF FOODS AND ANIMAL FEEDS**»³⁶ (Արտադրանքի և կենդանիների մսի կողմնադասակարգում) ստանդարտ՝ հաստատված FAO-ի (Պարենի և գյուղատնտեսության միջազգային կազմակերպություն) և WHO-ի (Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն) կողմից, որտեղ ամփոփված են առևտրում տեղաշարժվող սննդամթերքի և կենդանիների կերերի ապրանքագրերի դասակարգումը և դրանց նկարագրությունները, ինչը նպատակ ունի նպաստելու ապրանքների նկարագրման համար օգտագործվող տերմինների ներդաշնակեցմանը: Ստանդարտում CLASS B TYPE 7 GROUP 036-ը վերաբերում է թռչնամսի դասակարգմանը, Group 037-ը՝ թռչնամսի ճարպայտույան արտադրանքներին և այլն:

- «**STANDARD FOR LUNCHEON MEAT**»³⁷ (Ճաշի և այլ ուտեստներում ներառվող մսի ստանդարտ)՝ հաստատված FAO-ի (Պարենի և գյուղատնտեսության միջազգային կազմակերպություն) և WHO-ի (Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպություն) կողմից: Ստանդարտը հիմնական շեշտը դնում է արտադրանքների հանրային առողջության, մասնավորապես՝ դրանց պահեստավորման, փոխադրման և վաճառքի պայմանների վրա: Ըստ այս ստանդարտի՝ թռչնաբուծական միս են կոչվում սպանդանոցում համապատասխան պայմաններում մորթված յուրաքանչյուր ընտելացված թռչունի (հավ, հնդկահավ, բադ, սագ, աղավնի) ուտելի մասերը: «STANDARD FOR LUNCHEON MEAT»-ը (Ճաշի և այլ ուտեստներում ներառվող մսի ստանդարտ) սահմանում է մթերքում առկա ճարպի առավելագույն տոկոսը: Ստանդարտը սերտորեն կապված է սննդի հիգիենայի ընդհանուր (CXC 1-1969), մսի հիգիենիկ պահպանման (CXC 58-2005) սկզբունքների, ինչպես նաև սննդամթերքի հետ կապված մանրէաբանական չափանիշների հաստատման և կիրառման ուղեցույցի (CXG 21-1997) հետ:

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ թռչնամսի շուկան կարգավորող ԵԱՏՄ տեխնիկական կանոնակարգերը, ՀՀ օրենքները և այլ իրավական ակտեր սահմանում են **Պարենի և գյուղատնտեսության համաշխարհային կազմակերպության (FAO) և Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (WHO) կողմից հաստատված, միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող** թռչնամսի արտադրության և ներմուծման հետ կապված բոլոր սանիտարահիգիենիկ անվտանգության նորմերը: Սակայն, ըստ ԵԱՏՄ «Մսի և մսամթերքի անվտանգության մասին» տեխնիկական կանոնակարգի (09.10.2013) 4-րդ հոդվածի «գ» կետի, պահանջները չեն տարածվում թռչնամսի վրա, և զուգահեռ գործում է ՀՀ կառավարության «Մսի և մսամթերքի տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին» որոշումը, որով կարգավորվում են նաև ԱՏԳԱԱ 0207 կոդով ապրանքների (ընտանի թռչնի միսը և սննդային ենթամթերքը՝ թարմ, պաղեցված կամ

³⁶ <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-texts/list-standards/en/>

³⁷ <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-texts/list-standards/en/>

սատեցված) սպանդային անվտանգության պահպանման, իրացման ու ուտիլիզացման պայմանները: Փաստորեն, ԵԱՏՄ անդամ յուրաքանչյուր պերու-թյուն ինքնուրույն է սահմանում թոշնամսի և թոշնամթերքի անվտանգության հարույկ նորմերը և պահանջները, քանի որ միասնական կարգավորում չկա: Այսինքն՝ ԵԱՏՄ-ից ներմուծվող և տեղական արտադրության թոշնամսի նկատմամբ տարբեր պահանջները գործնականում կարող են տարբեր լինել, ինչը, բացի անդամթերքի անվտանգության խնդիրներից, կարող է հանգեցնել անգամ մրցակցային անհավասար պայմանների:

Մեկ այլ, ոչ պակաս կարևոր հանգամանք է այն, որ թիվ 1560-Ն որոշման Հավելվածի համաձայն՝ մսի կամ մսամթերքի փաթեթավորման կամ դրան փակցված պիրակի վրա կարարված հարակ և ընթերնետի մականշվածքի պահանջը չի տարածվում վաճառքի կետերում վերջնական սպառողին հանձնված չփաթեթավորված մսի վրա: Արդյունքում, վաճառակետերում իրացվող չփաթեթավորված թոշնամսին առանց մակնշման իրացման պարագայում վերջնական սպառողը չի տրանում ամբողջական տեղեկություն մսամթերքի արտադրության և պահպանման վերաբերյալ:

ԳԼՈՒԽ 4

«ՀԱՎԻ ՄԻՍ» ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

4.1 ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի տնտեսվարող սուբյեկտներն ու շուկայի կառուցվածքային տեղաշարժերը

«Հավի միս» ապրանքային շուկայի մասնակիցների կազմը վերջին տարիներին ենթարկվել է որոշակի փոփոխությունների, ինչին զուգահեռ, փոփոխության են ենթարկվել նաև ներմուծման, արտադրության և իրացման ավելի մեծ ծավալներ ապահովող տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինները:



Գծապատկեր 4.1.1

Հավի միս ներմուծող տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը և ներմուծման մեծ ծավալներ ապահովող տնտեսվարող սուբյեկտի մասնաբաժինը (ՄՊՀ տվյալների հիման վրա)

Վերջին տարիներին «Հավի միս» ապրանքային շուկայի մասնակիցների թիվը որոշակիորեն ավելացել է: Այսպես՝ 2014 թվականի համեմատությամբ 2016 թվականին ներմուծում իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների քանակն ավելացել է 27-ով՝ 36-ից հասնելով 63-ի, ինչին նպաստել է ՀՀ անդամակցությունը ԵԱՏՄ-ին: Ուշագրավ է նաև այն, որ նույն ժամանակահատվածում զգալիորեն նվազել է ներմուծման մեծ ծավալներ ապահովող տնտեսվարող սուբյեկտի մասնաբաժինը: Մասնավորապես՝ 2014 թվականին դա կազմել է 68%, իսկ 2017 թվականին՝ 34%: 2017 թվականից մինչև 2020 թվականը ներմուծող տնտեսվարող սուբյեկտների թիվն էականորեն չի փոխվել՝ տատանվելով 50-ից մինչև 57-ի սահմաններում:

Հավի միս արտադրությամբ զբաղվող տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը վերջին տարիներին նույնպես ավելացել է, մասնավորապես՝ 2018 թվականին դա կազմել է 14, 2019-ին՝ 16, իսկ 2020-ին՝ 19 տնտեսվարող սուբյեկտ:

Որպես արդյունք՝ ավելացել է նաև առաջնային շուկայում հավի միս իրացնող տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը: 2018 թվականի ընթացքում հավի մսի իրացման առաջնային շուկայում գործունեություն է ծավալել 59, 2019 թվականին՝ 65, իսկ 2020 թվականին՝ 66 տնտեսվարող սուբյեկտ:

Վերոնշյալ ցուցանիշների համադրությունից պարզ է դառնում, որ ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածությունը վերջին տարիներին նվազման միտում է գրանցել, ինչը կարելի է դիտարկել որպես մրցակցային միջավայրի փոփոխության դրական ազդակ:

2018 թվականից մինչև 2020 թվականն ընկած ժամանակահատվածում իրացման ավելի մեծ ծավալներ ապահովող 3 տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինները միասին կազմել են համապատասխանաբար՝ 53%, 57% և 49%:

4.2

Հավի մսի ներմուծման, արտադրության և իրացման ծավալները ՀՀ-ում

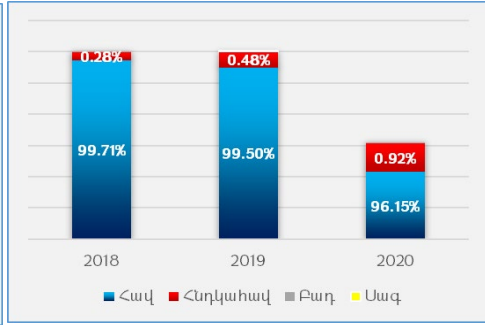
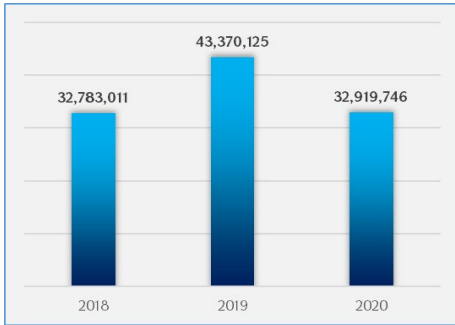
Համաձայն ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեի տվյալների՝ ԱՏԳ ԱԱ 0207 1, 0207 2, 0207 4 և 0207 5 դասակարգիչներին դասվող թոչնամսի և դրանից պատրաստված ենթամթերքի ներկրման ծավալները 2018, 2019 և 2020 թվականների ընթացքում կազմել են համապատասխանաբար՝ 32 877 174, 43 587 571 և 34 239 064 կիլոգրամ:

Աղյուսակ 4.2.1

Թոչնամսի ներկրման ծավալները 2018-2020 թթ. ընթացքում՝ ըստ ԱՏԳ ԱԱ դասակարգման (ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա)

Տարի	Թոչնամսի տեսակ								Ընդամենը
	Հավ (0207 1)		Բադ (0207 4)		Հարկահավ (0207 2)		Սագ (0207 5)		
	կգ	կշիռ	կգ	կշիռ	կգ	կշիռ	կգ	կշիռ	
2018	32,783,011	99.71%	3,148	0.01%	91,016	0.28%		0.00%	32,877,174
2019	43,370,125	99.50%	7,590	0.02%	208,920	0.48%	935	0.002%	43,587,571
2020	32,919,746	96.15%	3,949	0.01%	316,643	0.92%		0.00%	34,239,064

Թոչնամսի ներմուծման կառուցվածքը հիմնականում (որոշ տարիների՝ գրեթե ամբողջությամբ) կազմված է հավի մսի և դրանից պատրաստված ենթամթերքի ներմուծումից: Մասնավորապես՝ 2018 թվականին 0207 1 դասակարգչին (ընտանի հավեր, Gallus Domesticus) դասվող ապրանքատեսակների ներմուծման ծավալը թոչնամսի ներմուծման ծավալում կազմել է 99.7%, 2019 թվականին՝ 99.5%, իսկ 2020 թվականին՝ 96.1%:



Գծապատկեր 4.2.1. Թռչնամսի և դրա ենթամթերքի ներմուծման ծավալների տեսակարար կշիռը՝ ըստ տեսակների

Գծապատկեր 4.2.2. Հավի մսի և դրա ենթամթերքի ներմուծման ծավալները (կգ)՝ ըստ տարիների, ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա

Վերոնշյալ ապրանքատեսակների ներմուծման կառուցվածքը ճշգրիտ գնահատելու և շեղման հնարավորությունը նվազեցնելու նպատակով ԱՏԳ ԱԱ 0207 1, 0207 2, 0207 4 և 0207 5 դիտարկված դասակարգիչներից տարանջատվել են այն ապրանքատեսակները, որոնք ներառված չեն «Հավի միս» ապրանքային շուկայում: Արդյունքում, 2018 թվականի ՊԵԿ-ի հիմնապաշարներից 0207 1 դասակարգչից հնարավոր է եղել նույնականացնել մոտ 452,082 կիլոգրամ ծավալով ապրանքներ (սառեցված կաշի, սառեցված քարաճիկ, հավի մսի թափոններ և այլն), որոնք ներառված չեն ապրանքային շուկայում: 2019 թվականին այդ ապրանքների ծավալը կազմել է 587,896, իսկ 2020 թվականին՝ 865,183 կիլոգրամ: Այնուամենայնիվ, վերոգրյալ ապրանքատեսակների մասնաբաժինը ներմուծման ընդհանուր ծավալում փոքր է, հետևաբար՝ դրանք չեն կարող էական ազդեցություն ունենալ ներմուծման կառուցվածքի վրա:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ ներկրվող հավի մսի և դրա ենթամթերքի գրեթե ողջ ծավալը, ջերմային վերամշակման տեսանկյունից, եղել է սառեցված տեսակի:

Աղյուսակ 4.2.2

Հավի մսի և դրա ենթամթերքի ներկրման ծավալները 2018-2020 թթ. ընթացքում՝ ըստ ջերմային վերամշակման եղանակի (ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա)

Տարի	Հավի միս				Ընդամենը
	Թարմ կամ պաղեղցված		Սառեցված		
	կգ	կշիռ	կգ	կշիռ	
2018	57,306	0.17%	32,725,705	99.83%	32,783,011
2019	18,224	0.04%	43,351,901	99.96%	43,370,125
2020	19,002	0.06%	32,900,745	99.94%	32,919,746

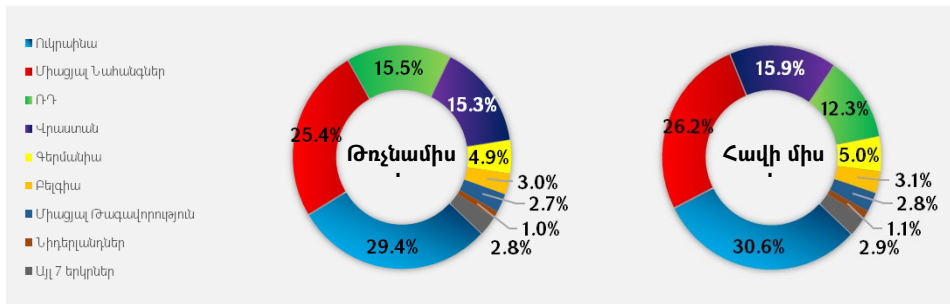
Թոշնամսի ներկրման գործընթացում մեկ այլ կարևոր գործոն է արտահանման երկրների աշխարհագրությունը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ թոշնամսի, այդ թվում՝ հավի մսի գերակշիռ մասը ներկրվում է ԵԱՏՄ անդամ չհանդիսացող երկրներից:

Աղյուսակ 4.2.3

Թոշնամսի և դրա ենթամթերքի ներկրման ծավալները 2018-2020 թթ. ընթացքում՝ ըստ արտահանման երկրների (ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա)

ՀՀ	Արտ. երկիր	2018		Արտ. երկիր	2019		Արտ. երկիր	2020	
		Կգ	Կշիռ		Կգ	Կշիռ		Կգ	Կշիռ
1	Միացյալ Նահանգներ	10,061,042	30.6%	Ուկրաինա	15,738,134	36.1%	Ուկրաինա	10,071,540	29.4%
2	Ուկրաինա	5,972,811	18.2%	Միացյալ Նահանգներ	9,512,878	21.8%	Միացյալ Նահանգներ	8,705,981	25.4%
3	ՌԴ	4,877,459	14.8%	Վրաստան	6,065,840	13.9%	ՌԴ	5,297,023	15.5%
4	Բելգիա	3,222,000	9.8%	ՌԴ	5,062,553	11.6%	Վրաստան	5,225,667	15.3%
5	Բրազիլիա	3,133,362	9.5%	Բելգիա	1,969,500	4.5%	Գերմանիա	1,661,190	4.9%
6	Վրաստան	2,961,110	9.0%	Գերմանիա	1,762,700	4.0%	Բելգիա	1,031,085	3.0%
7	Գերմանիա	1,344,500	4.1%	Բրազիլիա	1,377,984	3.2%	Միացյալ Թագ.	926,529	2.7%
8	Ֆրանսիա	943,023	2.9%	Միացյալ Թագ.	1,026,725	2.4%	Նիդերլանդներ	356,445	1.0%
9	Բելառուս	314,567	1.0%	Ֆրանսիա	491,892	1.1%	Այլ 7 երկրներ	963,604	2.8%
10	Այլ 2 երկրներ ³⁸	47,300	0.1%	Այլ 4 երկրներ	579,366	1.3%			
	Ընդամենը	32,877,174	100%	Ընդամենը	43,587,571	100%	Ընդամենը	34,239,064	100%

Հավի մսի և դրա ենթամթերքի ներմուծման դեպքում ևս արտահանման երկրների աշխարհագրությունն ունի համանման պատկեր:



Գծապատկեր 4.2.3

Թոշնամսի և հավի մսի ներմուծման ծավալները 2020 թվականի ընթացքում՝ ըստ արտահանման երկրների

³⁸ Այլ երկրների շարքում են նրանք, որոնց ներմուծման տեսակարար կշիռն ընդհանուր ծավալում փոքր է 1%-ից:

Հավի մսի ներմուծման կառուցվածքի պարագայում նույնպես 2018-2020 թթ. տեղի են ունեցել փոփոխություններ, մասնավորապես՝ եթե 2018 թվականին ներմուծման 31 տոկոսը իրականացվել է ԱՄՆ-ից, 18 տոկոսը՝ Բրազիլիայից և 18 տոկոսը՝ Ուկրաինայից, ապա 2020 թվականին արդեն ներմուծման շուրջ 31 տոկոսը Ուկրաինայից է, 28 տոկոսը՝ ԱՄՆ-ից, 15 տոկոսը՝ Բրազիլիայից:

Նշված փոփոխությունը հիմնականում պայմանավորված է 3-րդ երկրներից ԵԱՏՄ տարածք հավի մսի ներմուծման մաքսատուրքերի անցումային մաքսային դրույքաչափերի փոփոխությամբ (18-ից 50, իսկ 2022 թվականից՝ 80, քվոտավորված ներմուծման դեպքում՝ 25 տոկոս), և քանի որ Ուկրաինայի հետ ՀՀ-ն ունի ազատ առևտրի համաձայնագիր, ըստ որի՝ գործում է 0 տոկոս մաքսատուրք, ուստի այս երկրից ներմուծման մասնաբաժինը զգալիորեն ավելացել է:

Ընդ որում, Ուկրաինայից հավի մսի ներմուծման 2019-2020 թթ. ծավալների վերաբերյալ, ըստ տարբեր աղբյուրների, որոշակի անհամապատասխանություն է առաջանում:

Աղյուսակ 4.2.4

Ուկրաինայից դեպի ՀՀ թռչնամսի մատակարարման ծավալները՝ ըստ տարբեր աղբյուրների (տոննա)

Ժամանակահատված	Արտահանում Ուկրաինայից դեպի ՀՀ՝ ըստ Ուկրաինայի հրապարակած պաշրոնական տվյալների ³⁹	Ներմուծում Ուկրաինայից՝ ըստ ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների
2019	17 007	15 737,2
2020	10 882	10 071,5
2021 հունվար - հոկտեմբեր	12 144	13 412,3

Ընդ որում, ԱՄՆ-ից և Բրազիլիայից հավի մսի ներմուծման ծավալների կրճատումը և Ուկրաինայից ներմուծման աճը պայմանավորված են հիմնականում Ուկրաինայում հավի մսի իրացման գների համեմատաբար ցածր մակարդակով և Ուկրաինայից հավի մսի ներմուծման զրոյական մաքսային դրույքաչափի կիրառմամբ:

Ներմուծման ծավալների և աշխարհագրության այսպիսի փոփոխությունները կապված են նաև արտոնյալ մաքսային դրույքաչափով քվոտայի կիրառման հետ: ՀՀ թռչնամսի շուկայի համար դա առաջին անգամ կիրառվել է 2021 թվականին և կազմել 44,000 հազար տոննա: Հաշվարկը հիմնվել է նախորդ երեք տարիների միջին ցուցանիշների վրա:

Էկոնոմիկայի նախարարության տրամադրած տեղեկության համաձայն՝ 2021 թվականի հուլիսի դրությամբ բաշխվել է 36.7 հազ. տոննա, իսկ հետագայում՝ մինչև տարեվերջ՝ ամբողջ 44.0 հազար տոննա թռչնամսի քվոտա:

³⁹ Державна Митна Служба України. <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri>

Պետական եկամուտների կոմիտեի տվյալների համաձայն՝ 2021 թվականի հունվար-հոկտեմբեր ժամանակահատվածի դրությամբ փաստացի ՀՀ է ներմուծվել **30.8 հազ տոննա** թոշնամիս:

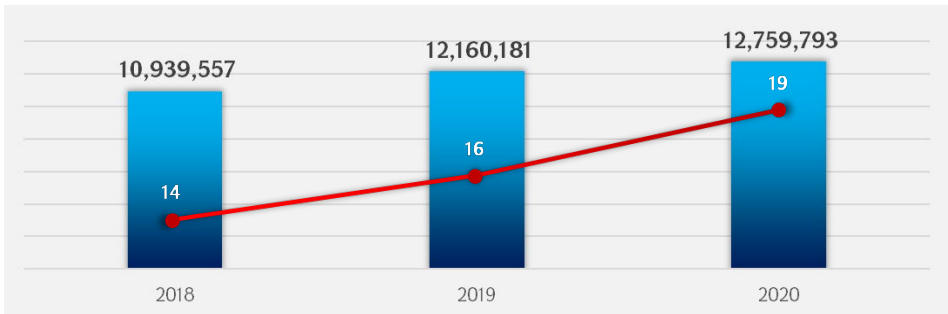
Ընդ որում, 2021 թվականի հունվար-հոկտեմբեր ժամանակահատվածի դրությամբ այն երկրներից, որոնց նկատմամբ քվոտա չի կիրառվում, ներմուծումները կազմել են. Ուկրաինայից՝ 13.4 հազար տոննա (44 տոկոս), ՌԴ-ից՝ 5.5 հազար տոննա (18 տոկոս), Բելառուսից՝ 0.2 հազար տոննա:

Այսինքն՝ քվոտավորված ներմուծման ծավալը 2021 թվականի հունվար-հոկտեմբեր ժամանակահատվածում կազմել է **11.8 հազար տոննա (38 տոկոս)**, մնացած **19.1 հազար տոննայի (62 տոկոս)** նկատմամբ քվոտայի կիրառման անհրաժեշտություն չի առաջացել (0 տոկոս մաքսատուրք):

ՀՀ կառավարության «Հայաստանի Հանրապետության տարածք ներմուծվող թոշնամի նկատմամբ սակագնային քվոտա կիրառելու մասին» որոշմամբ **2022 թվականի համար նախատեսված քվոտայի ծավալը 30,000 տոննա է:**

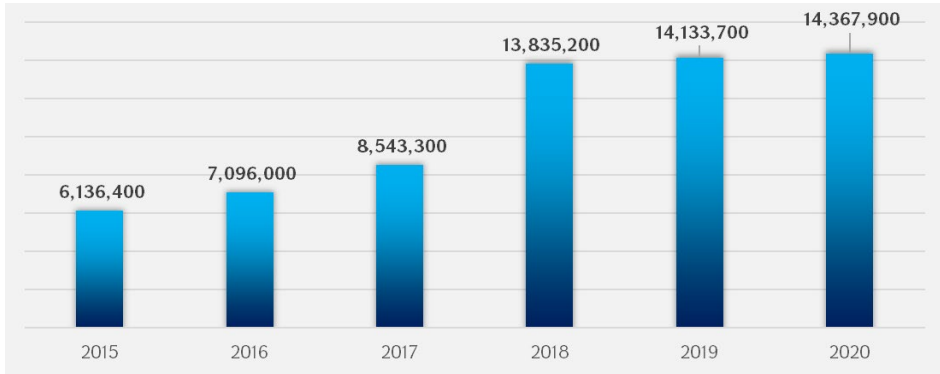
Հավի մսի ներկրման ծավալները դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ վերջնարդյունքում հավի միս և դրա ենթամթերք ներմուծող ոչ բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտներն են «Հավի միս» ապրանքային շուկայի մասնակիցներ, քանի որ մի շարք տնտեսվարող սուբյեկտներ իրենց ներկրած հավի միսն օգտագործում են արտադրական կամ այլ գործընթացներում և հանդես չեն գալիս որպես տվյալ ապրանքի իրացնողներ, ուստի, տնտեսական մրցակցության տեսանկյունից ևս, ազդեցություն չունեն «Հավի միս» ապրանքային շուկայում ապրանքների շրջանառության ընդհանուր պատկերի վրա:

Անդրադառնալով հավի մսի արտադրության ծավալներին՝ կարևոր է նշել, որ չնայած վերջին տարիներին դրանք դրսևորել են աճի միտում, այնուամենայնիվ զգալիորեն զիջում են ներմուծման ծավալներին:



Գծապարկեր 4.2.4

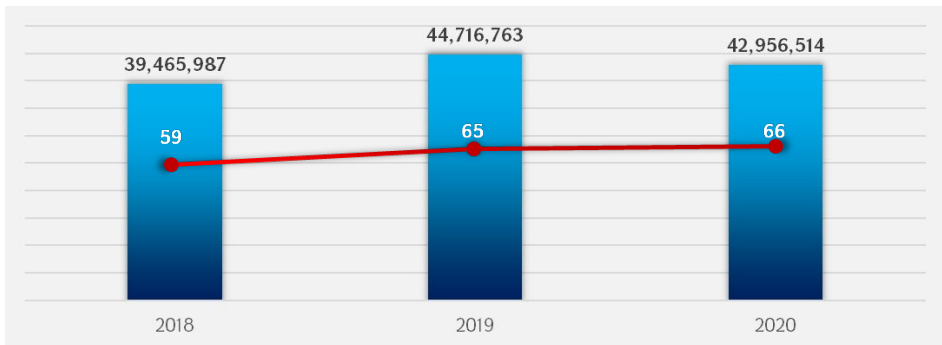
Հավի մսի արտադրության ծավալները և արտադրող տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը 2018-2020 թթ. (կգ)՝ համաձայն ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների



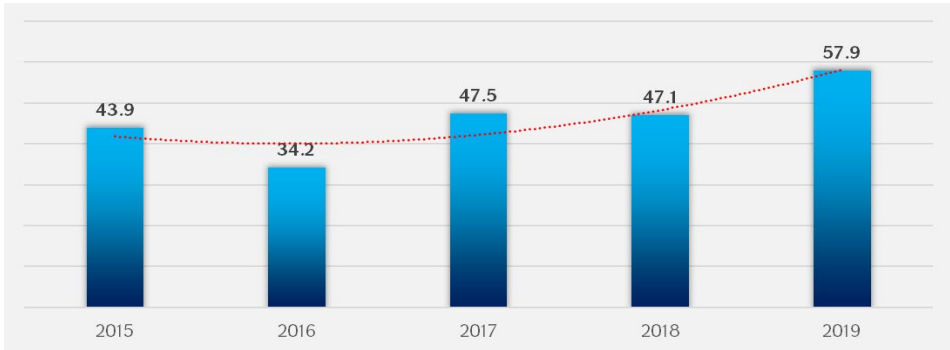
Գծապատկեր 4.2.5 | Հավի մսի արտադրության ծավալները 2015-2020 թթ. (կգ)¹ համաձայն ԱՎԿ տվյալների

Նշենք, որ ՊԵԿ-ի և ԱՎԿ տվյալները կարող են միմյանցից որոշակիորեն տարբերվել՝ ըստ ծավալների հաշվարկման մեթոդական առանձնահատկությունների: Մասնավորապես՝ ՊԵԿ-ի տվյալներում ներառված չեն գյուղացիական տնտեսություններում արտադրվող անձնական կամ ընտանեկան օգտագործման համար նախատեսված, ինչպես նաև գյուղատնտեսական շուկաներում իրացվող արտադրանքի վերաբերյալ տեղեկություններ:

Արտադրության ծավալների աճին համընթաց, հավի մսի իրացման և սպառման ծավալների շարժընթացը նույնպես ենթարկվել է որոշ փոփոխությունների:



Գծապատկեր 4.2.6 | Հավի մսի իրացման ծավալները 2018-2020 թթ. ընթացքում՝ համաձայն ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների



Գծապատկեր 4.2.7

Հավի մսի սպառման ծավալները 2015-2020 թթ. ընթացքում՝ համաձայն ՀՀ ԱՎԿ տվյալների (հազ. տոննա)

4.3

ՀՀ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանը

Ուսումնասիրության շրջանակում հաշվարկվել է «Հավի միս» ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածությունն առավել լայն տարածում ունեցող ինդեքսների միջոցով:

Մասնավորապես՝ գնահատվել է շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանն ըստ շուկայում մեծ մասնաբաժին ունեցող 3 ընկերության մասնաբաժինների՝ CR3 (Concentration ratio).

$$CR3=S1+S2+S3,$$

որտեղ՝ S1-ը, S2-ը և S3-ը համապատասխանաբար՝ շուկայում ամենամեծ մասնաբաժինն ունեցող առաջին, երկրորդ և երրորդ ընկերությունների մասնաբաժիններն են: Տվյալ դեպքում շուկան համարվում է բարձր կենտրոնացված, եթե $70\% < CR3 < 100\%$: Ըստ այդմ՝

- 2018 թվականի ընթացքում CR3-ը, ըստ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի իրացման ծավալների, կազմել է 53%:
- 2019 թվականի ընթացքում CR3-ը, ըստ ապրանքային շուկայի իրացման ծավալների, կազմել է 57%:
- 2020 թվականի ընթացքում CR3-ը, ըստ ապրանքային շուկայի իրացման ծավալների, կազմել է 49%:

Հաշվարկվել է նաև Հերֆինդալ-Հիրշմանի ինդեքսը, որը շուկայի կենտրոնացվածության գնահատման առավել տարածված և ճշգրիտ ցուցանիշներից է: Այն, ըստ էության, շուկայում գործող բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինների քառակուսիների գումարն է: Ինդեքսի հիմնական

ատավելությունն այն է, որ վերջինս շատ զգայուն է մասնաբաժինների փոփոխության նկատմամբ շուկայում.

$$IHH=S_1^2+S_2^2+S_3^2+....+S_n^2,$$

որտեղ՝

S_1 -ը շուկայում ամենախոշոր մասնաբաժին ունեցող ընկերության մասնաբաժինն է,

S_2 -ը՝ երկրորդ ամենամեծ մասնաբաժինն ունեցող ընկերության մասնաբաժինը, և այսպես շարունակ:

Եթե $IHH < 1000$, ապա շուկան չի համարվում կենտրոնացված, եթե $1000 < IHH < 1800$, ապա դա համարվում է չափավոր, իսկ $IHH > 1800$ -ի դեպքում՝ բարձր կենտրոնացված:

- 2018 թվականի ընթացքում IHH-ն, ըստ իրացման, կազմել է 1418:
- 2019 թվականի ընթացքում IHH-ն, ըստ իրացման, կազմել է 1816:
- 2020 թվականի ընթացքում IHH-ն, ըստ իրացման, կազմել է 1349:

Նվաճ ինդեքսներով իրականացված հաշվարկների պարագայում շուկան ունի ցածր և/կամ չափավոր կենտրոնացվածության մակարդակ:

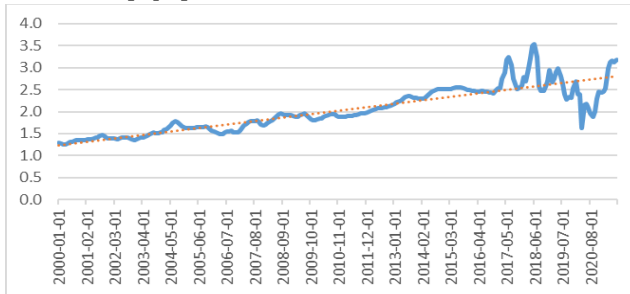
Հավի մսի ապրանքային շուկայի կառուցվածքի ընդհանուր պատկերը և դիտարկված ցուցանիշների շարժընթացը վկայում են մի շարք, այդ թվում՝ տնտեսական մրցակցությանն առնչվող գործընթացների դրական փոփոխությունների մասին:

ԳԼՈՒԽ 5

ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐՆ ՈՒ ԳՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՀԱՎԻ ՄՍԻ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ

5.1 Հավի մսի միջազգային գների շարժընթացը

Հավի մսի գինն աշխարհում շարունակական աճի միտում է ցուցաբերում: Եթե դիտարկենք գների շարժընթացը 2000 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. օգոստոս, ապա 12-ամյա աճի միջին տեմպը 3.8% է: Ամբողջ ժամանակահատվածում գնի ամենաբարձր մակարդակը գրանցվել է 2018 թ. մայիսին՝ 3.5 ԱՄՆ դոլար՝ 1 կգ-ի դիմաց, իսկ ամենացածրը՝ դիտարկվող ժամանակահատվածի առաջին եռամսյակում՝ 2020 թ. մարտին՝ 1.3 ԱՄՆ դոլար՝ 1 կգ-ի դիմաց: Դիտարկվող ժամանակահատվածում գների ստանդարտ շեղումը 0.5 ԱՄՆ դոլար է:



Գների վիճակագրական բնութագրիչները	
Աճի միջին տեմպ, %	3.8
Առավելագույն արժեք, ԱՄՆ դոլար (ժամանակ.)	3.5 (05/2018)
Նվազագույն արժեք, ԱՄՆ դոլար (ժամանակ.)	1.3 (03/2000)
Ստանդարտ շեղում	0.5

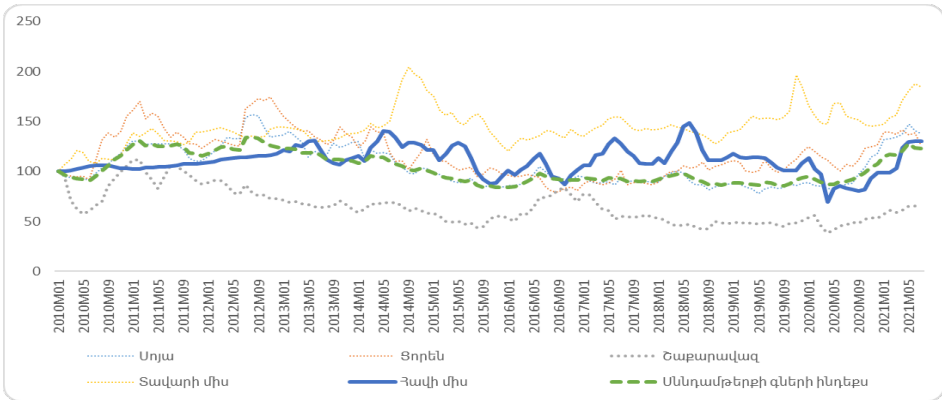
Գծապատկեր 5.1.1

Հավի մսի միջազգային գների շարժընթացը⁴⁰

Վերլուծելով վերջին տասնամյակի զարգացումները՝ կարելի է նկատել, որ 2010 թ.-ին մինչև 2021 թ. հուլիս հավի մսի գինը թեև դրսևորել է տատանողական վարքագիծ, այդուհանդերձ, գնի փոփոխության ընդհանուր ուղղությունն աճող է: Գինն աճել է 2010-2014 թթ. մայիսին՝ արտացոլելով համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից հետո առաջարկի սահմանափակումների պայմաններում պահանջարկի վերականգնումը: 2014 թ. կեսերից մինչև 2015 թ. նոյեմբեր գնի նվազման միտում է արձանագրվել՝ պայմանավորված ՌԴ-ի կողմից ներմուծման պահանջարկի կրճատմամբ (հիմնականում այդ երկրում տնտեսական ճգնաժամի և արտաքին առևտրի սահմանափակումներ ընդգրկող պատժամիջոցների հետ կապված): Սակայն, սկսած 2016 թ. նոյեմբերից մինչև 2018 թ. հունիս, գնի էական աճ է գրանցվել, ինչին նպաստել են ցածր գնային միջավայրում առաջարկի աճի դանդաղումը և պահան-

⁴⁰ Աղբյուրը՝ FRED, <https://fred.stlouisfed.org/series/PPOULTUSDM> և հեղինակների հաշվարկներ:

ջարկի վերականգնումը: Այնուհետև՝ մինչև կորոնավիրուսի համավարակի բռնկումը, առաջարկի ավելացմամբ պայմանավորված, գինը ցուցաբերել է թույլ նվազման միտում: Կորոնավիրուսի համավարակի բռնկման պայմաններում գները կտրուկ անկում են ապրել պահանջարկի և ներմուծումների կտրուկ կրճատման պայմաններում, սակայն, սկսած 2020 թ. մայիսից, աճել են վերականգնվող պահանջարկի պայմաններում մատակարարման շղթաների խաթարման և լոգիստիկ ծախսերի բարձրացման հետևանքով: Այսպիսի օրինաչափություն, կապված համավարակի ազդեցությունների հետ, գրանցվել է սննդամթերքի միջին գների դեպքում ևս, սակայն մյուս սննդային ապրանքների գների հետ հավի մսի գնի կոռելյացիան թույլ է եղել⁴¹:



Գծապատկեր 5.1.2

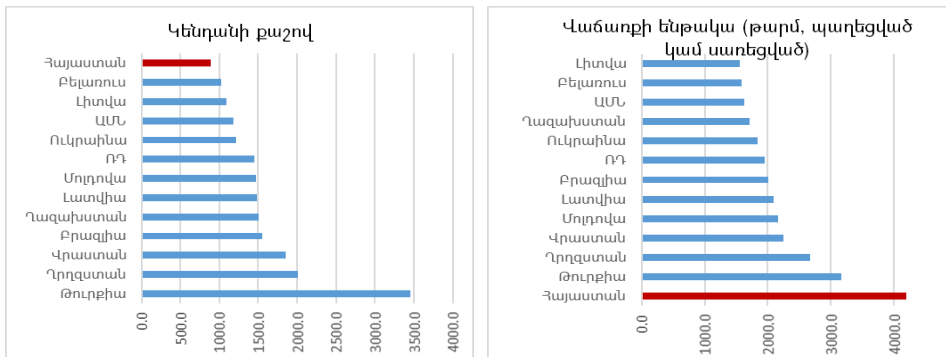
Սննդամթերքի միջազգային գների փոփոխության միտումները 2010 թ. հունվար – 2021 թ. հուլիս ընկած ժամանակահատվածում, 2010 հունվար = 100⁴²

Դիտարկենք նաև հավի միս արտադրողների սահմանած գները ՀՀ-ում և այլ երկրներում՝ ըստ ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (FAO) տվյալների: Տեղական արտադրության հավի մսի գները ներկայացվում են երկու տարբերակով՝ ըստ կենդանի քաշի (Meat live weight, chicken) և որպես վաճառքի ենթակա (Meat, chicken)՝ երբեմն շեշտակիր են տարբերվելով միմյանցից: Գծապատկեր 5.2.3-ում տեղ գտած երկրներից (ներկայացված են այն երկրները, որտեղից Հայաստանը հավի միս է ներմուծում, ինչպես նաև տարածաշրջանային կամ համադրելի որոշ երկրներ) Հայաստանի արտադրողների գները, ըստ կենդանի քաշով հավի մսի, ամենացածր են՝ շուրջ 900 ԱՄՆ դոլար՝ 1 տոնայի համար, մինչդեռ, օրինակ, ՌԴ-ի դեպքում, որտեղից Հայաստանը հավի միս է ներմուծում, արտադրող-

⁴¹ Աղբյուրը՝ Food Outlook – Biannual Report on Global Food Markets. 2010-2021. FAO.

⁴² Աղբյուրը՝ Համաշխարհային բանկ. Commodity Markets, Pink Sheet <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>

ների գները տոննայի դիմաց շուրջ 1450 ԱՄՆ դոլար են: Պատկերը լիովին այլ է վաճառքի ենթակա հավի մսի գների պարագայում. Հայաստանը համեմատվող երկրների շարքում բնորոշվում է ամենաբարձր գնով՝ շուրջ 4200 ԱՄՆ դոլար՝ 1 տոննայի դիմաց (օրինակ՝ ՌԴ-ի 1950 ԱՄՆ դոլար գնի համեմատությամբ): Այսինքն՝ ՀՀ-ում վաճառքի ենթակա հավի միս արտադրողների գները 4.7 անգամ բարձր են կենդանի քաշով հավի գներից, մինչդեռ համեմատվող երկրների դեպքում տարբերությունը միջինում 33% է (առավելագույնը՝ 54%): Սա ցույց է տալիս, որ ՀՀ-ի համար FAO-ի հրապարակած վիճակագրությունը ոչ լիարժեքորեն է արժանահավատ կամ համադրելի այլ երկրների տվյալների հետ:



Գծապատկեր 5.1.3

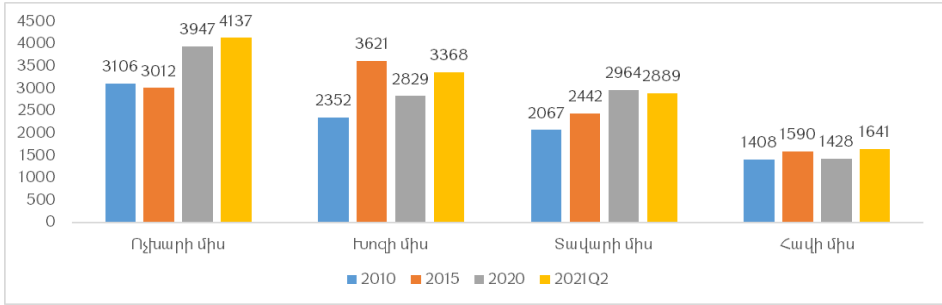
Որոշ երկրներում հավի միս արտադրողների միջին գները 2010-2019 թթ. (ԱՄՆ դոլարով՝ 1 տոննայի դիմաց)⁴³

5.2

Հավի մսի հայաստանյան շուկայի գների միտումները: Ընդհանուր գներ

Հավի միսը ՀՀ սպառողական շուկայում էականորեն մատչելի է մսի մյուս տեսակներից: Այսպես՝ 2021 թ. երկրորդ եռամսյակի դրությամբ հավի մսի գինը գիջում է ոչխարի մսի գնին 2.5, խոզի մսի գնին՝ 2.1, իսկ տավարի մսի գնին՝ 1.8 անգամ: Ընդ որում, այս հարաբերակցություններն աճել են վերջին տասը տարում, քանի որ հավի մսի գինը ժամանակի ընթացքում ավելի կայուն վարքագիծ է դրսևորել (2010 թվականին նշված հարաբերակցությունները կազմել են համապատասխանաբար՝ 2.2, 1.7 և 1.5):

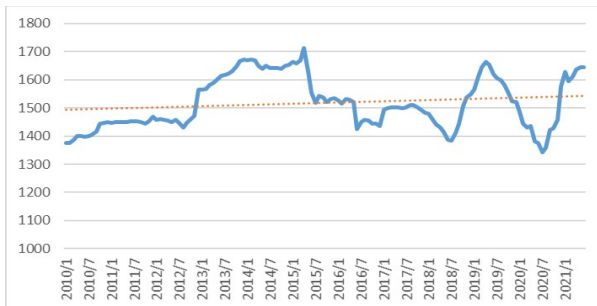
⁴³ Աղբյուրը՝ <http://www.fao.org/faostat/en/#data/PP>:



Գծապատկեր 5.2.1

Մսի տարբեր տեսակների գները ՀՀ-ում՝ 1 կգ-ի համար (ՀՀ դրամ)⁴⁴

Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ-ում հավի մսի գինը 2010 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. հունիսն ընկած ժամանակահատվածում ընդգծված փոփոխությունների չի ենթարկվել, իսկ 2012 թ. օգոստոսից մինչև 2015 թ. մայիս՝ կտրուկ աճից հետո տատանվել է 1 կգ-ի դիմաց՝ 1400-1700 դրամի միջակայքում: Հաշվի առնելով նշված ժամանակահատվածում գրանցված մոտ 280 դրամ աճը՝ կարող ենք արձանագրել, որ գների միջին աճի տեմպը կազմել է 1.1%: Գնի ամենաբարձր մակարդակը գրանցվել է 2015 թ. ապրիլին՝ 1713 դրամ՝ 1 կգ-ի դիմաց, իսկ ամենացածրը՝ 2020 թ. հուլիսին՝ 1342 դրամ՝ 1 կգ-ի դիմաց: Ըստ վերլուծության՝ գների ստանդարտ շեղումը կազմել է 91.6 դրամ:



Գների վիճակագրական բնութագրիչները	
Աճի միջին տեմպ, %	1.1
Առավելագույն արժեք, ՀՀ դրամ (ժամանակ)	1713 (015/4)
Նվազագույն արժեք, ՀՀ դրամ (ժամանակ)	1342 (2020/7)
Ստանդարտ շեղում, ՀՀ դրամ	91.6

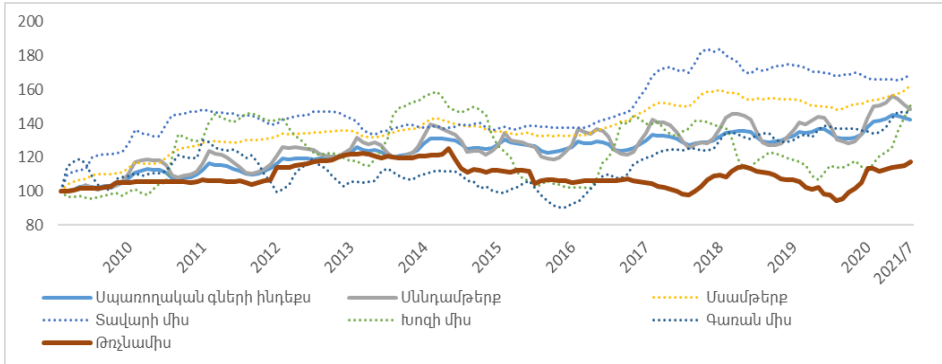
Գծապատկեր 5.2.2

ՀՀ-ում թռչնամսի գների շարժընթացը (ՀՀ դրամ) և դրա վիճակագրական բնութագրիչները

Ընդհանուր առմամբ, վերջին տասնամյակում հավի մսի գինն ավելի դանդաղորեն է աճել, քան պարենային և ոչ պարենային այլ ապրանքների գները: Այսպես՝ 2011 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. հուլիսն ընկած ժամանակահատվածում հավի մսի գնի 12-ամսյա միջին աճի տեմպը կազմել է 0.9 տոկոս,

⁴⁴ Աղբյուրը՝ Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021 թ., տեղեկագրեր, <https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021>:

մինչդեռ սպառողական գների 12-ամսյա միջին աճը՝ 2.9 տոկոս, սննդամթերքի գների միջին աճը՝ 3.3 տոկոս, իսկ մսի գնի աճը՝ 3.6 տոկոս: Մսի տեսակներից գնի ամենաարագ աճ արձանագրվել է խոզի մսի դեպքում՝ 4.3 տոկոս:



Գծապատկեր 5.2.3

Հավի մսի, սպառողական գների ինդեքսի և այլ սննդամթերքի գների շարժընթացը ՀՀ-ում

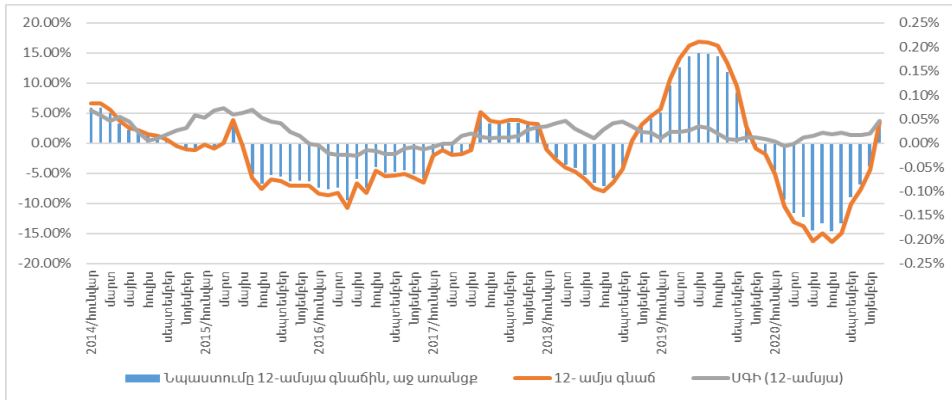
Հավի մսի գնի աճը կոռելացված չէ մսի մյուս տեսակների գների, մինչդեռ կոռելացված է սննդամթերքի և սպառողական գների փոփոխության հետ (աղյուսակ 5.2.1):

Աղյուսակ 5.2.1

Թոշնամսի գնի կոռելյացիան սպառողական, սննդամթերքի և մսի այլ տեսակների գների հետ

	Սպառողական գների ինդեքս	Սննդամթերքի գներ	Մսամթերքի գներ	Տավարի մսի գին	Խոզի մսի գին	Գառան մսի գին
Թոշնամսի գին	0.5	0.5	0.3	-0.1	0.1	0.0

Սա վկայում է, որ հավի մսի գնագոյացման կառուցակարգը քիչ ընդհանրություններ ունի մսի մյուս տեսակների գնագոյացման կառուցակարգերի հետ, սակայն որոշակի ընդհանրություններ ունի տնտեսությունում գների մակարդակի ձևավորման հետ, ինչը կարող է պայմանավորված լինել ամբողջական պահանջարկից փոխանցվող ազդեցություններով կամ ներմուծման գների աճի գործոնով, ինչպես նաև հանրապետության սպառողական զամբյուղում հավի մսի ապրանքային խմբի տեսակարար կշռով, ինչը բավական ազդեցիկ է՝ 1.1%: Արդյունքում, հավի մսի ապրանքային խմբի ազդեցությունն ընդհանուր սպառողական զամբյուղի գների շարժընթացի վրա գրեթե մշտապես էական է:



Գծապատկեր 5.2.4

Հավի մսի գնի փոփոխության ազդեցությունը ՀՀ ՍԳԻ-ի վրա (2014-2020 թթ.)

Ինչպես տեսնում ենք, հավի մսի գնի փոփոխությունն էական ազդեցություն ունի ՍԳԻ-ի վրա. հատկապես 2019 թ. դրա աճը նախորդ տարվա նկատմամբ շուրջ 0.2 տոկոսային կետով դրական ազդեցություն է ունեցել 12-ամսյա ՍԳԻ-ի վրա, իսկ արդեն 2020 թ. գնանկումը՝ հակառակը, գրեթե նույնքան բացասական նպաստում:

5.3

Հավի մսի իրացման գնի շարժընթացը և իրացման մակարդակները

Շուկայում հավի մսի դիտարկումների և շարժընթացի վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել շուկայի համապատասխան մակարդակները: Մասնավորապես՝ հավի մսի պարագայում շուկայի առաջին մակարդակում գործունեություն են ծավալում հավի միս արտադրող և իրացնող, ինչպես նաև հավի միս ներկրող և իրացնող տնտեսվարող սուբյեկտները: Երկրորդ մակարդակում են շուկայի առաջին մակարդակում գործունեություն ծավալող տնտեսվարող սուբյեկտներից ձեռքբերողներն ու իրացնողները, որոնք կարող են լինել ինչպես միջնորդ կազմակերպություններ, այնպես էլ վերջնական սպառողին իրացում իրականացնողներ:

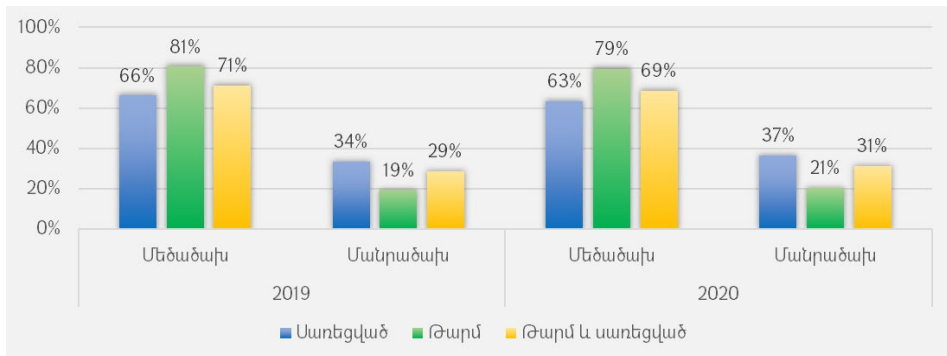
Շուկայի երկրորդ մակարդակը մրցակցային է և ապակենտրոնացած, ինչի մասին վկայում է այն, որ հավի միս իրացվում է գրեթե բոլոր իրացման կետերում, և շուկայի երկրորդային մակարդակում հավի մսի իրացմանն առնչվող հնարավոր խոչընդոտներ առկա չեն: Ուստի սույն ուսումնասիրության

շրջանակում հատկորոշված ապրանքային շուկայի սահմաններում դիտարկվել են առաջին մակարդակում տեղի ունեցող շուկայական գործընթացները:

Ապրանքային շուկայի մասնակիցները հավի միսն իրացնում են երկու հիմնական տարբերակներով՝ մեծածախ և մանրածախ, ընդ որում, այս տարբերակների միջև ևս առկա է իրացման գնի տարբերություն: Մասնավորապես՝ հավի մսի մեծածախ և մանրածախ իրացման ծավալների և գների տարբերությունները գնահատելու համար դիտարկվել են ապրանքային շուկայում գործունեություն ծավալող՝ առավել խոշոր իրացման ծավալներ ունեցող 10 տնտեսվարող սուբյեկտների ցուցանիշները: Նշենք, որ 2020 թվականի ընթացքում դիտարկված տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինը միասին իրացման ընդհանուր ծավալում կազմել է շուրջ 80%, ինչը հնարավորություն է տալիս գրեթե ամբողջական պատկեր ստանալու ողջ ապրանքային շուկայի մասով:

Դիտարկված տնտեսվարող սուբյեկտները 2019 թ. իրացրել են 23,939,424 կգ սառեցված և 9,665,316 կգ թարմ կամ պաղեցված հավի միս: Սառեցված հավի մսի շուրջ 66%-ն իրացվել է մեծածախ, իսկ 34%-ը՝ մանրածախ տարբերակով: Թարմ կամ պաղեցված հավի մսի 81%-ն իրացվել է մեծածախ, իսկ 19%-ը՝ մանրածախ տարբերակով:

2020 թվականի ընթացքում նույն տնտեսվարող սուբյեկտներն իրացրել են 23,378,362 կգ սառեցված և 10,688,574 կգ թարմ կամ պաղեցված հավի միս: Սառեցված հավի մսի 63%-ն իրացվել է մեծածախ, իսկ 37%-ը՝ մանրածախ տարբերակով: Թարմ կամ պաղեցված հավի մսի 79%-ն իրացվել է մեծածախ, իսկ 21%-ը՝ մանրածախ տարբերակով:



Գծապատկեր 5.3.1

Հավի մսի իրացման մասնաբաժինները 2019-2020 թթ.՝ ըստ իրացման ձևի (ՄՊՀ տվյալների հիման վրա)

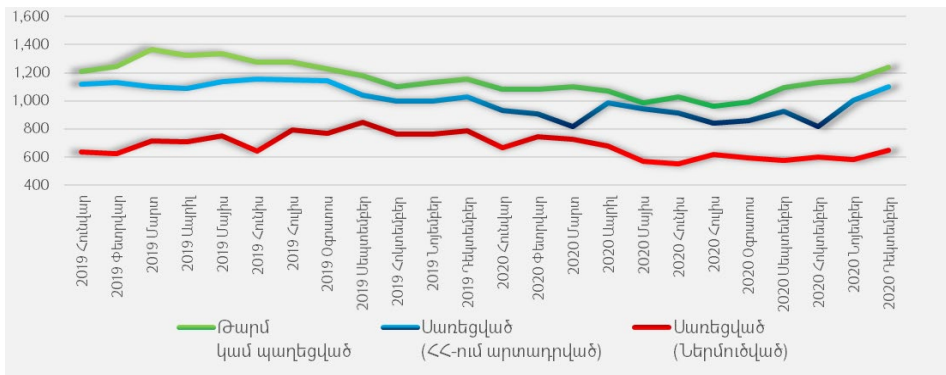
Գծապատկերում ներկայացված ցուցանիշների համադրությունից երևում է, որ հավի միսն առավելապես իրացվել է մեծածախ եղանակով, ինչը շուկայի առաջին մակարդակում գործունեություն ծավալող տնտեսվարող սուբ-

յեկտների վարքագծին բնորոշ դրսևորում է, այդ թվում՝ նաև այլ ապրանքային շուկաներում:

Անդրադառնալով իրացման գներին՝ նշենք, որ իրացման առավել մեծ ծավալներ ունեցող 10 տնտեսվարող սուբյեկտների շրջանում իրականացված դիտարկումները ցույց են տվել, որ, կախված մեծածախ կամ մանրածախ իրացման ձևից, գների տարբերությունը (միջին տարեկան ցուցանիշների հիման վրա) տատանվում է միջինում 10-20%-ի սահմաններում՝ հոգուտ մանրածախ իրացման ձևի: Դիտարկված տնտեսվարող սուբյեկտներից ոմանք հավի միսն իրացնում են բացառապես մեծածախ ձևով: Չնայած այն հանգամանքին, որ հավի մսի տարբեր տեսակներ սպառողական տեսանկյունից փոխարինելի են միմյանցով, այնուհանդերձ, դրանց իրացման գները որոշակիորեն տարբերվում են:

Թարմ կամ պաղեցված և սառեցված հավի մսի տեսակների գնային տարբերություններին անդրադառնալիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ՀՀ-ում սառեցված հավի միս ոչ միայն ներկրվում է, այլև արտադրվում տեղական արտադրող ընկերությունների կողմից: Ընդ որում, սառեցված և ներկրված տեղական հավի մսի իրացման գները ևս որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից, թեև երկու դեպքում էլ հավի միսը սառեցված վիճակում է:

Հավի մսի վերոնշյալ տեսակների իրացման գների շարժընթացն ուսումնասիրելու նպատակով դիտարկվել են 4 առավել խոշոր արտադրող-իրացնող և ներկրող-իրացնող տնտեսվարող սուբյեկտների միջին ամսական իրացման ցուցանիշները:



Գծապատկեր 5.3.2

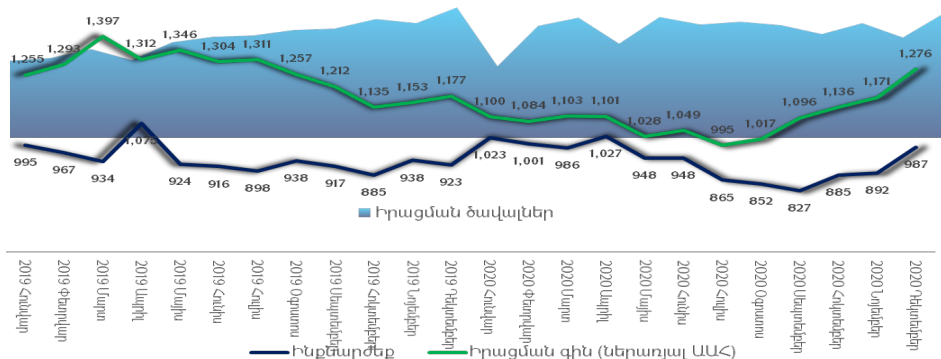
Հավի մսի իրացման գների (ներառյալ հարկերը) շարժընթացն ըստ արտադրող և ներկրող 4 առավել խոշոր ընկերությունների ցուցանիշների (ՄՊՀ փվյալների հիման վրա)

Միջին ամսական ցուցանիշների հիման վրա՝ իրացման առավել բարձր գին ունի թարմ կամ պաղեցված, այնուհետև տեղական արտադրության սառեցված, իսկ ցածր իրացման գին՝ ներկրված հավի միսը: Այնուհանդերձ, ըստ միջին ամսական ցուցանիշների, իրացման գների համադրություն իրա-

կանացնելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ, կախված տնտեսվարող սուբյեկտի ներկրած կամ արտադրած հավի մսի վերամշակման ձևից (մասնատված կամ ամբողջական), վերջինիս իրացման գնի միջին ամսական ցուցանիշը կարող է էականորեն փոփոխվել: Հավի մսի տարբեր հատվածներ հաճախ ունեն իրացման տարբեր գներ և համապատասխանաբար՝ ինքնարժեք. մասնավորապես՝ սառեցված կրծքամսի իրացման գինն ավելի բարձր է սառեցված ազդրամսի իրացման գնից: Ուստի այն դեպքում, երբ տնտեսվարող սուբյեկտը ներկրում է, օրինակ, առավելապես ազդրամիս, վերջինիս միջին ամսական իրացման գնի ցուցանիշն ավելի ցածր է, քան այն տնտեսվարող սուբյեկտինը, որն արտադրում կամ ներկրում է կրծքամիս: Այս համատեքստում կարևոր է ընդգծել, որ, այնուամենայնիվ, ամբողջական հավի իրացման գների համադրության կամ հավի մսի մասնատված հատվածների հանրագումարի դեպքում իրացման գների միջև տարբերություններն էականորեն նվազում են:

Իրացման գների ձևավորման գործընթացն առավել ճշգրիտ ձևով գնահատելու նպատակով անհրաժեշտ է անդրադառնալ հավի մսի տարբեր տեսակների ինքնարժեքներին և յուրաքանչյուր տեսակի շահութաբերության մակարդակին:

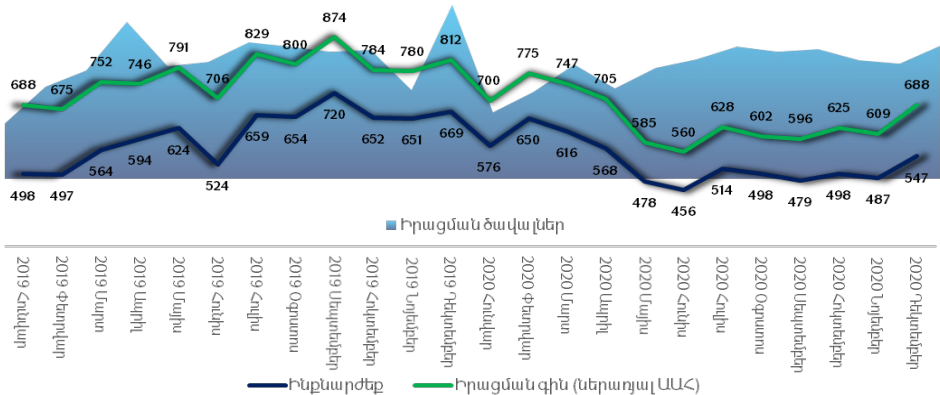
Հավի մսի ինքնարժեքի և իրացման գնի շարժընթացի համաչափության և շահութաբերության միջին մակարդակի գնահատման նպատակով դիտարկվել են հավի մսի արտադրության և ներմուծման խոշոր ծավալներ ունեցող 4-ական տնտեսվարող սուբյեկտների միջին ամսական ցուցանիշները: Դիտարկված տնտեսվարող սուբյեկտներն արտադրության և ներմուծման ընդհանուր ծավալներից յուրաքանչյուրում, համապատասխանաբար, միասին զբաղեցնում են շուկայի 70% և ավելի մասնաբաժինը:



Գծապատկեր 5.3.3

Հավի մսի արտադրության խոշոր ծավալներ ունեցող 4 տնտեսվարող սուբյեկտների միջին կշռված ինքնարժեքները (ըստ 1 կգ-ի), իրացման գները և ծավալները (ՄՊՀ տվյալների հիման վրա)

Գծապատկեր 5.3.3-ում ներկայացված ցուցանիշներից կարող ենք տեսնել, որ 2019 և 2020 թվականներին ՀՀ-ում արտադրված հավի մսի միջին ինքնարժեքի և միջին իրացման գնի միջև տարբերությունները տարբեր ժամանակահատվածներում էականորեն փոփոխվել են: Առավել ուշագրավ են 2020 թվականի առաջին կիսամյակում տեղի ունեցած փոփոխությունները, երբ դիտարկված ողջ ժամանակահատվածում ինքնարժեքի և իրացման գնի միջև տարբերությունը հասել է նվազագույն սահմանին, իսկ իրացման գնից ԱԱՀ-ն դուրս բերելու պարագայում պարզ է դառնում, որ որոշ ամիսների ընթացքում ինքնարժեքը միջինում գերազանցել է իրացման գինը: Այս երևույթը կարող է պայմանավորված լինել տարբեր հանգամանքներով, այդ թվում՝ ապրանքային շուկայում գործունեություն ծավալող խոշոր տնտեսվարող սուբյեկտներից որևէ մեկի՝ հնարավոր գնային նվազեցման չհիմնավորված քաղաքականություն վարելով: Գնային այսպիսի դրսևորումների պատճառների բացահայտման համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել իրացման ծավալների փոփոխությունը միևնույն ժամանակահատվածում: Հատկանշական է, որ նշված ժամանակահատվածում նկատելի է իրացման ծավալների բացասական տատանում, ինչն իր հերթին կարող է կապված լինել ՀՀ-ում համաճարակային իրավիճակի հետևանքով առաջ եկած խնդիրների և վերջնարդյունքում՝ պահանջարկի կրճատման հետ: Ուստի արձանագրված իրավիճակը կարելի է համարել շուկայական բնականոն գործընթացների արդյունք, սակայն հակամրցակցային հնարավոր գործընթացները բացատրելու համար անհրաժեշտ է նաև միկրոմակարդակում գնահատել խոշոր իրացման ծավալներ ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների վարած գնային քաղաքականության հիմնավորվածությունը:



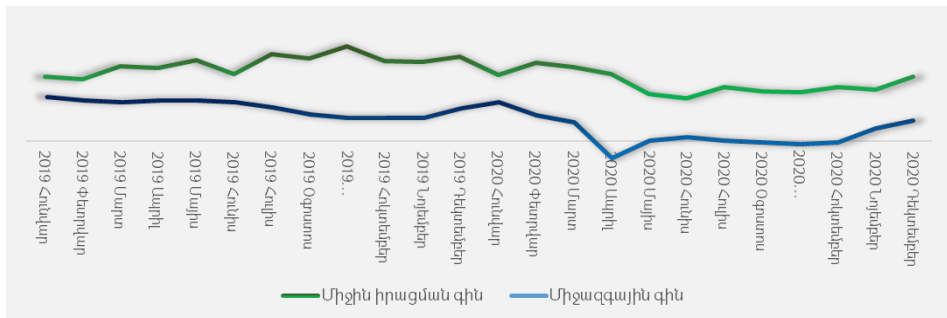
Գծապատկեր 5.3.4

Հավի մսի ներմուծման առավել խոշոր ծավալներ ունեցող 4 տնտեսվարող սուբյեկտների միջին կշռված ինքնարժեքները (ըստ 1 կգ-ի), իրացման գները և ծավալները (ՄՊՀ տվյալների հիման վրա)

Ներմուծված հավի մսի միջին կշռված ինքնարժեքի (շուկայում ներմուծման մեծ ծավալներ ապահովող 4 մասնակցի միջին ամսական ցուցանիշների հիման վրա) և իրացման գների փոփոխությունները դիտարկված ժամանակահատվածում տեղի են ունեցել համաչափորեն: Մասնավորապես՝ գծապատկեր 5.3.4-ում ներկայացված տվյալներից տեսանելի է, որ առկա չեն էական շեղումներ և գնային անհամաչափ փոփոխություններ:

Արտադրված և ներմուծված հավի մսի տեսակների առումով, նույնպես առկա են գնային քաղաքականության որոշ տարբերություններ՝ պայմանավորված այդ գործընթացների էական տարբերությամբ: Մասնավորապես՝ արտադրությունն ավելի բազմագործոն գործընթաց է և, ըստ այդմ, ավելի շատ է ենթակա արտաքին մի շարք ազդեցությունների, այն դեպքում, երբ ներմուծման գործընթացն իր բնույթով և դրա վրա հնարավոր ազդեցություն ունեցող գործոնների բազմազանության տեսանկյունից, ավելի պարզ է: Իհարկե, այս ամենին համապատասխան՝ տարբեր են նաև հավի միս արտադրող և ներմուծող տնտեսվարող սուբյեկտների շահութաբերության մակարդակները: Շահութաբերության մակարդակը (անկախ նրանից՝ տնտեսվարող սուբյեկտը ներմուծող է, թե արտադրող) յուրաքանչյուր սուբյեկտի դեպքում տարբեր է, սակայն, ընդհանրացնելով կարելի է փաստել, որ արտադրող տնտեսվարող սուբյեկտների պարագայում միջին շահութաբերության մակարդակը տարբեր ամիսների կարող է զգալիորեն բարձր լինել, քան ներկրողներինը:

Նշենք նաև, որ վեջին տարիներին ներմուծված հավի մսի իրացման գնի փոփոխությունները ՀՀ-ում համահունչ են միջազգային գների փոփոխություններին:



Գծապատկեր 5.3.5

1 կգ ներմուծված հավի մսի միջին իրացման գնի և համապատասխան միջազգային գների (ըստ 1 կգ ամբողջական հավի մսի) շարժընթացը ՀՀ-ում⁴⁵

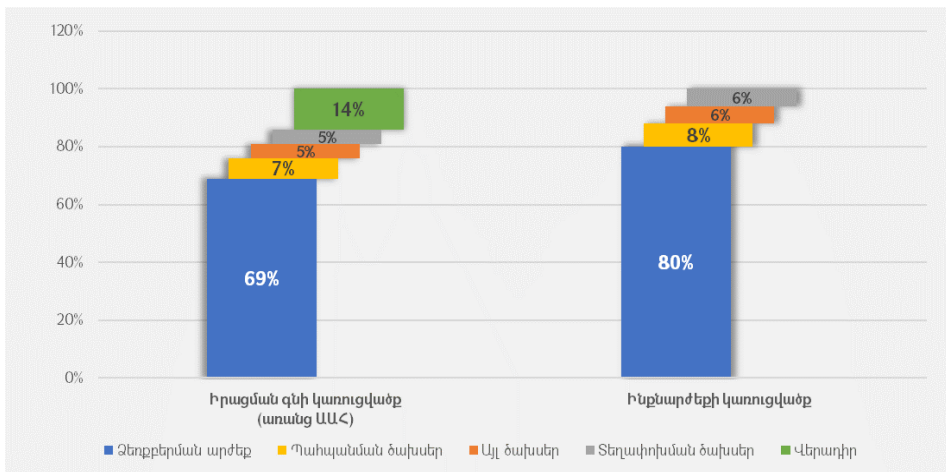
⁴⁵ Աղբյուր՝ ՄՊՀ, US Department of Agriculture, Bloomberg, World Bank: <https://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=chicken&months=60>

Գծապատկեր 5.3.5-ից տեսանելի է, որ 2020 թվականի ընթացքում ՀՀ ներմուծված հավի մսի իրացման և միջազգային գների փոփոխության շարժ-ընթացը համաչափ է: Որոշակի շեղում նկատելի է 2019 թվականի 2-րդ կի-սամյակում:

5.4

Հավի մսի ինքնարժեք և իրացման գին ձևավորող բաղադրիչները ՀՀ-ում

Հավի մսի իրացման գնի ձևավորումն առավել հստակ գնահատելու նպա-տակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նաև իրացման գին և ինքնարժեք ձևա-վորող բաղադրիչները: Իհարկե, յուրաքանչյուր տնտեսվարող սուբյեկտի պարագայում հավի մսի ինքնարժեքը ձևավորող բաղադրիչների արժեքները և դրանց տեսակարար կշիռներն ինքնարժեքում և իրացման գնում կարող են տարբեր լինել, ինչը պայմանավորված է տնտեսվարման առանձնահատկու-թյուններով, գործարար հնտություններով և մի շարք այլ գործոններով: Այնուամենայնիվ, այս ամենի հետ մեկտեղ, կան նաև մի շարք ընդհանրու-թյուններ: Ուստի հավի մսի ինքնարժեք և իրացման գին ձևավորող բաղադ-րիչների ուսումնասիրության նպատակով դիտարկվել են խոշոր արտադրող և ներկրող համապատասխան տնտեսվարող սուբյեկտների միջին ցուցա-նիշները:



Գծապատկեր 5.4.1

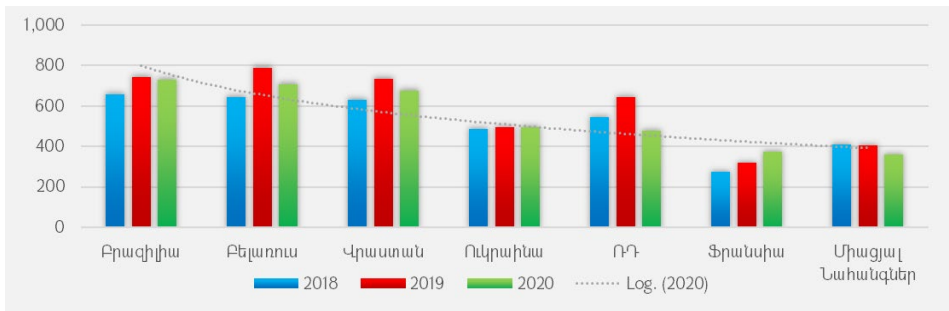
Ներմուծված հավի մսի միջին իրացման գնի և ինքնարժեքի կառուցվածքը 2019-2020 թթ. ընթացքում՝ ըստ խոշոր ներկրող ընկերությունների միջին ցուցանիշների (ՄՊՀ տվյալների հիման վրա)

Ինչպես արդեն նշել ենք, հավի մսի արտադրության և ներմուծման գործընթացներն էականորեն տարբերվում են միմյանցից՝ չնայած այն հանգամանքին, որ վերջնարդյունքում երկու դեպքում էլ հավի միսն իրացվում է միևնույն ապրանքային շուկայում: Ուստի ներմուծված և արտադրված հավի մսի ինքնարժեքները և իրացման գները ձևավորող բաղադրիչները դիտարկվել են առանձին:

Ներմուծված հավի մսի ինքնարժեքը և իրացման արժեքն ունեն պարզ կառուցվածք: Մասնավորապես՝ ներկրվող հավի մսի իրացման գինը ձևավորվում է մի քանի հիմնական բաղադրիչներից, որոնցից ավելի մեծ մասնաբաժին ունի հավի մսի ձեռքբերման գինը, որը 2019-2020 թթ. ընթացքում իրացման գնի մեջ միջինում կազմել է 69%:

Դիտարկված ցուցանիշներում 3-րդ երկրներից ներմուծված հավի մսի ձեռքբերման արժեքում ներառված են նաև համապատասխան մաքսատուրքերը: Ըստ այդմ՝ անհրաժեշտ է քննարկել նաև ԵԱՏՄ համագործակցության շրջանակներում մաքսային դրույքաչափերի ավելացման պարագայում հավի մսի ձեռքբերման միջին արժեքի հնարավոր փոփոխության աստիճանը՝ քվոտավորման միջոցով 3-րդ երկրներից արտոնյալ պայմաններով ներմուծման գործընթացի դադարեցման պարագայում: Հետազոտության 5.8 բաժնում ներկայացված են թռչնամսի գների հնարավոր փոփոխությունները՝ քվոտավորման միջոցով 3-րդ երկրներից արտոնյալ պայմաններով ներմուծման գործընթացի դադարեցման պարագայում:

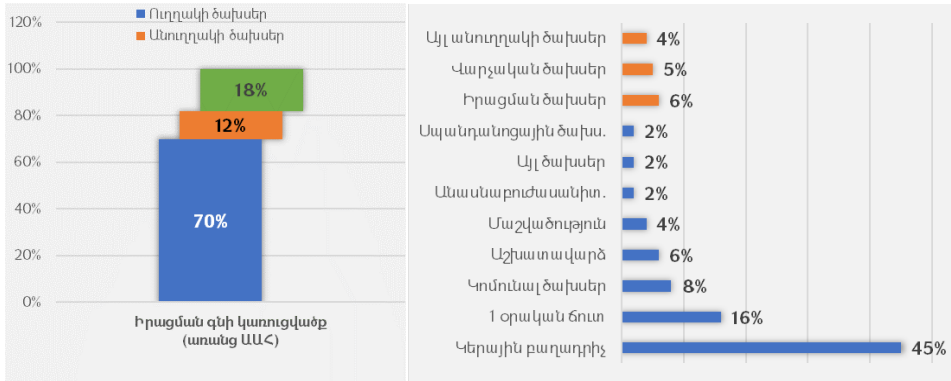
Ուշագրավ են նաև հավի միս ներմուծող երկրների ձեռքբերման արժեքների տարբերությունները:



Գծապատկեր 5.4.2

Ներմուծված հավի մսի միջին մաքսային արժեքները 2019-2020 թթ. ընթացքում (1 կգ հավի մսի հաշվով)՝ ըստ ներմուծման երկրների (ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա)

Միջին մաքսային արժեքների համադրությունը ցույց է տալիս, որ միջինում ձեռքբերման գինն ավելի ցածր է Միացյալ Նահանգների և Ֆրանսիայի ու ավելի բարձր՝ Բրազիլիայի և Բելառուսի պարագայում:



Գծապատկեր 5.4.3

Արտադրված հավի մսի միջին իրացման գնի և ինքնարժեքի կառուցվածքը 2019-2020 թթ. ընթացքում՝ ըստ արտադրող խոշոր ընկերությունների միջին ցուցանիշների (ՀՀ ՊԵԿ-ի տվյալների հիման վրա)

Արտադրված հավի մսի իրացման գինն ունի բարդ կառուցվածք, որտեղ զգալի է կերի ծախսի մասնաբաժինը: 2019-2020 թթ. ընթացքում ինքնարժեքի կառուցվածքում կերի ծախսի մասնաբաժինը շուրջ 45% է: Նույն ժամանակահատվածում իրացման գնի կառուցվածքում վերադիր գումարի մասնաբաժինը շուրջ 18% է: Իրացման գնի կամ ինքնարժեքի կառուցվածքում, ընդհանուր առմամբ, 2019 և 2020 թվականներին էական փոփոխություններ չեն արձանագրվել:

Արդյունքում, կարելի է գրակասնել, որ արտադրված և ներմուծված հավի մսի գնագոյացման գործընթացները քիչ ընդհանրություններ ունեն: Ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքի և իրացման գինը ձևավորող բաղադրիչների վրա մեծ ազդեցություն ունեն այնպիսի արտաքին գործոններ, ինչպիսիք են հավի մսի միջազգային գները, բեռնափոխադրումների գները, փոխարժեքը և այլն, այն դեպքում, երբ արտադրված հավի մսի պարագայում այս գործոնների ազդեցությունն ավելի փոքր է, հիմնականում՝ կերային բաղադրիչի մասով:

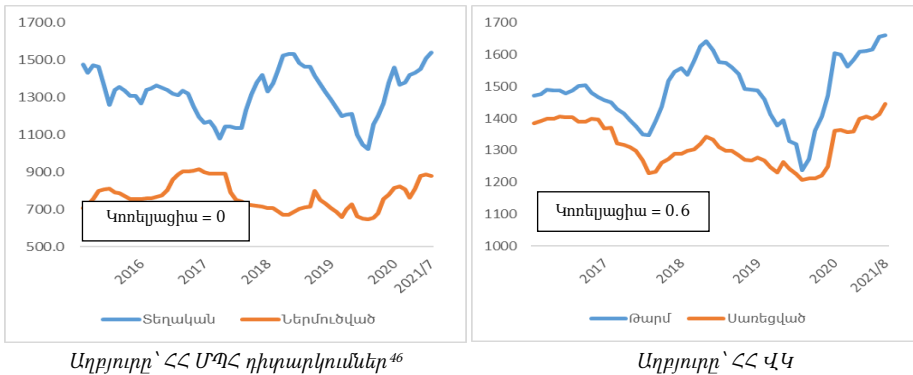
5.5

ՀՀ հավի մսի շուկայում գնային տատանումներ առաջացնող գործոնների մոդելավորումը

«Հավի միս» ապրանքային խումբը ՀՀ շուկայում ներկայացված է տեղական արտադրության և ներմուծված, ինչպես նաև թարմ և սառեցված ապրանքատեսակների տեսքով: Առաջին մոտեցմամբ, ինչպես արդեն նշել ենք, ապրանքատեսակների գների դիտարկումը ցույց է տալիս, որ միջինում տե-

ղական արտադրության հավի միաը 1.7 անգամ ավելի թանկ է ներմուծվածից: Ընդ որում, այդ ապրանքատեսակների գները կոռելացված չեն միմյանց հետ, ինչը վկայում է, որ վերջիններիս գնագոյացման կառուցակարգերը տարբեր են և, ազդող գործոնների տեսանկյունից, քիչ ընդհանրություններ ունեն: Այսպես, ըստ հարցումների և ՀՀ ՄՊՀ տվյալների, եթե ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքի գերակշիռ մասը՝ շուրջ **65-70%-ը**, հավի մսի ձեռքբերման ծախսերն են, ապա տեղական արտադրության հավի մսի ինքնարժեքի հիմնական տարրը կերային բազան է, որ կազմում է ինքնարժեքի մինչև 30-40%-ը:

Ներմուծված և տեղական արտադրության հավի մսի գների միջև կոռելյացիա նկատելի է 2020 թ.-ի կեսերից, երբ երկու տեսակների գներն էլ աճի միտում են ցուցաբերել, ինչը, սակայն, կարող է բացատրվել ընդհանուր սպառողական գների աճով: Մինչդեռ հավի մսի թարմ և սառեցված տեսակների միջև միջին գների հարաբերակցությունը 1.1 է (հոգուտ թարմի), ընդ որում, այդ հարաբերակցությունը ժամանակի մեջ տատանվում է 1-1.2 միջակայքում: Միաժամանակ, այդ երկու տեսակների գները կոռելացված են, ինչը հուշում է, որ դրանց գնագոյացման կառուցակարգերն ընդհանրություններ ունեն:



Գծապատկեր 5.5.1 | Հավի մսի գների շարժընթացն ըստ առանձին տեսակների

ՀՀ-ում հավի մսի գների վրա ազդող գործոնները մոդելավորելուց առաջ նախ՝ ուսումնասիրվել է այդ ուղղությամբ մասնագիտական գրականությունը: Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ, որպես սննդամթերքի գների վրա ազդող գործոններ, հիմնականում դիտարկվում են տնտեսությունում գների ընդհանուր մակարդակը և բնակչության եկամուտները, իսկ մյուս գործոն-

⁴⁶ Հիմնվում է ՀՀ ՄՊՀ-ի կողմից «Երևան Միթի» (տեղական և ներմուծված ապրանքատեսակների համար) և «Նոր Զովք» (միայն տեղական ապրանքատեսակների համար) խանութների ցանցերում կատարված դիտարկումների արդյունքների վրա, որոնք միջինացվել են մեր կողմից: 2019 թ. նոյեմբերի, դեկտեմբերի և 2020 թ. հունվարի գները հաշվարկել ենք ինտերպոլյացիայի միջոցով:

ների ազդեցությունն ավելի սահմանափակ է գնահատվում: Այսպես՝ Ահսանը և գործընկերները տնտեսաչափական մոդելների օգնությամբ գնահատել են սննդամթերքի գների վրա ազդող գործոնները և բացահայտել դրանցից ամենակարևորները՝ սպառողական գներ, եկամուտների մակարդակ և փողի պահանջարկ⁴⁷: Հուիը և Պարկը, վեկտոր-ավտոռեգրեսիոնների օգնությամբ հետազոտելով սննդամթերքի գների տատանումները բացատրող գործոնները զարգացող ասիական երկրներում, հանգել են այն եզրակացության, որ գների տատանումներն ավելի շատ բացատրվում են ներքին գործոններով (այդ թվում՝ ՀՆԱ, փողի առաջարկ), քան միջազգային գներով (միջազգային պարենային գներ, նավթի գներ)⁴⁸: Իսկ Նորթոնը, ուսումնասիրելով տավարի մսի գների վրա ազդող գործոնները Կանադայում, որպես հիմնական ազդող գործոններ է առանձնացրել սպառողական պահանջարկը, կերի գները և առաջարկի շուկերը (ինչպիսին է, օրինակ, կենդանիների հիվանդությունների տարածումը)⁴⁹:

Այն աշխատություններում, որտեղ գնահատվում են հենց թռչնամսի գների վրա ազդող գործոնները, որպես կարևոր փոփոխականներ, առանձնացվում են փոխարինող ապրանքների գները, սպառման ծավալները և արտադրության կամ ներմուծման ծախսերի վրա ազդող ցուցանիշները: Այսպես՝ Նարոդը, Տիոնգոն և Կոստալեսը, ուսումնասիրելով թռչնամսի արտադրության ոլորտում տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների շարժիչ ուժերը, բացահայտել են, որ ոլորտի աճը պայմանավորված է ինչպես առաջարկի, այնպես էլ պահանջարկի գործոններով, այդ թվում՝ թռչնամսի փոխարինողների գների բարձրացմամբ, թռչնամսի հավելումների գնի նվազմամբ, սպառողների եկամուտների աճով և սպառման նախասիրությունների դրական տեղաշարժով⁵⁰: Փարսեյը և Փիերսը, տնտեսաչափական եղանակով ուսումնասիրելով թռչնամսի մեծածախ գնի վրա ազդող գործոնները, որպես բացատրող գործոններ են ընտրել թռչնամսի և մսի այլ տեսակների սպառման ծավալներն ու մարքեթինգային ծախսերը: Արդյունքում, բացահայտվել է, որ թռչնամսի սպառման ծավալների աճը նպաստում է գների նվազմանը, իսկ տավարի և խոզի մսի սպառման ծավալները վիճակագրորեն նշանակալի կերպով չեն փոխառնչվում հավի մսի գների հետ⁵¹: Դեմիրը և գործընկերները, որպես թռչնամսի գնի վրա ազդող գործոններ, դիտար-

⁴⁷ Ahsan, H., Iftikhar, Z., & Kemal, M. A. (2011). The determinants of food prices: A case study of Pakistan.

⁴⁸ Huh, Hyeon-Seung and Park, Cyn-Young, Examining the Determinants of Food Prices in Developing Asia (September 1, 2013). Asian Development Bank Economics Working Paper Series No. 370, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2323202> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2323202>

⁴⁹ Norton, M. (2005). Factors affecting beef and cattle producer prices movements. *Monthly Lab. Rev.*, 128, 32.

⁵⁰ Narrod, C., Tiongco, M., & Costales, A. (2007, November). Global poultry sector trends and external drivers of structural change. In *Poultry in the 21st Century, Avian Influenza and Beyond Conference, Bangkok, Thailand* (pp. 5-7).

⁵¹ Parcell, J. L., & Pierce, V. (2000). Factors affecting wholesale poultry prices. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 32(3), 471-478.

կում են ներմուծման ծախսերը, եկամտի մակարդակը, գնողունակությունը և սպառողական նախընտրությունները, փոխարինող ապրանքների գները, տնտեսական իրավիճակը և արտաքին առևտուրը⁵²:

Հաշվի առնելով մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունը և ՀՀ առանձնահատկությունները, որպես ՀՀ սպառողական շուկայում հավի մսի մանրածախ գների վրա ազդող հնարավոր գործոններ, մենք ընտրել ենք հավի մսի միջազգային գները՝ արտահայտված ՀՀ դրամով, միջազգային ծովային փոխադրումների գների ինդեքսը (Baltic dry), ՀՀ արդյունաբերական արտադրողների և գյուղատնտեսական արտադրական միջոցների գնման գները, կերային մշակաբույսերի գները, ՀՀ տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը, սպառողական գների ինդեքսը: Ընտրված գործոններից միջազգային գները, փոխադրումների գների ինդեքսը, արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրողների գները պայմանականորեն կարելի է համարել առաջարկի գործոններ, մինչդեռ տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը կարող է արտացոլել պահանջարկի փոփոխությունները: Սպառողական գների ինդեքսն արտացոլում է գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացումը տնտեսությունում, հետևաբար՝ և՛ առաջարկի, և՛ պահանջարկի գործոնների ցուցիչ է: Տնտեսաչափական վերլուծության ընթացքում կիրառված տվյալները և դրանց աղբյուրները ներկայացված են աղյուսակ 5.5.1-ում:

Աղյուսակ 5.5.1

Տնտեսաչափական վերլուծության ընթացքում կիրառված տվյալները և դրանց աղբյուրները

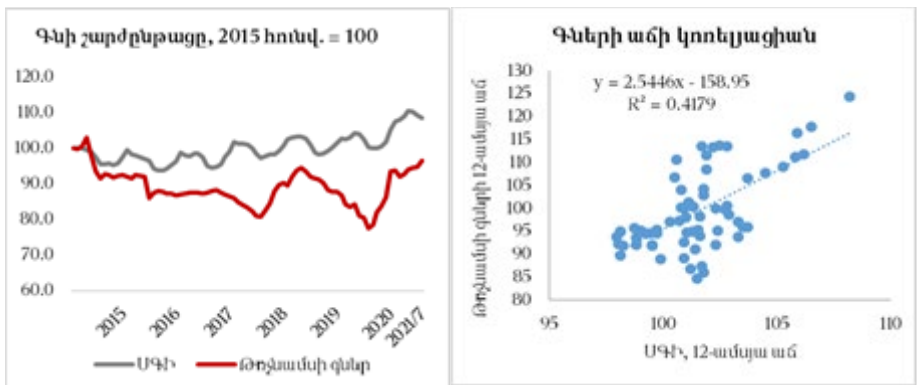
	<i>Աղբյուր</i>
Կահլայ փոփոխականներ	
Հավի մսի գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՎԿ, Սպառողական գների ինդեքսը (գները) Հայաստանի Հանրապետությունում (https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021)
Տեղական հավի մսի գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՏՄՊՊՀ տրամադրած տվյալներ և հեղինակների հաշվարկներ
Ներմուծված հավի մսի գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՏՄՊՊՀ տրամադրած տվյալներ և հեղինակների հաշվարկներ
Անկախ փոփոխականներ	
Սպառողական գների ինդեքս, 12-ամսյա	ՀՀ ՎԿ, Սպառողական գների ինդեքսը (գները) Հայաստանի Հանրապետությունում (https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021)
Տնտեսական ակտիվության ցուցանիշ	ՀՀ ՎԿ, Ազգային հաշիվների վիճակագրություն (https://www.armstat.am/am/?nid=202)
Արդյունաբերական արտադրողների գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՎԿ, ՀՀ սոցիալ տնտեսական վիճակը (https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021)

⁵² Demir, P., Aral, Y., Cevger, Y., & Aydin, E. (2010). An economic assessment of the chicken meat/feed price interactions in Turkish broiler sector. *2nd Mediterranean Summit of WPSA, Prospects of World Poultry: A Mediterranean Perspective*, 04-07.

Գյուղատնտեսական արտադրության միջոցների ձեռքբերման գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՎԿ, Գները և գների ինդեքսները Հայաստանի Հանրապետությունում, տեղակայգրեր (https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021)
Կերային մշակաբույսերի գների 12-ամսյա աճ	ՀՀ ՎԿ, Գները և գների ինդեքսները Հայաստանի Հանրապետությունում, տեղակայգրեր (https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021)
Հավի մսի միջազգային գներ՝ դրամային արտահայտությամբ	Համաշխարհային բանկ. Commodity Markets, Pink Sheet (https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets), ՀՀ ԿԲ, Արտաքին հատվածի վիճակագրություն, Դրամի նկատմամբ որոշ արժույթների միջին փոխարժեքներ. (https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx)
Ծովային փոխադրումների ինդեքս (Baltic Dry Index)	https://www.investing.com/indices/baltic-dry

Մինչ էկոնոմետրիկ մոդելների կառուցումը՝ դիտարկել ենք թոչնամսի, ինչպես նաև տեղական և ներմուծված հավի մսի գների և դրանց վրա ազդող առանձին գործոնների վիճակագրական փոխառնչությունները՝ առանձին-առանձին: Մասնավորապես՝ թոչնամսի գների համար դիտարկել ենք ընդհանուր սպառողական գների ինդեքսը, տեղական արտադրության հավի մսի գների համար՝ արդյունաբերական արտադրողների գների ինդեքսը (որպես ծախսերի ցուցիչ), իսկ ներմուծված հավի մսի գների համար՝ հավի մսի միջազգային բորսայական գները՝ արտահայտված ՀՀ դրամով:

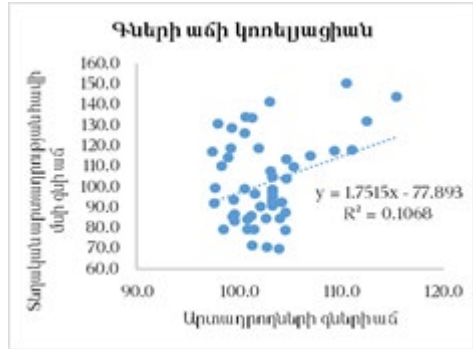
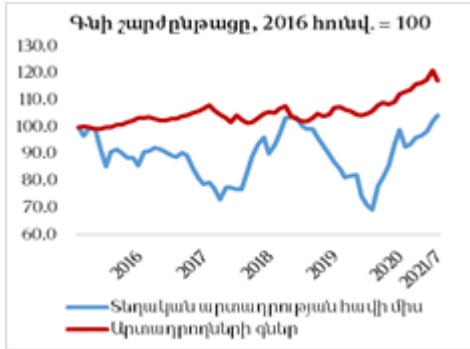
Թոչնամսի և սպառողական գների միջև առկա է էական կոռելյացիա: Միաժամանակ, թոչնամսի գները 2015 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. հուլիսն ընկած ժամանակահատվածում նվազել են 3.6 տոկոսով, մինչդեռ սպառողական գների աճը կազմել է 8.5 տոկոս: Արդյունքում, թոչնամսի գների միջին էլաստիկությունը սպառողական գների փոփոխությունից կազմել է 0.15, ինչը նշանակում է, որ սպառողական գների 1% աճը միջինում համընկնում է թոչնամսի գների 0.15% աճին: Գների նման օրինաչափությունը սպառողների համար էլ ավելի է գրավիչ դարձնում թոչնամսի սպառումը:



Գծապատկեր 5.5.2

Թռչանմանի գները և սպառողական գների ինդեքսը ՀՀ-ում

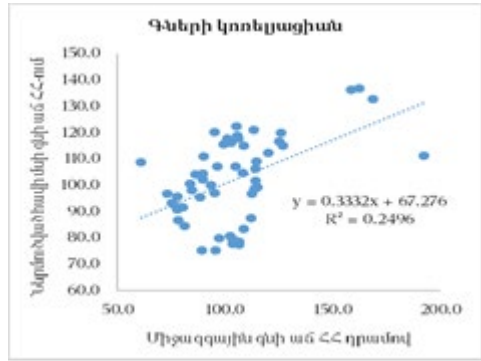
Տեղական արտադրության հավի մսի և արդյունաբերական արտադրողների գների դիտարկումից պարզ է դառնում, որ դրանց միջև առկա է որոշակի թույլ կոռելյացիա: Դիտարկվող ժամանակահատվածում առաջինը տատանողական շարժընթաց է դրսևորել և էական աճ չի արձանագրել, երկրորդը կայուն աճի միտում է ունեցել, որն արագացել է՝ սկսած 2020 թ. կեսերից, երբ էականորեն աճել են նաև հավի մսի գները:



Գծապատկեր 5.5.3

Տեղական արտադրության հավի մսի և արդյունաբերական արտադրողների գները ՀՀ-ում

Ներմուծված հավի մսի գների աճի և միջազգային գների միջև կոռելյացիան ավելի ուժեղ է, քան տեղական արտադրության հավի մսի և արդյունաբերական արտադրողների գների միջև: Այս դեպքում արդեն միտումներն ավելի շատ են համընկնում: Այսպես՝ դիտարկվող ժամանակահատվածում ներմուծված հավի մսի գներն աճել են 24.4, իսկ դրանային արտահայտությամբ միջազգային գները՝ 29.9 տոկոսով: Միտումները գրեթե ճշգրտորեն համընկնում են 2020 թ. կեսերից սկսած, իսկ մնացած ժամանակահատվածներում առկա է թույլ կոռելյացվածություն: Ընդհանուր առմամբ, միջազգային գներից հավի մսի՝ դրանային արտահայտությամբ գների միջին էլաստիկությունը դիտարկվող ժամանակահատվածում կազմել է 1.95, ինչը նշանակում է, որ միջինում անփոփոխ փոխարժեքի պայմաններում միջազգային գների 1% փոփոխությանը նույն ուղղությամբ համընկնում է ներմուծված հավի մսի գնի 1.95% փոփոխություն: Սակայն, այս գնահատականը ցույց չի տալիս միջազգային գնի ազդեցությունը ՀՀ գների վրա, քանի որ հաշվի չի առնում այլ գործոնների ազդեցությունը, ազդեցության փոխանցման ժամանակային խզումները և այլն, հետևաբար՝ ազդեցության չափի վերաբերյալ գնահատականներ ստանալու համար անհրաժեշտ է իրականացնել ռեգրեսիոն վերլուծություն:



Գծապատկեր 5.5.4

Հավի մսի միջազգային գները (արտահայտված ՀՀ դրամով) և ներմուծված հավի մսի գները ՀՀ-ում

Ըստ աղյուսակ 5.5.1-ում ներկայացված գործոնների՝ փորձարկվել են տարբեր հատուկացումներով տնտեսաչափական մոդելներ՝ հերթականությամբ դուրս թողնելով վիճակագրորեն ոչ նշանակալի փոփոխականները:

Որպես թռչանմանի գների աճը բացատրող գործոններ են ընդունվել սպառողական գների աճը, տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը և արդյունաբերական արտադրողների գների աճը: Ամենաբարձր ազդեցությունը դրսևորում է սպառողական գների աճը, որն արտացոլում է տնտեսությունում ամբողջական պահանջարկի և արտադրության ձեռքբերման միջոցների գների փոփոխությունը միաժամանակ, իսկ ազդեցության գործակիցը մոտ է 1-ին, այսինքն՝ սպառողական գների 1 տոկոսային կետով փոփոխությունն այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է նույն չափով և նույն ուղղությամբ թռչանմանի գների փոփոխությանը: Արդյունաբերական արտադրողների գների աճը, որն արտացոլում է արտադրության միջոցների գների փոփոխությունը, ազդում է 0.5 գործակցով, իսկ պահանջարկի փոփոխությունն արտացոլող տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը՝ 0.4 գործակցով: Մոդելի դետերմինացիայի գործակիցը 0.4 է, այսինքն՝ բացատրվող փոփոխականի տատանումների 40%-ը բացատրվում է նշված գործոններով:

Տեղական արտադրության հավի մսի գների փոփոխությունը բացատրվում է տնտեսական ակտիվության ցուցանիշով և արդյունաբերական արտադրողների գների փոփոխությամբ, որոնցից ավելի մեծ ազդեցություն ունի տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը: Վերջինիս գործակիցը 1.3 է, իսկ արդյունաբերական արտադրողների գների աճը՝ 0.7: Այստեղ դետերմինացիայի գործակիցը չափազանց ցածր է՝ 0.14, ինչը ցույց է տալիս, որ գների տատանումների մեծ մասը հնարավոր չէ բացատրել հիմնարար գործոններով:

Ներմուծված հավի մսի գների աճը բացատրվում է դրամային արտահայտությամբ՝ հավի մսի միջազգային գների աճով և միջազգային ծովային բեռ-

նափոխադրումների գներն արտացոլող Baltic Dry ինդեքսով: Առաջինի ազդեցության գործակիցը 0.2 է, իսկ երկրորդինը՝ 0.05: Դետերմինացիայի գործակիցը 0.34 է, ինչը նշանակում է, որ ներմուծված հավի մսի գների տատանումները, հիմնարար գործոնների տեսակետից, շատ ավելի հասկանալի են, քան տեղական արտադրության դեպքում:

Աղյուսակ 5.5.2

Հավի մսի գների վրա ազդող գործոնների տնտեսաչափական մոդելավորումը⁵³

	Մոդել 1 Թոչնամսի գների 12-ամսյա աճ	Մոդել 2 Տեղական հավի մսի գների 12-ամսյա աճ	Մոդել 3 Ներմուծված հավի մսի գների 12-ամսյա աճ
Սպառողական գների ինդեքս, 12-ամսյա	0.98**		
Տնտեսական ակտիվության ցուցանիշ	0.35***	1.25*	
Արդյունաբերական արտադրողների գների 12-ամսյա աճ	0.51***	0.65**	
Հավի մսի միջազգային գնե- րի (դրամային արտահայ- տությամբ) 12-ամսյա աճ (-1)			0.23**
Ծովային փոխադրումների գների ինդեքս (Baltic Dry)			0.05**
C	-90.00***	-94.19	70.18***
Մոդելի բացատրողականություն	0.40	0.14	0.34
Ընտրանք (դիտարկումների քանակ)	2015 հունվ.- 2021 հուն. (78)	2017 հունվ.- 2021 հուն. (54)	2017 հունվ.- 2021 հուն. (55)

5.6

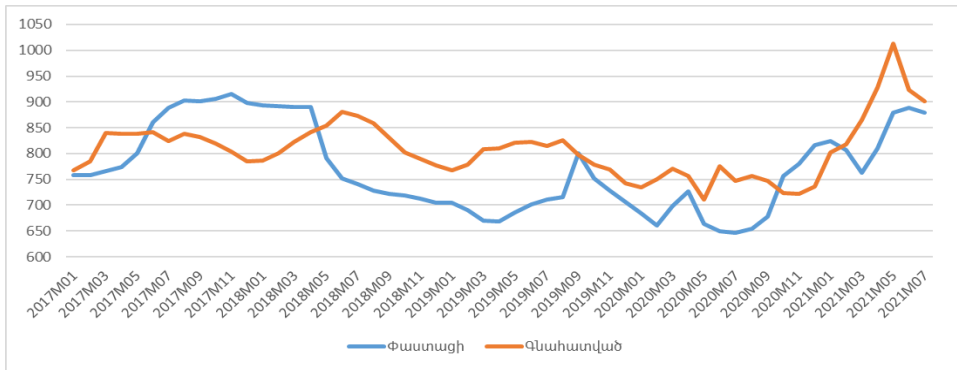
Հավի մսի միջազգային և ՀՀ ներքին գների միջև
խզումների գնահատումը

Մեր կողմից գնահատված մոդելի օգնությամբ նախ՝ բացահայտվել են միջազգային և ՀՀ թոչնամսի շուկաներում գների շարժընթացի շեղումները, ապա մոդելի այլ հատուկացումների միջոցով ներկայացվել, թե ինչ որակա-
կան ազդեցություն են ունեցել թոչնամսի միջազգային գները ՀՀ-ում ձևա-
վորվող գների վրա:

Կարող ենք նկատել, որ միջազգային զարգացումները, այդ թվում՝ միջազ-
գային շուկաներում հավի մսի և միջազգային ծովային բեռնափոխադրում-

⁵³ *** Նշանակալի է 1% մակարդակում (99% հավանականությամբ), ** նշանակալի է 5% մակարդակում (95% հավ.), * նշանակալի է 10% մակարդակում (90% հավ.):

ների գների փոփոխությունները, ինչպես նաև ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ փոխարժեքը հնարավորություն են տալիս ընդհանուր պատկերացում կազմելու ՀՀ սպառողական շուկայում ներմուծված հավի մսի գնի միտումների վերաբերյալ:



Գծապատկեր 5.6.1 Գնահատված գների շարժընթացն ըստ ներմուծված թռչնամսի գնի փաստացի և միջազգային զարգացումների (ՀՀ դրամ)

Այսպես՝ մոդելի գնահատումները որոշակիորեն արտացոլել են 2017 թ. ընթացքում ՀՀ սպառողական շուկայում նկատված որոշակի աճը, ապա 2018 թ. կեսերից դրսևորված անկման միտումը՝ մինչև 2020 թ.-ի կեսերը: Ուշագրավ է, որ ՀՀ սպառողական շուկան միջազգային գործոններից բխող շատ ավելի կտրուկ գնաճին արձագանքել է աստիճանական բարձրացմամբ, ընդ որում՝ սկզբնապես փոքր չափով: Այնուհետև կանխատեսվել է միջազգային գործոններից բխող որոշակի նվազում, որը ՀՀ սպառողական շուկայում չի գրանցվել, ինչի արդյունքում 2021 թ. կեսերին ձևավորված գինը համարժեք է եղել 2017 թ. հունվարից 2021 թ. հուլիս ժամանակահատվածում թռչնամսի միջազգային շուկայի, միջազգային բեռնափոխադրումների գների և ԱՄՆ դոլար/ՀՀ դրամ փոխարժեքի հետ կապված զարգացումներին:

Դիտարկելով նաև վերջին տարիներին ՀՀ ներմուծված հավի մսի գների վրա միջազգային գործոնների՝ հավի մսի միջազգային և ծովային փոխադրումների գների ազդեցությունների որակական փոփոխությունները՝ կիրառել ենք երկու մոտեցում:

Ըստ առաջին մոտեցման՝ ներմուծված հավի մսի գնի 12-ամսյա աճը «բացատրող» մոդելում (աղյուսակ 5.5.2, մոդել 3) ավելացրել ենք երկակի փոփոխական, որը «0» արժեքն է ընդունում 2017 թ. հունվարից մինչև 2018 թ. մայիս և «1» արժեքը՝ 2018 թ. հունիսից մինչև 2021 թ. հուլիս: Երկակի փոփոխականը վիճակագրորեն նշանակալի է եղել, իսկ մոդելի բացատրողականությունը (դետերմինացիայի գործակիցը) բարձրացել է՝ նախկին 0.34-ի փոխարեն՝

0.41: Միաժամանակ, ավելացված փոփոխականի գործակիցը բացասական է եղել, իսկ հավի մսի միջազգային գների գործակիցը նվազել է, ինչը նշանակում է, որ 2018 թ. հունիսին ազդեցության որակական փոփոխություն է գրանցվել, որի արդյունքում ՀՀ շուկայում միջազգային գների աճը հասնել է ավելի փոքր աճի, քան մինչ այդ:

Ըստ երկրորդ մոտեցման՝ ընտրանքը բաժանել ենք երկու ենթաընտրանքի, որից առաջինն ընդգրկել է 2017 թ. հունվարից մինչև 2018 թ. դեկտեմբեր, իսկ երկրորդը՝ 2019 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. հուլիս ժամանակահատվածը: Աղյուսակ 5.6.1-ում, համաձայն մոդել 3-ի, գնահատել ենք նշված երկու ենթաընտրանքը: Առաջինի դեպքում մոդելում հավի մսի միջազգային գների գործակիցը բարձրացել է, ծովային փոխադրումների գների ինդեքսը դարձել ոչ նշանակալի փոփոխական, իսկ մոդելի բացատրողականությունը կրճատվել է: Երկրորդ ենթաընտրանքի պարագայում մոդելում հավի մսի միջազգային գների գործակիցը նվազել է, միջազգային ծովային փոխադրումների գների ինդեքսը դարձել վիճակագրորեն նշանակալի փոփոխական, իսկ մոդելի բացատրողականությունն աճել է՝ հասնելով 0.49-ի:

Բերված գնահատումները ցույց են տալիս, որ, սկսած 2019 թ.-ից, ՀՀ ներմուծվող հավի մսի շուկան ավելի համահունչ է դարձել միջազգային զարգացումներին՝ զուգորդվելով միջազգային գների ազդեցության չափի նվազմամբ: Այս հանգամանքը թույլ է տալիս ենթադրել, որ 2018 թ. երկրորդ կիսամյակում այդ շուկայում կարող է արձանագրված լինել մրցակցային իրավիճակի բարելավում:

Աղյուսակ 5.6.1

Ներմուծվող հավի մսի գների վրա ազդող գործոնների մոդելավորումն ըստ տարբեր հատուկացումների⁵⁴

	<i>Մոդել 1</i>	<i>Մոդել 2</i>	<i>Մոդել 3</i>
Հավի մսի միջազգային գներ՝ դրամային արտահայտությամբ	0.17*	0.89**	0.20*
Ծովային փոխադրումների գների ինդեքս (Baltic Dry)	0.06***	0.03	0.06**
Dummy 2018 հունիս - 2021 հուլիս	-9.45**		
C	82.59***	-1.16	73.77***
Մոդելի բացատրողականություն	0.41	0.25	0.49
Ընտրանք (դիտարկումների քանակ)	2017 հունվ.- 2021 հուն. (55)	2017 հունվ.- 2018 դեկտ. (24)	2019 հունվ.- 2021 հուլ. (31)

54 *** Նշանակալի է 1% մակարդակում (99% հավանականությամբ), ** նշանակալի է 5% մակարդակում (95% հավ.), * նշանակալի է 10% մակարդակում (90% հավ.):

5.7

ՀՀ-ում հավի մսի գների փոփոխության ազդեցությունն իրացման ծավալների վրա

Ինչպես վերը ներկայացրինք, եթե հավի մսի տեղական արտադրությունը 2018-2020 թթ. ընկած ժամանակաշրջանում համաչափ աճի ընդգծված միտում է ունեցել, ապա ներմուծման ծավալներն ավելի տատանողական են եղել: Ինչ վերաբերում է հավի մսի գներին, ապա թե՛ արտադրված, թե՛ ներմուծված հավի մսի գները, ինչպես նաև միջին գների մակարդակը ՀՀ-ում տատանվել են բավական մեծ միջակայքում, ինչը կարող էր ազդեցություն ունենալ նաև իրացման ծավալների վրա: Սույն հետազոտության շրջանակում փորձ է արվել գնահատելու նաև, թե որքանով են հավի մսի իրացման ծավալների փոփոխությունները պայմանավորված գնային տատանումներով, որքան էլաստիկ է, ընդհանրապես, հավի մսի պահանջարկը գնի նկատմամբ և ինչպիսի զգայունություն ունի ներմուծված հավի մսի պահանջարկը տեղական արտադրության հավի մսի գնի փոփոխությունների նկատմամբ: Այս ցուցանիշների հաշվարկմամբ հնարավոր կլինի հավի մսի գների տարբեր իրավիճակների պարագայում հնարավորինս կանխատեսել իրացման ծավալների շարժընթացը, բացի դրանից, նշված ցուցանիշների հաշվարկը լրացուցիչ հիմնավորում կհանդիսանա «Հավի միս» ապրանքային շուկայի հատկորոշման՝ վերը բերված մոտեցման ապացույցի համար:

Սովորաբար, երկու փոփոխականի միջև առկա փոխկապվածության գնահատման նպատակով կիրառվող հիմնական ցուցանիշներից է **Պիրսոնի գործակիցը**:

Հավի մսի իրացման ծավալների և վերջինիս իրացման գների միջև կախվածության աստիճանը պարզելու համար հետևյալ բանաձևով հաշվարկվել է Պիրսոնի կոռելյացիայի գործակիցը⁵⁵.

$$r_{xy} = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \times \sum(y_i - \bar{y})^2}}$$

որտեղ՝ x_i -ն առաջին, y_i -ը՝ երկրորդ փոփոխականի արժեքն է, \bar{x} -ն առաջին, \bar{y} -ը՝ երկրորդ փոփոխականի միջին թվաբանականն է: r_{xy} -ի արժեքները տատանվում են -1-ից մինչև +1-ի միջակայքում: Եթե r_{xy} -ի արժեքը մոտ է -1-ին կամ +1-ին, նշանակում է, որ ցուցանիշների միջև կախվածությունն ուժեղ է: Այս դեպքում, գործակցի բացասական արժեքը վկայում է փոփոխականների միջև հակադարձ համեմատական կախվածության, իսկ դրական արժեքը՝ ուղիղ կախվածության մասին:

⁵⁵ Պիրսոնի կոռելյացիայի գործակիցը հաշվարկվել է արտադրող-իրացնող և ներմուծող-իրացնող 4 խոշոր տնտեսվարող սուբյեկտների տվյալների հիման վրա, որոնք արտադրության և ներմուծման ընդհանուր ծավալներից յուրաքանչյուրում համապատասխանաբար զբաղեցնում են շուկայի 70% և ավելի մասնաբաժինը:

2019 թ. հունվարից մինչև 2020 թ. դեկտեմբերն ընկած ժամանակահատվածում հավի մսի իրացման ծավալների և գների տվյալների հիման վրա հաշվարկել է Պիրսոնի կոռելյացիայի գործակիցը:

Արդյունքում, $r_{xy} = -0.216$, հետևաբար՝ հավի մսի իրացման ծավալների և գների միջև առկա է թույլ հակադարձ համեմատական կախվածություն, այսինքն՝ գների բարձրացումը հանգեցնում է իրացման ծավալների փոքր կրճատման, և հակառակը:

Հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ սպառողների զգայունությունը որոշելու նպատակով հաշվարկվել է նաև **պահանջարկի գնային ճկունությունը կամ էլաստիկությունը**: Ճկունության գործակիցը՝ Ed-ն, հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$Ed = \frac{X \text{ ապրանքի իրացման ծավալի } \% \text{-ային փոփոխություն}}{X \text{ ապրանքի գնի } \% \text{-ային փոփոխություն}}$$

Պահանջարկը ճկուն է, եթե գնի տոկոսային փոփոխությունն առաջացնում է պահանջարկի ավելի մեծ տոկոսային փոփոխություն (Ed>1): Պահանջարկը ոչ ճկուն է, եթե Ed<1:

Հաշվարկների արդյունքում պարզ է դարձել, որ Ed=2.27, այսինքն՝ հավի մսի պահանջարկը միջինում ճկուն է նրա գնի փոփոխության նկատմամբ, և գնի 1% բարձրացումը միջինում հանգեցնում է պահանջարկի 2.2% նվազման:

ՀՀ-ում արտադրված և ներկրված (ստեղծված) հավի մսերի միջև առկա փոխկապվածության աստիճանը պարզելու նպատակով հաշվարկվել է նաև պահանջարկի խաչաձև ճկունության գործակիցը: Ըստ այդմ՝ գնահատվել է ներմուծված հավի մսի պահանջարկի զգայունության աստիճանն արտադրված հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ: Պահանջարկի խաչաձև ճկունությունը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$Exy = \frac{X \text{ արտադրանքի պահանջարկի մեծության } \% \text{-ային փոփոխություն}}{y \text{ արտադրանքի գնի } \% \text{-ային փոփոխություն}}$$

Եթե Exy-ը մեծ է մեկից, ապա գործ ունենք փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների հետ: 0-ական կամ գրեթե 0-ական Exy-ը ցույց է տալիս, որ այդ ապրանքների միջև փոխկապվածություն առկա չէ:

Այսպիսով՝ հաշվարկվել է ներմուծված հավի մսի պահանջարկի ճկունությունն ըստ արտադրված հավի մսի գնի: Ըստ այդմ՝ Exy=1,54, այսինքն՝ ներմուծված հավի մսի պահանջարկը ճկուն է արտադրված հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ, և արտադրված հավի մսի գնի 1% բարձրացումը միջինում հանգեցնում է ներմուծված հավի մսի պահանջարկի 1,54% բարձրացման:

Միաժամանակ, պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ապրանքի պահանջարկի գնային ճկունության վրա ազդում են նաև մի շարք այլ գոր-

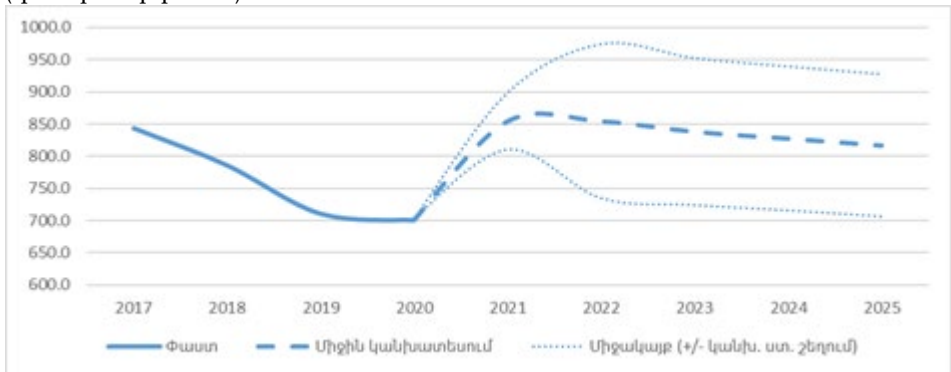
ծոններ, օրինակ՝ սպառողի եկամտում այդ ապրանքի համար կատարված ծախսերի տեսակարար կշիռը, փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների առկայությունը, ժամանակի գործոնը և այլն:

5.8

ՀՀ ներմուծվող հավի մսի գների հնարավոր փոփոխությունները զարգացման տարբեր սցենարների պարագայում

5.8.1. Բազային սցենարի մշակում

Հիմք ընդունելով ներմուծվող հավի մսի գները բացատրող մոդելի գնահատման արդյունքները և Համաշխարհային բանկի կողմից հավի մսի միջազգային գների կանխատեսումները⁵⁶ մշակել ենք ՀՀ ներմուծվող հավի մսի գների բազային սցենար: Բացի հավի մսի միջազգային գների կանխատեսվող զարգացումներից, սցենարը հիմնվում է նաև միջազգային բեռնափոխադրումների գների և դոլար/դրամ փոխարժեքի՝ 2021 թ. հոկտեմբերի վերջի դրությամբ գրանցված իրավիճակի պահպանման ենթադրության վրա: Ըստ այդմ՝ 2021 թ. ներմուծվող հավի մսի միջին գինը 15.2%-ով ավելի բարձր կլինի, քան նախորդ տարի՝ կազմելով շուրջ 850 դրամ, իսկ հաջորդ տարիներին կդրսևորվի աստիճանական նվազման միտում: Ընդ որում, տնտեսաչափական գնահատումները թույլ են տվել արձանագրել բազային կանխատեսումների անորոշությունները, համաձայն որոնց՝ ներմուծվող հավի մսի գինը 700-950 դրամի միջակայքում կենթարկվի հնարավոր տա-տանումների (գծապատկեր 5.8.1):

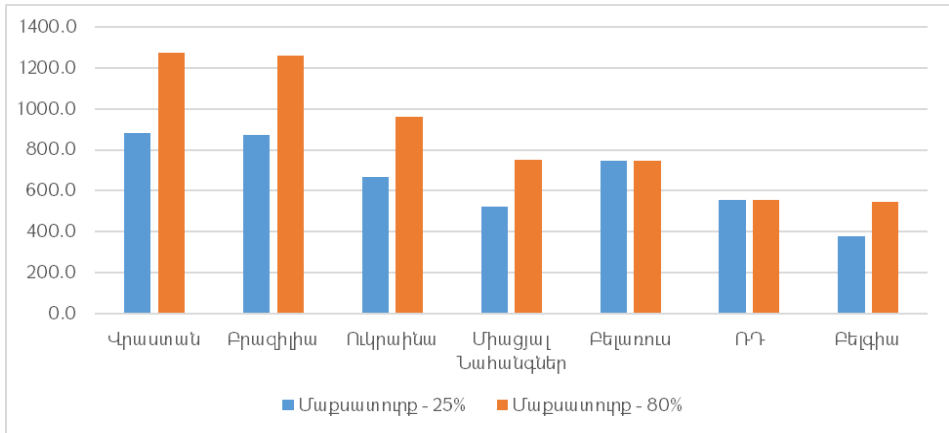


Գծապատկեր 5.8.1

Ներմուծվող հավի մսի գների զարգացումների բազային սցենարը

⁵⁶ St' u Commodity Markets Outlook, October 2021, World Bank: <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>:

Բազային սցենարն արտացոլում է գնի հիպոթեզային զարգացումները քաղաքականության անփոփոխ սցենարի պայմաններում: Վերջինս ենթադրում է, որ մաքսային քաղաքականության՝ 2021 թվականին գործող ռեժիմը կպահպանվի, և դրանից բխող լրացուցիչ ազդեցություններ գնի վրա չեն դրսևորվի: Մասնավորապես՝ հայտնի է, որ 2021 թվականին, չնայած Եվրասիական տնտեսական հանձնաժողովի հաստատած մաքսատուրքերի փոփոխման ժամանակացույցով նախատեսված 50% դրույքաչափին, տնտեսվարողներին տրված քվոտայի շրջանակում գործող դրույքաչափը պահպանվել է 25% մակարդակում⁵⁷: Հետևաբար՝ բազային սցենարի շրջանակում ենթադրվում է երրորդ երկրներից ներմուծվող հավի մսի ծավալների չափով քվոտայի, ինչպես նաև քվոտայի շրջանակում գործող 25% մաքսային դրույքաչափի պահպանում: Սակայն, հայտնի է, որ 2022 թվականի հունվարի 1-ից երրորդ (ոչ ԵԱՏՄ անդամ) երկրներից հավի մսի ներմուծման մաքսատուրքերի համար նախատեսվում է դրույքաչափի բարձրացում՝ մինչև 80%-ի չափով: Միաժամանակ, հաշվի առնելով, որ քվոտայի կիրառումը կարճաժամկետ գործիք է, որի հիմնական նպատակը սպառողների շահերի պաշտպանությունն է, կարևոր է դիտարկել դրա չկիրառման արդյունքում ներմուծվող հավի մսի գնի վրա հնարավոր ազդեցությունները: Ինչպես կարելի է տեսնել գծապատկեր 5.8.2-ից, դրանք բավական զգալի են:



Գծապատկեր 5.8.2

Ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքն ըստ երկրների՝ կախված մաքսատուրքի մակարդակից

⁵⁷ Քվոտայի շրջանակը որոշվում է միջկառավարական ամենամյա համաձայնագրով՝ հիմնվելով նախորդ տարվա ներմուծման ծավալների վրա՝ -10%+10% շեղման միջակայքում: Քվոտան սահմանում են ներմուծողներն ըստ տարեսկզբին նախապես տրվող հայտարարությունների: 2021 թ.-ին ՀՀ-ի համար սահմանվել է 44 հազար տոննա քվոտա, որը գերազանցելու դեպքում ներմուծողներն արդեն ստիպված կլինեն վճարել ոչ թե 25%, այլ 50% ներմուծման մաքսատուրք:

5.8.2. Մաքսատուրքերի բարձրացման ազդեցությունների սցենարներ

Մաքսային քաղաքականության և դրանից բխող՝ ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքի նման կտրուկ վերանայումը կարող է էականորեն փոխել տնտեսվարողների՝ և՛ ներմուծողների, և՛ արտադրողների վարքագիծը՝ առաջացնելով ինչպես ներմուծման աշխարհագրական կառուցվածքի փոփոխություններ, այնպես էլ տեղական արտադրության ընդլայնման հնարավորություններ: Բացահայտելու համար նման զարգացումների ազդեցությունը ներմուծվող հավի մսի գների վրա իրականացվել է սցենարային վերլուծություն: Մասնավորապես՝ երրորդ երկրներից հավի մսի ներմուծման մաքսային դրույքաչափերի՝ մինչև 80% բարձրացման և քվոտայի չկիրառման պայմաններում դիտարկվել է ներքին սպառման պահանջարկի բավարարման երեք սցենար.

- **Սցենար 1:** Անկախ մաքսային դրույքաչափերի փոփոխությունից, ԵԱՏՄ և երրորդ երկրներից, ինչպես նաև ներքին արտադրության հաշվին սպառման պահանջարկի բավարարման համար ենթադրվել են անփոփոխ համամասնություններ: Ընդ որում, վերջիններս հաշվարկվել են որպես 2018-2020 թվականների միջին ցուցանիշներ:
- **Սցենար 2:** Ներմուծման և տեղական արտադրության համամասնությունները պահպանվում են, սակայն երրորդ երկրներից ներմուծումն ամբողջությամբ փոխարինվում է ԵԱՏՄ-ից ներմուծմամբ:
- **Սցենար 3:** Երրորդ երկրներից ներմուծման 50%-ն անմիջապես փոխարինվում է ԵԱՏՄ երկրներից ներմուծմամբ, իսկ մյուս 50%-ը՝ տեղական արտադրությամբ՝ աստիճանաբար, մինչև 2025 թվականը:⁵⁸

Կախված դիտարկվող սցենարից՝ ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքը տարբեր վարքագծեր է ունենում (զծապատկեր 5.8.3): Սցենար 1-ի պարագայում գինը շուրջ 30%-ով ավելանում է 2022 թվականին՝ կայունանալով բարձր մակարդակում: Սակայն, այս սցենարը անիրատեսական է, քանի որ բաց են թողնվում գնի փոփոխության արդյունքում առևտրի շեղման և փոխարինման հնարավորությունները:

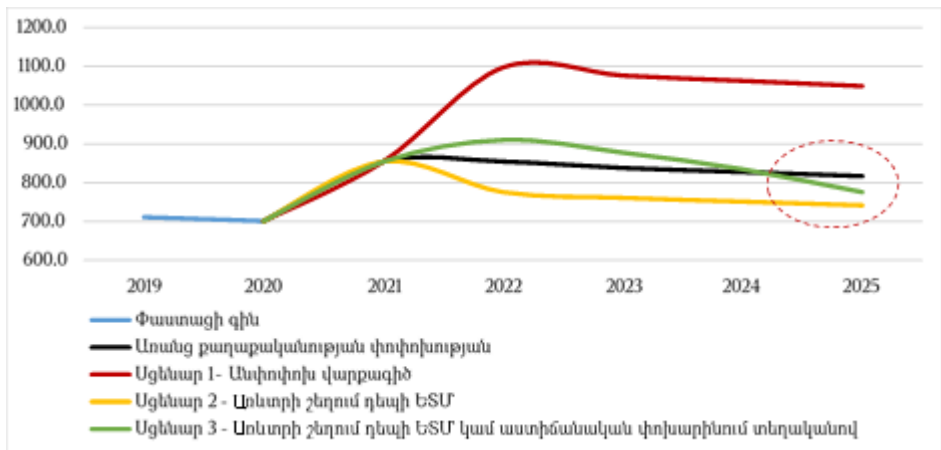
⁵⁸ Պարզության համար բոլոր սցենարներում ենթադրվել է, որ երրորդ երկրներից լայն սպառման հավի մսի ներմուծումը դադարում է: Այս ենթադրության հիմքում հետևյալ փաստն է. արտաքին առևտրի քաղաքականության վերաբերյալ մասնագիտական գրականությունը ցույց է տալիս, որ որևէ երկրի հետ առևտրի ծախսերի 1 տոկոս աճը միջինում հանգեցնում է առևտրի ծավալների 4 տոկոս նվազման (տե՛ս The Impact of Tariff Changes on Armenia's Foreign Trade, ADB, 2021, էջ 18: <https://www.adb.org/publications/tariff-changes-armenia-foreign-trade>): Նման էլաստիկությունը հաշվի առնելով, մաքսատուրքերի քննարկվող փոփոխությունը ենթադրում է երրորդ երկրներից ներմուծման ամբողջական փոխարինում ԵՏՄ երկրներից ներմուծմամբ կամ ներքին արտադրությամբ:

Աղյուսակ 5.8.1

Հավի մսի պահանջարկի բավարարման համամասնություններն ըստ երեք սցենարի

	2021	2022	2023	2024	2025
Սցենար 1					
Ներմուծում ԵՏՄ-ից, %	11.4	11.4	11.4	11.4	11.4
Ներմուծում երրորդ երկրներից, %	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6
Տեղական արտադրություն, %	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Սցենար 2					
Ներմուծում ԵՏՄ-ից, %	11.4	78.0	78.0	78.0	78.0
Ներմուծում երրորդ երկրներից, %	66.6	0	0	0	0
Տեղական արտադրություն, %	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Սցենար 3					
Ներմուծում ԵՏՄ-ից, %	11.4	44.7	44.7	44.7	44.7
Ներմուծում երրորդ երկրներից, %	66.6	25.0	16.7	8.3	0.0
Տեղական արտադրություն, %	22.0	30.3	38.7	47.0	55.3

Սցենար 2-ի պարագայում երրորդ երկրներից ներմուծումն ամբողջությամբ փոխարինվում է ԵՏՄ-ից ներմուծմամբ, ինչի արդյունքում գինը 2022 թվականին 9.2%-ով նվազում է: Սակայն, այս սցենարը ևս կարող է ոչ իրատեսական թվալ այն առումով, որ բաց է թողնում տեղական արտադրողների կողմից ներմուծման փոխարինման հնարավորությունների օգտագործման և տեղական արտադրության ընդլայնման հավանականությունը: Այդ իսկ պատճառով դիտարկված երրորդ սցենարում արդեն տեղական արտադրությամբ փոխարինման ժամանա-կային խզման պատճառով գինը շարունակում է աճել նաև 2022 թվականին, որից հետո սկսում է նվազել:



Գծապատկեր 5.8.3

Մաքսատուրքերի փոփոխության արդյունքում ներմուծվող հավի մսի գների հնարավոր զարգացումների սցենարները

Ընդհանուր առմամբ, մշակված սցենարներն ընդգծում են, որ մաքսատուրքերի փոփոխության ազդեցությունը հավի մսի գնի վրա կարող է լինել ժամանակավոր, քանի որ ԵՏՄ անդամ երկրներից ներմուծման հնարավորությունների առկայության պայմաններում պետք է ակնկալել ներմուծման աշխարհագրական կառուցվածքի փոփոխություն, ինչպես նաև տեղական արտադրության որոշակի ընդլայնում: Այդ գործընթացների հարաբերական չափը և արագությունը կպայմանավորեն գնի աճի չափը և հորիզոնը, որից հետո գինը կնվազի: Ընդ որում, բազայինի համեմատ ավելի իրատեսական սցենարներում ենթադրվում է, որ ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքի ավելի ցածր մակարդակ կապահովվի 2025 թվականին:

Թոչնամսի շրջանառության ոլորտում, մասնավորապես՝ «Հավի միս» ապրանքային շուկայում իրականացված ուսումնասիրության արդյունքները թույլ են տվել կատարել որոշ եզրահանգումներ, որոնք առնչվում են ոլորտում և ապրանքային շուկայում տեղի ունեցող մի շարք տնտեսական գործընթացների, այդ թվում՝ ապրանքային շուկայի մրցակցային միջավայրին:

Ապրանքային շուկայի հատկորոշում

Սույն ոլորտային ուսումնասիրության առանցքային հատվածներից մեկն ապրանքային շուկայի հատկորոշումն է, որի հիմնական նպատակն ուսումնասիրության շրջանակի հստակեցումն է: Ու թեև այս գործընթացը, ըստ էության, տնտեսական մրցակցության գնահատման մասնագիտական-մեթոդական գործողությունների ամբողջություն է՝ միտված ավելի հստակ և առարկայական արդյունք ստանալուն, այնուհանդերձ, կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է նաև ամփոփ եզրահանգում կատարել ապրանքային շուկայում հավի մսի տարբեր տեսակների փոխադարձ փոխարինելիությանն առնչվող հարցերի (ապրանքատեսակային սահմանի) վերաբերյալ:

Ապրանքային շուկայի հատկորոշման գործընթացում իրականացվող գործողությունները և դրանց մեթոդներն ու եղանակները բավական հստակ են և հիմնականում սահմանված են համապատասխան նորմատիվ իրավական ակտերով: Չնայած մեթոդական սահմանումների առկայությանը՝ երբեմն գործնականում բավական դժվար է գնահատել և միմյանցից տարանջատել տարբեր ապրանքատեսակներն ու ապրանքախմբերն այնպես, որ մի կողմից այդ գործողությունները մեթոդաբանական և մասնագիտական տեսանկյունից լինեն ճշգրիտ, իսկ մյուս կողմից՝ փաստացի կերպով արտացոլեն իրական շուկայական գործընթացները և սպառողների մեծամասնության մոտեցումներն ու վարքագիծը:

Ուսումնասիրությունում «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահման են ճանաչվել հավի մսի բոլոր տեսակները: Այսինքն՝ հնարավոր է եղել եզրակացնել, որ հավի մսի տարբեր տեսակներ, մասնավորապես՝ սառեցված, պաղեցված, մասնատված և այլն, իրենց հատկանիշների ամբողջության մեջ դիտարկելիս, ինչպես նաև սպառողների մեծամասնության վարքագծի դրսևորումների վրա հիմնվելով, փոխադարձ փոխարինելի են: Նաև այս պատճառով պետք է մանրամասն քննարկել հավի մսի տարբեր տեսակների փոխադարձ փոխարինելիության հարցը, քանի որ սպառողների մեկ այլ՝ նեղ շրջանակի տեսանկյունից, փոխադարձ փոխարինելիության վերաբերյալ որոշ մոտեցումներ կարող են աներկբա չհամարվել: Այս համատեքստում նախ՝ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ, չնայած կարող են լինել արձանագրվածից տարբերվող տեսակետներ, ինչպես նաև սպառողների այնպիսի խմբեր, որոնք տարակարծիք են հավի մսի տարբեր տեսակ-

ների փոխարինելիության հարցում, այնուամենայնիվ, ոլորտային ուսումնասիրության և ապրանքային շուկայի հատկորոշման ժամանակ փորձ է արվում հնարավորինս ամբողջական և բազմակողմանի կերպով գնահատելու այդ մոտեցումը՝ առավելապես հիմնվելով ոչ թե որոշակի խմբերի կարծիքների կամ առանձին արդյունքների, այլ շուկայական գործընթացների վրա ազդող, մի շարք տվյալների համակարգային դիտարկմամբ ստացվող արդյունքների վրա: Ուստի կատարված եզրահանգումներն արտացոլում են մի շարք տնտեսական գործընթացների հնարավորինս լայն և ամբողջական պատկերը, ինչպես նաև սպառողների մեծամասնության մոտեցումները:

Ապրանքային շուկայի հատկորոշումը, այդ թվում՝ ապրանքատեսակային սահմանի որոշումը աշխարհում մրցակցային մարմինների կողմից իրենց տարբեր լիազորությունների կատարման համար պարտադիր կիրառվող գործընթաց է, ուստի, ժամանակին զուգընթաց, զարգացել և կատարելագործվել են նաև դրա իրականացման մեթոդներն ու եղանակները: Հիմնվելով առկա փորձի և մեթոդական փաստաթղթերով սահմանված տեղեկությունների վրա՝ կարելի է տարանջատել ապրանքատեսակային սահմանի որոշման մի քանի հիմնական գործիքակազմեր, որոնք լայնորեն կիրառվում են ապրանքների փոխադարձ փոխարինելիության գնահատման ժամանակ:

Միևնույն ապրանքային շուկայում շրջանառվող, փոխարինող չունեցող կամ փոխադարձ փոխարինելի ապրանքները հնարավոր է հայտնաբերել.

1) նախապես որոշված ապրանքի սպառման կամ արտադրական նպատակներով օգտագործման ընթացքում՝ ըստ դրա գործածության նշանակության, կիրառման, որակական, տեխնիկական, գնային կամ այլ հատկանիշների, ինչպես նաև հնարավոր փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների միևնույն հատկանիշների գնահատմամբ,

2) եթե հատկանիշների համեմատությամբ արձանագրվող արդյունքն անկասկած չէ, ապա կարելի է դիմել «Հիպոթեզային մենաշնորհյալ» թեստի օգնությամբ,

3) թեստի հետ մեկտեղ, անհրաժեշտության դեպքում կարելի է կիրառել տնտեսաչափական գործիքակազմ՝ փոփոխականների միջև կախվածությունների գնահատման և փոխարինելիության բացահայտման նպատակով (հաճախ կիրառվող եղանակներից մեկը ծավալի և գնի միջև խաչաձև առաձգականության գնահատումն է):

Հենց այս մեթոդական գործիքակազմի կիրառումը, ինչպես նաև առաջադեմ երկրների՝ նույն ոլորտի ուսումնասիրությունների արդյունքները թույլ են տալիս սահմանել «Հավի միս» ապրանքային շուկայի ապրանքատեսակային սահմանները:

Վերոնշյալ բոլոր գործողությունները վկայել են, որ հավի մսի բոլոր տեսակները, ի վերջո, փոխադարձ փոխարինելի են:

Հետևաբար՝ ապրանքային շուկայի հատկորոշման գործընթացի առու-

մով, կարելի է եզրակացնել, որ հենց այս սկզբունքով կատարվող ուսումնասիրությունները կարող են առավելագույնս արդյունավետ և թիրախային լինել մրցակցային միջավայրի գնահատման համար:

Կարգավորումներ

Ուսումնասիրությունում մանրամասն դիտարկվել են թոչնամսի շրջանառության ոլորտին և «Հավի միս» ապրանքային շուկային ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն առնչվող մի շարք փաստաթղթերով սահմանված կարգավորումներ, այդ թվում՝ ՀՀ թոչնամսի շուկան կարգավորող ԵԱՏՄ տեխնիկական կանոնակարգերը, ՀՀ օրենքները և այլ իրավական ակտեր, Պարենի և գյուղատնտեսության համաշխարհային կազմակերպության (FAO) և Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (WHO) կողմից հաստատված, միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող՝ թոչնամսի արտադրության և ներմուծման հետ կապված սանիտարահիգիենիկ անվտանգության նորմեր:

Դիտարկումներից պարզ են դառնում օրենսդրական որոշ բացթողումներ, մասնավորապես՝ ԵԱՏՄ «Մսի և մսամթերքի անվտանգության մասին» տեխնիկական կանոնակարգի (09.10.2013) 4-րդ հոդվածի գ) կետի պահանջները չեն տարածվում թոչնամսի վրա: Ըստ այդմ՝ սահմանվում են Մաքսային միության մաքսային տարածքում պարտադիր կիրառման և կատարման՝ սպանդային մթերքի և մսամթերքի անվտանգությանը, դրանց արտադրության, պահպանման, փոխադրման, իրացման և ուտիլիզացման գործընթացների անվտանգությանը, ինչպես նաև Մաքսային միության մաքսային տարածքում շրջանառության մեջ դրվող արտադրանքի ազատ տեղաշարժի ապահովման նպատակով սպանդային մթերքի և մսամթերքի մականշվածքին ու փաթեթվածքին ներկայացվող պահանջները, որոնք լրացվում են Մաքսային միության հանձնաժողովի 2011 թվականի դեկտեմբերի 9-ի որոշմամբ հաստատված՝ «Մսնդամթերքի մականշման մասին» Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգի թիվ 881 և Մաքսային միության հանձնաժողովի 2011 թվականի օգոստոսի 16-ի որոշմամբ հաստատված՝ «Փաթեթվածքի անվտանգության մասին» Մաքսային միության տեխնիկական կանոնակարգի թիվ 769 պահանջներով, և որոնք չեն հակասում միմյանց: Միաժամանակ, վերոգրյալ կարգավորմանը զուգահեռ, գործում է ՀՀ կառավարության «Մսի և մսամթերքի տեխնիկական կանոնակարգը հաստատելու մասին» որոշումը, որով կարգավորվում են նաև ԱՏԳԱԱ 0207 կոդով ապրանքների (ընտանի թռչնի միս և սննդային ենթամթերք) սպանդային անվտանգության, պահպանման, իրացման ու ուտիլիզացման պայմանները: Արդյունքում, ԵԱՏՄ անդամ յուրաքանչյուր պետություն ինքնուրույն է սահմանում թոչնամսի և թոչնամթերքի անվտանգության հատուկ նորմերը և պահանջները, քանի որ ԵԱՏՄ շրջանակում միասնական կարգավորում առկա չէ:

ԵԱՏՄ-ում միասնական կարգավորման բացակայության հետևանքով՝ ներմուծվող և տեղական արտադրության թռչնամսի նկատմամբ տարբեր պահանջները գործնականում կարող են տարբեր լինել, ինչը, իր հերթին, կարող է հանգեցնել ինչպես սննդամթերքի անվտանգությանն առնչվող հնարավոր ռիսկերի, այնպես էլ թռչնամսի շրջանառության ոլորտի և/կամ «Հավի միս» ապրանքային շուկայի մրցակցային միջավայրի խաթարմանը, քանի որ վերոնկարագրյալ միասնական կարգավորումների բացակայության պատճառով ապրանքային շուկայում գործունեություն ծավալող որոշ տնտեսվարող սուբյեկտներ կարող են գտնվել ոչ հավասար մրցակցային պայմաններում: Ուստի, ի թիվս այլնի, մրցակցային միջավայրի բացասական ազդեցություններից խուսափելու, դրանք կանխելու և բացառելու նպատակով առավել արդիական է դառնում լիազոր մարմնի կողմից ԵԱՏՄ միասնական կանոնակարգի ձևավորման աշխատանքների իրականացումը:

Մեկ այլ կարևոր դրվագ վերաբերում է իրացվող հավի մսի մակնշման և փաթեթավորման գործընթացներին: Կարգավորումներով սահմանված են և՛ ներմուծված, և՛ արտադրված թռչնամսի մակնշմանը ներկայացվող պահանջները: Մակայն, մյուս կողմից, կարգավորող իրավական ակտի համապատասխան հավելվածի դրույթները չեն տարածվում վաճառքի կետերում վերջնական սպառողին հանձնված՝ չփաթեթավորված թռչնամսի վրա:

Մանրածախ առևտրի վաճառակետերում վաճառվում է և՛ սառեցված, և՛ թարմ կամ պաղեցված չփաթեթավորված թռչնամիս, որը կամ մակնշված չէ, կամ դրա վրա բացակայում են արտադրության ամսաթիվը (նշվում է փաթեթավորման ամսաթիվը), արտադրողի վերաբերյալ տեղեկությունները:

Փաստորեն, չնայած ներմուծված թռչնամսի նկատմամբ հայատառ պարտադիր մակնշման իրավական կարգավորման առկայությանը, մանրածախ իրացման վաճառակետերում վաճառվում է ներմուծված սառեցված թռչնամիս՝ առանց պատշաճ մակնշման (ծագման երկիր, արտադրության, պահպանման տարեթիվ, պահպանման պայմաններ և այլն):

Տեղական արտադրության չփաթեթավորված հավի մսի տարբերակիչ նշանները (գունային տարբերակմամբ օղակներ) սպառողին հստակ պատկերացում չեն տալիս արտադրության ժամկետների և արտադրող ընկերության մասին:

Մասնատված չփաթեթավորված հավի միսը հիմնականում ներկայացված է առանց տարբերակիչ նշանների:

Մանրածախ առևտրի վաճառակետերում տեղադրված սառնարանային ցուցափեղկերում ներմուծված սառեցված ու չփաթեթավորված թռչնամիսը և ՀՀ-ում արտադրված թարմ կամ պաղեցված ու չփաթեթավորված թռչնամիսը սպառողին են ներկայացվում միմյանցից առանց հստակ տարանջատման՝ կողք կողքի, այն պարագայում, երբ դրանց պահպանման պայմաններն էականորեն տարբերվում են միմյանցից, և դրանք չեն կարող ներկայացվել նույն սառնարանային պայմաններում:

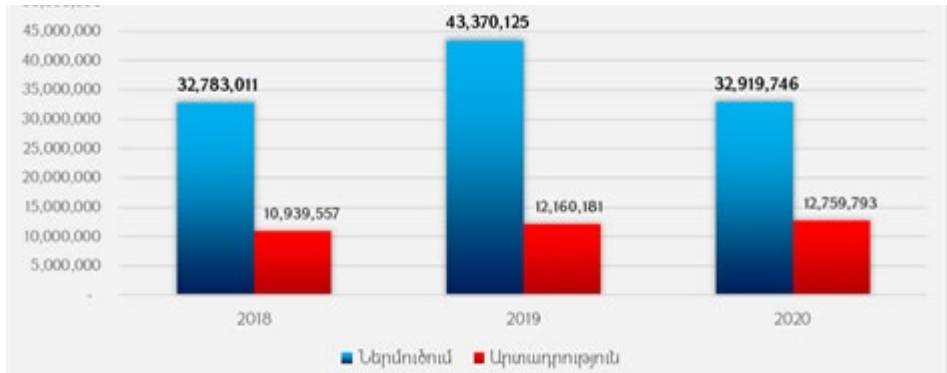
Ուստի կարծում ենք՝ մակնշման և ներկայացված մի շարք այլ պահանջների պարտադիր պահպանումը հավասարապես պետք է գործի մասնատված ու չփաթեթավորված մսի և մսամթերքի նկատմամբ:

Ապրանքային շուկայի կառուցվածք

«Հավի միս» ապրանքային շուկայի կառուցվածքի ընդհանուր պատկերը և դիտարկված ցուցանիշների շարժընթացը վկայում են մի շարք, այդ թվում՝ տնտեսական մրցակցությանն առնչվող գործընթացների դրական փոփոխությունների մասին:

Վերջին տարիներին շարժընթացն աճող է ինչպես արտադրվող, այնպես էլ ներկրվող հավի մսի ծավալների դեպքում: Միաժամանակ, աճման շարժընթացին զուգահեռ, որոշակիորեն մեծանում է տնտեսվարող սուբյեկտների թիվը, ինչը վկայում է, որ արտադրության և ներմուծման ծավալների աճն առավելապես պայմանավորված է ապրանքային շուկայում նոր խաղացողների մուտքով և նրանց հետագա գործունեությամբ: Վերոգրյալը հաստատվում է վերջին տարիներին իրացման առավել խոշոր ծավալներ ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների մասնաբաժինների համեմատական կրճատմամբ: Նոր տնտեսվարող սուբյեկտների ավելացումը դրական ազդակ է՝ ապրանքային շուկայի մուտքի խոչընդոտների բացակայության տեսանկյունից:

Այնուհանդերձ, ապրանքային շուկայում արձանագրված դրական գործընթացներին զուգահեռ, առկա են նաև որոշակի ռիսկային գործոններ, որոնք հետագայում կարող են բացասաբար դրսևորվել: Մասնավորապես՝ ապրանքային շուկայի կառուցվածքի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ, չնայած վերջին տարիներին արտադրության ծավալներն աճող են, այնուամենայնիվ, ներկրվող հավի մսի ծավալները զգալիորեն գերազանցում են դրանք՝ 2018-2020 թթ.-ի ընթացքում 2.6-ից մինչև 3 անգամ:



Հավի մսի արտադրության և ներմուծման ծավալներն ըստ ՀՀ ՊԵԿ-ի փոխյալների

Բացի այն, որ հավի մսի ներմուծումը զգալիորեն գերազանցում է տեղական արտադրության ծավալները, միաժամանակ, պետք է նշել, որ դրա գերակշիռ մասը ներկրվում է երրորդ երկրներից: 2018-2020 թթ. երրորդ

երկրներից հավի մսի և դրա ենթամթերքի ներմուծման ծավալները ներմուծման ընդհանուր ծավալում կազմել են համապատասխանաբար՝ 84.2%, 88.0% և 87.3%:

Այս համատեքստում առանցքային նշանակություն ունեն ԵԱՏՄ համաձայնագրի շրջանակում նախատեսվող սակագնային կարգավորումները, համաձայն որոնց՝ 2021 թվականից ընտանի թռչնի մսի և մսամթերքի ներմուծման մաքսատուրքը 22%-ից պետք է բարձրանար՝ կազմելով 50%, իսկ 2022 թվականից երրորդ երկրներից հավի մսի ներմուծման մաքսատուրքը նախատեսվում է սահմանել 80%:

ԵԱՏՄ միանական մաքսային դրույքաչափերի կիրառմամբ պայմանավորված փոփոխությունների արդյունքում ներկրվող հավի մսի մաքսատուրքերը կարող են զգալիորեն բարձրանալ: Իհարկե, քվոտավորման կառուցակարգի կիրառմամբ հավի մսի մաքսային սակագները դեռևս պահպանվում են նախատեսվածից ավելի ցածր մակարդակում, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ նման քաղաքականության իրականացման շարունակականությունը որոշվում է յուրաքանչյուր տարի, և այս եղանակով ներքին սպառման ծավալների ապահովումը կարող է ընդամենը ժամանակավոր միջոց լինել՝ մինչև ապրանքային շուկայի կառուցվածքային փոփոխությունների արդյունքում կկայունանա հավի մսի առաջարկը:

Վերը նկարագրված փոփոխությունները կարող են ապահովել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական արդյունք: Մաքսատուրքերի բարձրացումը հնարավոր է՝ հանգեցնի երրորդ երկրներից ներկրվող հավի մսի ծավալների զգալի կրճատմանը՝ միաժամանակ, դրականորեն անդրադառնալով տեղական արտադրության զարգացման վրա: Սակայն, այս դեպքում կարևոր է գնահատել տեղական արտադրության արտադրողական հնարավորությունները և բացահայտել՝ արդյոք առկա է սպառման ծավալները տեղական արտադրությամբ բավարարելու ներուժ, այլապես ոչ համաչափ և կտրուկ փոփոխությունների ընթացքը կարող է հանգեցնել կարճաժամկետ կտրվածքում առաջարկի և պահանջարկի զգալի շեղման, որպես հետևանք՝ նաև իրացման գների բարձրացման:

Ամփոփելով նշենք, որ վերջին տարիներին, մրցակցության տեսանկյունից, ապրանքային շուկայի կառուցվածքն առավելապես դրական փոփոխությունների է ենթարկվել: Միաժամանակ, դրական փոփոխությունների հետ մեկտեղ, մաքսային սակագնային քաղաքականության առումով առկա է անորոշություն: Սակագների փոփոխությունը կարող է հանգեցնել ապրանքային շուկայի կառուցվածքի զգալի, ընդ որում, կախված զարգացման սցենարներից, նաև բացասական փոփոխությունների: Տնտեսական մրցակցության տեսանկյունից, մաքսատուրքերի բարձրացումը կարող է հանգեցնել արտահանման երկրների շրջանակի կրճատման, տնտեսվարող սուբյեկտնե-

րի թվի նվազման և, որպես վերջնարդյունք, ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածության մակարդակի, ինչպես նաև իրացման գների բարձրացման:

Գնեք

Ուսումնասիրությունում առանձնակի կարևորվել է հավի մսի գների ձևավորման գործընթացի հետազոտումը, քանի որ այս ապրանքատեսակն ունի սոցիալական կարևոր նշանակություն, և վերջինիս գների փոփոխությունների նկատմամբ սպառողներն առանձնակի զգայուն են: Միաժամանակ, մրցակցության տեսանկյունից, խոշոր խաղացողների կողմից իրացման գների տնտեսապես չհիմնավորված փոփոխություններով մրցակցության խաթարումն առավել տարածված հակամրցակցային իրավախախտումներից մեկն է:

Ինչպես արդեն նշել ենք, ներմուծված հավի մսի ծավալները զգալիորեն գերազանցում են տեղական արտադրվածին, ուստի ապրանքային շուկայում իրացվող հավի մսի գերակշիռ մասի գների ձևավորման վրա ուղղակի ազդեցություն ունեն նաև միջազգային համապատասխան գները: Ուսումնասիրությունում մանրամասն անդրադարձ է կատարվել հավի մսի միջազգային գներին, դրանց փոփոխություններին, այդ փոփոխությունների ազդեցություններին ՀՀ շուկայի վրա և այլն:

Միջազգային ասպարեզում վերջին տասնամյակում մեծացել են թոչնամսի արտադրության բացարձակ ծավալն ու դրա կշիռը մսի արտադրության մեջ, միաժամանակ, թոչնամսի համաշխարհային գնի աճը համադրելի է սննդամթերքի համաշխարհային գների աճի հետ: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ին, ապա սպառողական շուկայում հավի միսը զգալիորեն ավելի մատչելի է մսի մյուս տեսակներից, իսկ վերջին տասնամյակում դրա գինն ավելի քիչ է աճել պարենային ապրանքների գների միջին աճի համեմատությամբ, ինչը նպաստում է դրա գրավչության բարձրացմանը:

Հաշվի առնելով գների կոռելյացիայի բացակայությունը՝ ՀՀ-ում հավի մսի գնագոյացումը քիչ ընդհանրություններ ունի մսի մյուս տեսակների գնագոյացման հետ, սակայն տնտեսությունում գների ընդհանուր մակարդակի ձևավորմանն առնչվում է՝ ընդհանուր պահանջարկի և ներմուծման գների գործոններով պայմանավորված:

Միջազգային և ՀՀ սպառողական շուկա ներմուծված հավի մսի գները կոռելացված են, և ընդհանուր առմամբ, ՀՀ համապատասխան շուկան բավական զգայուն է միջազգային գների փոփոխությունների նկատմամբ:

ՀՀ-ում թոչնամսի գների ձևավորումն առավելապես բացատրվում է այնպիսի ներքին գործոններով, ինչպիսիք են սպառողական պահանջարկը և արտադրության գները: Մինչդեռ ներմուծվող հավի մսի գների ձևավորումը պայմանավորվում է արտաքին գործոններով՝ տվյալ ապրանքատեսակի միջազգային գներ, բեռնափոխադրումների գներ, փոխարժեք և այլն:

Ներմուծվող հավի մսի գնային միտումները ՀՀ սպառողական շուկայում, ընդհանուր առմամբ, բացատրելի են ըստ միջազգային գործոնների, ընդ որում, 2017 թ. հունվարից մինչև 2021 թ. հուլիս ժամանակահատվածում ՀՀ

սպառողական շուկայում ներմուծվող հավի մսի գնի փոփոխությունները համահունչ են եղել այդ գործոնների փոփոխություններին:

Ինչպես մի շարք այլ պարենային ապրանքային շուկաներում, «Հավի միս» ապրանքային շուկայում նույնպես գների ձևավորման գործընթացն ունի որոշակի օրինաչափ կառուցվածք: Մասնավորապես՝ իրացման մակարդակի և ձևի (մեծածախ, մանրածախ) վերաբերյալ արձանագրված ցուցանիշները բնական են նմանօրինակ ապրանքային շուկաների համար: Առավել ուշագրավ է հավի մսի տարբեր տեսակների իրացման միջին գների ձևավորման գործընթացը: Մասնավորապես՝ ՀՀ-ում արտադրված հավի մսի միջին ինքնարժեքի և իրացման գնի վերաբերյալ դիտարկված ցուցանիշները 2020 թ.-ի ընթացքում ունեցել են որոշակի անհամաչափ շարժընթաց: Ներմուծված հավի մսի պարագայում միջին ինքնարժեքի և իրացման գնի ցուցանիշների շարժընթացն առավել համաչափ է եղել, ավելին, 2020 թվականի ընթացքում դրանց փոփոխությունները համաչափ են եղել նաև միջազգային գների փոփոխություններին:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ միջազգային շուկաներում տեղի ունեցող գործընթացներն առանց էական շեղումների դրսևորվել են նաև ՀՀ շուկայում, և այս տեսանկյունից, հավի մսի ապրանքային շուկան բավական զգայուն է նշված փոփոխությունների նկատմամբ, ինչի մասին են վկայում նաև տնտեսաչափական հաշվարկների արդյունքները:

Ընդհանուր առմամբ, արտադրված հավի մսի դեպքում միջին կշռված ինքնարժեքի և իրացման գնի շարժընթացներում նկատվել են որոշ անհամաչափություններ, սակայն պետք է նշել, որ վերջիններս զուգորդվել են իրացման ծավալների բացասական տատանումներով, որոնք էլ, իրենց հերթին, հնարավոր է՝ պայմանավորված են եղել ՀՀ-ում համաճարակային իրավիճակի սկզբնական ժամանակահատվածում սպառողական պահանջարկի կտրուկ նվազմամբ և արտադրական գործընթացներում խնդիրների առաջացմամբ: Այնուհանդերձ, կարծում ենք՝ հակամրցակցային հավանական գործողությունների առկայությունը բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է միկրոմակարդակում իրացման մեծ ծավալներ ունեցող տնտեսվարող սուբյեկտների գնային քաղաքականության հիմնավորվածությունը դիտարկել առանձին:

Ապրանքային շուկայի հնարավոր զարգացումներ

Հաշվի առնելով ուսումնասիրության շրջանակում ձեռք բերված արդյունքները, ինչպես նաև նախատեսվող մաքսային դրույքաչափերի հնարավոր փոփոխությունների մակարդակները և դրանց հետագա հնարավոր ազդեցությունները՝ մշակվել է հավի մսի գնի բազային սցենար, ինչպես նաև գնահատվել են ՀՀ ներմուծվող հավի մսի մաքսային սակագների փոփոխությունների համատեքստում կանխատեսվող սցենարները:

Այսպես՝ մշակված բազային սցենարն արտացոլում է գնի հիպոթեզային զարգացումներն անփոփոխ քաղաքականության պայմաններում: Ըստ այդմ՝ 2021 թ.-ի արդյունքներով, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ներմուծվող

հավի մսի միջին գինը 15.2%-ով ավելի բարձր կլինի՝ կազմելով մոտ 850 դրամ, իսկ հաջորդող տարիներին դա աստիճանական նվազման միտում կունենա: Ընդ որում, ըստ տնտեսաչափական գնահատումների, բազային կանախատեսումներից հնարավոր շեղումների հաշվարկման արդյունքները վկայում են 700-ից մինչև 950 դրամի միջակայքում հնարավոր տատանումների մասին:

Մաքսային դրույքաչափերի փոփոխության համատեքստում մշակվել է հնարավոր զարգացումների 3 սցենար: Դրանցից ավելի իրատեսական է համարվում երրորդը, որի պարագայում հավի մսի իրացման գինը տեղական արտադրությամբ փոխարինման ժամանակային խզման պատճառով շարունակում է աճել 2022 թվականին, որից հետո սկսում է նվազել: Ընդհանուր առմամբ, ըստ մշակված սցենարների, մաքսատուրքերի փոփոխության ազդեցությունները հավի մսի գների վրա կարող են լինել ժամանակավոր, քանի որ ակնկալվում է ներմուծման աշխարհագրական կառուցվածքի, ինչպես նաև տեղական արտադրության որոշակի ընդլայնում: Այդ գործընթացների հարաբերական չափը և արագությունը կայանանավորեն գնի աճի չափը և հորիզոնը, որից հետո գները կնվազեն: Ընդ որում, համաձայն իրատեսական սցենարների, 2025 թ.-ի համար կանխատեսվում է ներմուծվող հավի մսի ինքնարժեքի ավելի ցածր մակարդակ, քան ենթադրվում էր բազային սցենարում:

Հաշվի առնելով գների հնարավոր փոփոխությունները՝ ուսումնասիրության մեջ գնահատվել են դրանց ազդեցություններն իրացման ծավալի վրա: Պիրսոնի կոռելյացիայի գործակցի հաշվարկը ցույց է տալիս, որ հավի մսի իրացման ծավալների և գների միջև առկա է թույլ հակադարձ համեմատական կախվածություն, այսինքն՝ գների բարձրացումը հանգեցնում է իրացման ծավալների փոքր կրճատմանը, և հակառակը:

Հավի մսի գնի փոփոխության նկատմամբ սպառողների զգայունությունը որոշելու նպատակով կիրառված պահանջարկի առաձգականության գործակիցը ևս ցույց է տալիս, որ հավի մսի պահանջարկը միջինում ճկուն է նրա գնի փոփոխության նկատմամբ, և գնի 1% բարձրացումը միջինում հանգեցնում է պահանջարկի 2.2% նվազման:

Ամփոփելով անհրաժեշտ է նշել, որ ուսումնասիրության շրջանակում մշակված «Հավի միս» ապրանքային շուկայի վերաբերյալ սցենարները կանխատեսում են հետագա զարգացումների հիմնական ընթացքը, ուստի դրանց կիրառմամբ հնարավոր կլինի վարել ոլորտի էլ ավելի արդյունավետ քաղաքականություն, որը թույլ կտա խուսափել փոփոխությունների հետևանքով ի հայտ եկող բացասական դրսևորումներից, որոնք կարող են անդրադառնալ նաև մրցակցային միջավայրի վրա:

1. Համաշխարհային բաժնի. Commodity Markets, Pink Sheet
<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
2. Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 2021 թ., տեղեկագրեր,
<https://www.armstat.am/am/?nid=82&year=2021>:
3. Державна Митна Служба України, <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri>
4. FAO, World Agriculture: Towards 2015/2030. An FAO Perspective,
<http://www.fao.org/docrep/005/y4252e/y4252e07.htm>
5. World Agriculture: Towards 2015/2030 An FAO Perspective.
6. https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HIGH_AGLINK_2021&lang=en#
7. OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025.
8. Swatland, H.J., 2010, Meat Products and Consumption Culture in the West, Meat Science, 86,
http://ssu.ac.ir/cms/fileadmin/user_upload/Mtahghighat/food/ARTICLES/meat/Meat_products_and_consumption_culture_in_the_East.pdf
9. OECD-FAO Agricultural Outlook 2016-2025.
10. FRED, <https://fred.stlouisfed.org/series/PPOULTUSDM>
11. Food Outlook – Biannual Report on Global Food Markets. 2010-2021. FAO.
12. US Department of Agriculture, Bloomberg, World Bank:
<https://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=chicken&months=60>
13. Ahsan, H., Iftikhar, Z., & Kemal, M. A. (2011). The determinants of food prices: A case study of Pakistan.
14. Huh, Hyeon-Seung and Park, Cyn-Young, Examining the Determinants of Food Prices in Developing Asia (September 1, 2013). Asian Development Bank Economics Working Paper Series No. 370,
Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2323202>, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2323202>
15. Norton, M. (2005). Factors affecting beef and cattle producer prices movements. *Monthly Lab. Rev.*, 128, 32.
16. Narrod, C., Tiongco, M., & Costales, A. (2007, November). Global poultry sector trends and external drivers of structural change. In *Poultry in the 21st Century, Avian Influenza and Beyond Conference, Bangkok, Thailand* (pp. 5-7).
17. Parceli, J. L., & Pierce, V. (2000). Factors affecting wholesale poultry prices. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 32(3), 471-478.
18. Demir, P., Aral, Y., Cevger, Y., & Aydin, E. (2010). An economic assessment of the chicken meat/feed price interactions in Turkish broiler sector. *2nd Mediterranean Summit of WPSA, Prospects of World Poultry: A Mediterranean Perspective*, 04-07.
19. Commodity Markets Outlook, October 2021, World Bank:
<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
20. <http://www.fao.org>
21. <https://www.sarm.am/>
22. www.eurasiancommission.org
23. <https://www.arlis.am/>
24. www.eurasiancommission.org
25. <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=104105>
26. <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=98978>
27. <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-texts/list-standards/en/>

Руководитель исследовательской группы

ТАТУЛ МКРТЧЯН

Доктор экономических наук, доцент

Члены исследовательской группы

ЭРИК АМБАРЦУМЯН

Кандидат экономических наук, доцент

ГУРГЕН ОГАНЯН

Кандидат экономических наук, доцент

МЕЛАНИЯ КАРАГЁЗЯН

*Преподаватель кафедры макроэкономики
АГЭУ*

НАРЕК КАРАПЕТЯН

Аспирант кафедры финансов АГЭУ

МОВСЕС ГАЛСТЯН

*Магистрант АГЭУ по специальности
«Финансы»*

ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА МЯСА ПТИЦЫ РА

DOI: 10.52174/978-9939-61-250-8

ВВЕДЕНИЕ. Мировой рынок мяса и мясопродуктов - крупнейший сегмент мирового рынка продуктов питания, поэтому чрезвычайно важно изучение основных направлений и современных тенденций его развития

Наиболее популярными видами мяса, потребляемыми населением, являются красное мясо (говядина, баранина), белое мясо (преимущественно птица, также свинина) и морепродукты (рыба), потребление которых в мире постоянно растет. Причем увеличение потребления мяса обусловлено многими факторами, важнейшими из которых являются непрерывный рост численности населения и общий уровень их доходов. В результате в рационе потребителей увеличивается потребление мяса, которое считается более калорийным источником пищи по сравнению с рационом на основе хлебобулочных изделий. Тенденция увеличения объемов потребления мяса, обусловленная ростом доходов, традиционно выражается ростом потребления говядины и свинины, которые считаются более дорогими продуктами питания и включаются в рацион потребления стран и групп населения со средним и высоким уровнем доходов. В странах с низким уровнем доходов преобладает потребление мяса птицы, так как оно является самым дешевым по сравнению с другими видами мяса. Однако за последние несколько десятилетий предпочтения в потреблении отдельных видов мяса значительно изменились, что, вероятно, не связано с уровнем доходов. В частности, в мире наблюдается устойчивая тенденция предпочтения белого мяса, особенно мяса птицы. Причем эту тенденцию можно наблюдать в странах с разным уровнем доходов, что нельзя

объяснить только низкой ценой на мясо птицы. Очевидно, что в данном случае это связано с изменениями потребительских предпочтений, поскольку мясо птицы воспринимается как более здоровая, питательная и в то же время диетическая еда. Кроме того, отсутствуют религиозные, культурные или иные ограничения на потребление мяса птицы, как, например, в случае свинины в мусульманских странах.

В Республике Армения предпочтительны все виды мяса и отсутствуют религиозные, культурные, традиционные ограничения на потребление отдельных видов мяса, тем не менее структурные изменения в мировом потреблении мяса нашли свое отображение и в нашей стране. Более того, в последние годы потребление мяса птицы обеспечивает самые высокие темпы роста в общем потреблении всех видов мяса.

Будучи страной с маленькой экономикой, Армения импортирует около 70-75% потребляемого мяса птицы, реагирует как на изменения культурных и потребительских предпочтений, так и на ценовые колебания, происходящие на мировом рынке мяса птицы. Поэтому для анализа ситуации на местном рынке мяса птицы и прогнозирования возможного развития отрасли, необходимо изучение основных тенденций мирового рынка мяса птицы и его изменений, что позволит выявить пути их передачи на рынок РА и воздействия на потребительские предпочтения, на внутренние цены, а также на структурные изменения и условия конкурентной среды внутреннего рынка.

Исходя из вышеизложенного, в рамках данного исследования рассмотрены основные тенденции развития международного рынка мяса птицы, пути, механизмы и возможное воздействие на экономику Армении, а также разработаны предложения по повышению эффективности государственной политики в области обеспечения конкуренции в отрасли.

АНАЛИЗ. За последние годы структура потребления товарной группы «Мясо» во всем мире существенно изменилась, в основном за счет увеличения доли мяса птицы, в том числе куриного. Очевидное предпочтение, отдаваемое потребителями белому мясу по сравнению с другими видами мяса, связано с тем, что оно воспринимается как более здоровая пища, вкусная, низкокалорийная, питательная. Все это отображается в стремительном росте потребления мяса птицы во всем мире, что уже превысило потребление других видов мяса, считающихся традиционными по объему потребления, обеспечивая 40 % доли в товарной группе «Мясо».

За последние 30 лет мировое производство всех видов мяса почти удвоилось. Так, в течение 1990-2020 годов мировое производство мяса увеличивалось в среднем на 2,3% в год, а среднегодовой прирост по отдельным видам составляет: говядина - 0,9%, свинина - 1,6%, баранина - 1,7% и мясо птицы - 4,8%. В результате существенно изменилась структура мирового производства мяса. Доля производства мяса птицы в общем объеме производства мяса за 1990-2020 годы увеличилась почти в два раза с 21,1% до 40,7%, в отличие от говядины и свинины, доля которых снизилась с 32,7% до 21,5% и с 41,5% до 33,0%.

В результате вышеуказанных изменений за наблюдаемый период доля мяса птицы в общем объеме товарной группы «Мясо» поднялась с третьего на первое место. В результате доля говядины уменьшилась на 33,8%, а свинины – на 20,5%. Что касается доли производства баранины, то за 30-летний период она была относительно стабильной и сократилась всего на 0,9%.

Основные тенденции на международном рынке мяса птицы практически полностью отображаются на армянском рынке. В течение последних 15 лет спрос на мясо птицы, особенно курятины, постоянно увеличивался и составил 55-57 тыс. тонн в год, однако местное производство обеспечивало лишь 20-25%.

Примечательно, что в 2005-2020 гг. общий объем производства мяса в стране увеличился почти вдвое (рост - 92%), в том числе производство говядины – на 99,4%, свинины – на 67,0%, баранины - на 42,1% и мяса птицы - примерно в 2,7 раза. Среднегодовой прирост производства по видам составляет: говядина - 4,9%, свинина - 5,7%, баранина - 2,6% и мясо птицы - 7,9%. Однако, впечатление изменений в поведении и предпочтениях потребителей, исходя из объемов производства отдельных видов мяса, не полное, так как самообеспеченность по отдельным видам мяса разная и определенная доля спроса на некоторые виды мяса удовлетворяется за счет импорта. Поэтому необходимо учитывать объемы потребления, а не производства мяса. Так, если самообеспеченность бараниной в 2005-2013 гг. составляла 100%, а в последующие годы она еще больше увеличилась, что привело к экспорту баранины, то в случае с мясом птицы по сравнению с другими видами, самообеспеченность самая низкая в наблюдаемый период и составляет около 20%:

Что касается объемов потребления мяса в Армении, то за 2005-2020 гг. оно увеличилось примерно на 90% - с 92,0 тыс. тонн до 175,0 тыс. тонн. Наибольший темп роста отмечался в потреблении мяса птицы, которое за наблюдаемые 15 лет увеличилось в 2,2 раза. Из остальных видов мяса потребление говядины увеличилось на 75,9%, баранины - на 41%, объемы потребления свинины демонстрировали высокий, но неустойчивый рост. В результате среднегодовой темп роста потребления мяса птицы примерно в 2 раза превышает потребление говядины и свинины и примерно в 5 раз превышает потребление баранины.

И в Армении, и на мировом рынке, судя по темпам роста производства и потребления различных видов мяса, рост производства мяса птицы в дальнейшем будет продолжаться, и в ближайшее десятилетие птицеводство будет абсолютным мировым лидером по производству и, следовательно, по потреблению белкового мяса. Это обусловлено следующими обстоятельствами:

- Цена на мясо птицы значительно ниже цен на другие виды мяса, особенно на говядину и свинину.
- Процесс роста птиц (от 1 дня до убоя) происходит намного быстрее, чем у других животных;
- Организация процесса птицеводства (по занимаемой площади, используемой воде, корму и т.д.) проще, менее затратна, чем другие виды мясного производства;
- Люди положительно относятся к питательным качествам мяса птицы (мясо вкусное, низкокалорийное, питательное);
- Практически отсутствуют религиозные или культурные ограничения на потребление мяса птицы, как в случае с другими видами мяса, такими как свинина.

В силу вышеупомянутых и еще ряда других факторов, правительства многих стран в настоящее время проводят целенаправленную политику по развитию и поддержке расширения птицеводства, поскольку оно считается инклюзивной, быстрорастущей и эффективной сферой производства (США, Канада, Китай, многие страны ЕС). Современные тенденции развития этой сферы находят отражение в высокой кон-

центрации различных звеньев производственного процесса. Так, за счет оптимизации логистических затрат и управляемости фитосанитарными требованиями, птицеводство в нынешнее время выделяется объединением всех производственных циклов в единое производственное подразделение в крупных специализированных комплексах, что само по себе становится системообразующей отраслью с большим мультипликативным эффектом, так как зависимость от импорта сырья невелика.

Определение товарного рынка и выбор товарного рынка «Куриное мясо»

Рынок мяса птицы РА неоднороден, представлен различными видами продукта, в частности, свежее мясо птицы, охлажденное, замороженное, импортное, местного производства, целое и отдельными частями. С этой точки зрения необходимо определить, представляют ли собой все эти виды один и тот же сегмент рынка или все-таки их нужно исследовать как отдельные сегменты, являются ли эти продукты взаимозаменяемыми, конкурируют ли между собой их производители или импортеры.

Определение товарного рынка позволяет уточнить и определить рамки отраслевых исследований, в результате чего становится возможным более эффективно и точно оценить конкурентную среду, а при необходимости и осуществлять целенаправленное вмешательство для предотвращения возможных антиконкурентных действий.

Определение товарного рынка осуществляется описанием характеристик, которые составляют его неотъемлемую часть, то есть определение продуктовой и географической границы рынка. Более того, в результате системного исследования вышеперечисленных понятий становится возможным уточнить рамки исследуемого рынка, получив ответы на следующие вопросы: какая товарная группа рассматривалась как единый сегмент данного товарного рынка и почему, какие продукты входят в товарную группу и почему, в какой географической зоне распространяются эти продукты, какие хозяйствующие субъекты производят/импортируют и продают эти продукты и кто их приобретает, каков объем продажи или приобретения этой товарной группы?

Из множества видов птичьего мяса наибольшее производство и потребление обеспечивает куриное мясо – около 90% мирового производства мяса птицы приходится на курятину. Таким образом, можно констатировать, что мясо птицы из всех видов мяса, а курятина из всех видов мяса птицы, являются наиболее популярными и широко потребляемыми продуктами, прирост потребления которых как в мире, так и в отдельных странах, обусловлен многими факторами, которые могут быть сгруппированы по экономическим, культурным, экологическим и другим группам.

Исходя из вышеизложенного, в рамках данного исследования был рассмотрен товарный рынок «Куриное мясо».

По результатам теста гипотетического монополиста, оценки перекрестной эластичности спроса (которая определяет степень чувствительности спроса на импортную курятину к изменению цены курятины местного производства), результатам эконометрических исследований, можно утверждать, что разные виды куриного мяса с точки зрения применения и значения их использования, взаимозаменяемые. Такой подход также закреплен в решении Комиссии по конкуренции от 18.11.2011 № 536-А, признающем все виды куриного мяса продуктовой границы одного и того же товарного рынка. Аналогичный подход применялся антимонопольными органами ряда дру-

гих стран, в том числе Российской Федерации, США, Мексики и ЕС, в различных аналитических отчетах и отчетах об исследованиях рынка куриного мяса ОЭСР.

Таким образом, продуктовой границей рынка «Куриное мясо» являются все виды куриного мяса, а географической границей является территория Республики Армения.

Состав и объемы хозяйствующих субъектов рынка "Куриное мясо" РА, регулирование рынка

С целью комплексного изучения и полной оценки конкурентной среды была рассмотрена законодательная база, регулирующая отрасль мяса птицы в Республике Армения, а также другие правовые нормы, относящиеся к отрасли.

Требования к производству, хранению, транспортировке, упаковке, маркировке, реализации, ввозу и использованию мяса птицы в Республике Армения в основном регулируются техническими регламентами Таможенного союза (Евразийского экономического союза), применение которых является обязательным в едином таможенном пространстве, законами РА, решениями Комиссии Таможенного оюза и правительства РА, решениями отдельных ведомств, инструкциями и иными правовыми актами.

По данным Комитета государственных доходов (КГД) и хозяйствующих субъектов на рынке курятины, в 2018 году 14 хозяйствующих субъектов осуществляли производство куриного мяса в РА, общий объем производства которых составил около 11,0 тыс. тонн, а 50 хозяйствующих субъектов импортировали куриное мясо в республику, общий объем импорта составил 32,8 тыс. тонн, а на первичном рынке 63 хозяйствующих субъекта осуществляли реализацию курятины, общий объем которой составил 40,4 тыс. тонн. В 2019 году число хозяйствующих субъектов, производящих куриное мясо, стало 16 – с общим объемом - 12,2 тыс. тонн, всего 54 хозяйствующих субъекта импортировали 43,4 тыс. тонн. куриного мяса, а на первичном рынке 69 хозяйствующими субъектами реализовано - 45,3 тыс. тонн в общем объеме. В 2020 года курятину производили уже 19 хозяйствующих субъектов - 12,8 тыс. тонн, а 52 хозяйствующих субъекта импортировали 32,9 тыс. тонн, а на первичном рынке реализацию куриного мяса осуществляли 70 хозяйствующих субъектов - 43,0 тыс. шт. тонн в общем объеме.

Данные показателей свидетельствуют о снижении концентрации товарного рынка в последние годы, что можно рассматривать как положительный сигнал к изменению конкурентной среды.

Доли первых 3-х крупных сбытовых компаний на рынке в 2018-2020 гг. составили 53%, 57% и 49% соответственно.

По данным Комитета государственных доходов, объемы импорта мяса птицы и субпродуктов из него в 2018, 2019 и 2020 гг. составили соответственно 32,9 тыс. тонн, 43,6 тыс. тонн и 34,2 тыс. тонн.

Таким образом, можно констатировать факт, что хотя в последнее время объемы производства демонстрируют динамику роста, все равно импорт значительно превышает производство (рисунок 1).

Структура импорта мяса птицы в основном, а в отдельные годы почти полностью, состоит из импорта курятины и субпродуктов, в частности, в 2018 году доля импорта продукции в общем импорте мяса птицы составила 99,7 %, в 2019 г. - 99,5%, а в 2020 г. - 96,1%. При этом почти весь объем ввозимого куриного мяса и субпродуктов был в замороженном виде.

География стран-экспортеров является важным фактором в процессе импорта мяса птицы. С этой точки зрения примечательно, что большая часть мяса птицы, в том чис-

ле куриного, и субпродуктов импортируется из стран, не входящих в ЕАЭС (рисунок 2).

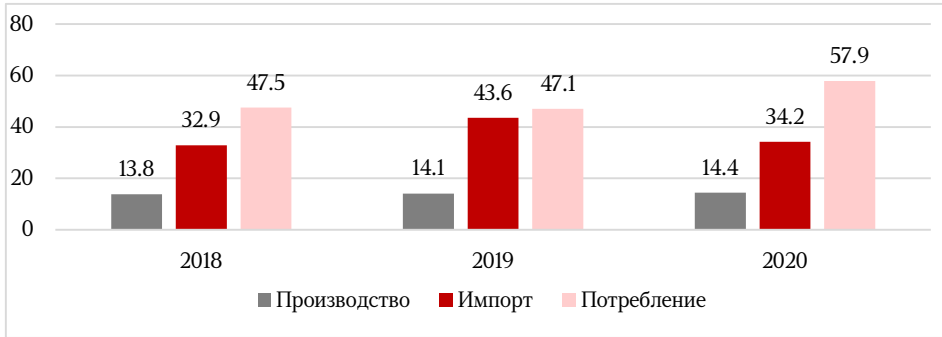


Рисунок 1

Объемы производства, импорта и потребления куриного мяса в Армении в 2018-2020 гг. (тыс. тонн)

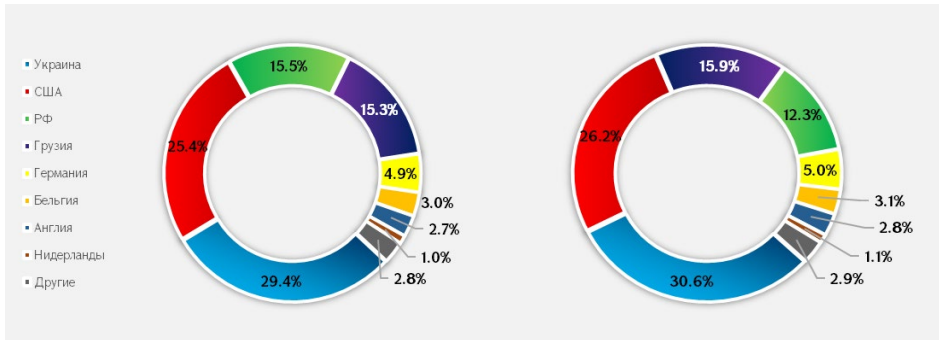


Рисунок 2

Доли птицы и импорта птицы к 2020 г. по странам-экспортерам

Степень концентрации товарного рынка курятины РА оценивалась с помощью наиболее распространенных индексов, в частности, на основе долей 3-х компаний, занимающих наибольшую долю рынка (CR3 «Concentration ratio»), по следующей формуле:

$$CR3 = S1 + S2 + S3,$$

где S1 - S2 и S3 - доли первой, второй и третьей компаний с наибольшей долей рынка соответственно.

Рынок считается высококонцентрированным, если $70\% < CR3 < 100\%$. Соответственно, в 2018 г. CR3 по объему реализации рынок курятины составила 53%, в 2019 г. – 57%, а в 2020 г. – 49%.

Также был рассчитан индекс Херфиндаля-Хиршмана (ИНН), один из наиболее распространенных и точных индикаторов концентрации рынка. Это сумма квадратов долей всех хозяйствующих субъектов, действующих на рынке. Главное преимущество этого индекса в том, что он очень чувствителен к изменениям долей рынка.

$$ИНН = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_n^2,$$

где S_1 - доля компании с наибольшей долей рынка,

S_2 - доля компании со второй по величине долей и так далее.

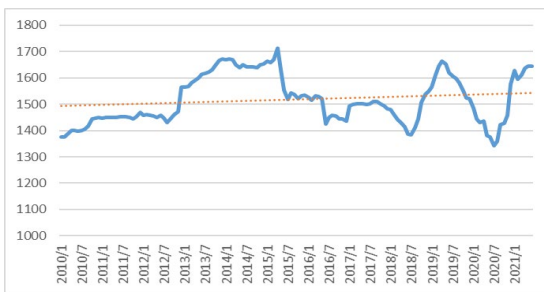
Если $ИНН < 1000$, то рынок не считается концентрированным, если $1000 < ИНН < 1800$, то рынок считается умеренно концентрированным, а если $ИНН > 1800$, то рынок считается сильно концентрированным. В 2018 году ИНН составил 1418 по объему продаж, в 2019 году - 1816 и в 2020 году - 1349.

В случае расчетов по данным индексам получается, что данный рынок имеет умеренный уровень концентрации.

Ценообразование и ценовая политика на рынке курятины РА

Курятина исторически был самым дешевым продуктом из всех видов мяса, но в течение последних двух десятилетий ее стоимость неуклонно росла во всем мире. Динамика цен с января 2000 г. по август 2021 г. возрастающая, и средний темп годового роста составил 3,8%. Самый высокий уровень цен за весь период был зафиксирован в мае 2018 года – 3.5 долларов США за кг, а самая низкая цена в марте 2020 года - 1.3 доллара за кг. С 2010 по июль 2021 год цены на курятину колебались в пределах 1.5-3.5 долларов за кг, однако общий тренд ценовых изменений в течение наблюдаемого периода растущий.

Как и во всем мире, так же и на потребительском рынке Армении, курятина более доступна по сравнению с другими видами мяса. Так, во втором квартале 2021 г. цена на курятину ниже цены на баранину в 2,5 раза, на свинину в 2,1 раза, на говядину в 1,8 раза. Более того, эти соотношения увеличились за последние десять лет, так как цены на куриное мясо в это время продемонстрировали стабильную динамику (в 2010 г. соотношения составляли 2,2, 1,7 и 1,5 соответственно).



Статистические характеристики цен	
Средний темп роста, %	1.1
Максимум, драм (время)	1713 (2015/4)
Минимум, драм(время)	1342 (2020/7)
Стандартное отклонение, драм	91.6

Рисунок 3

Динамика цен на мясо птицы в Армении (в драмах) и ее статистические характеристики

В целом цены на курятину в Армении с января 2010 года по июнь 2021 года не имели выраженной тенденции изменения. С августа 2012 г. по май 2015 г., после резкого повышения они колебались в пределах 1400-1700 драмов за 1 кг. Однако, принимая во внимание данный рост примерно на 280 драмов, средний темп роста цен за весь период составил 1.1%. Самый высокий уровень цен за весь период был зарегистрирован в 2015 году, в апреле - 1713 драмов за кг, а самый низкий уровень - в июле 2020 года - 1342 драма за кг.

В последнее десятилетие цены на куриное мясо в Армении росли медленнее, чем цены на другие продовольственные и непродовольственные товары. Так, с января 2011 г. по июль 2021 г. средний годовой рост цен на курятину составил 0,9%, при этом средний рост потребительских цен за 12 месяцев составил 2,9%, средний рост цен на продукты питания – 3,3%, рост цен на мясо – 3,6%. Самый быстрый рост цен на мясо был зафиксирован на свинину - 4,3%.

Рост цен на курятину не коррелирует с ценами на другие виды мяса, но коррелирует с изменением цен на продукты питания и потребительские цены.

Корреляция цен на курятину с потребительскими ценами, ценами на продукты питания и ценами на другие виды мяса

Таблица 1

	<i>Индекс потребительских цен</i>	<i>Цены на продукты питания</i>	<i>Цены на мясо</i>	<i>Цена на говядину</i>	<i>Цены на свинину</i>	<i>Цены на баранину</i>
Цена на курятину	0.5	0.5	0.3	-0.1	0.1	0.0

Это факт указывает, что механизмы ценообразования куриного мяса имеют мало общего с механизмами ценообразования других видов мяса, но имеют некоторое сходство с уровнем цен в экономике, что может быть связано с эффектами, передающимися от совокупного спроса или импорта. Кроме того, достаточно влиятелен в потребительской корзине республики удельный вес курятины - 1,1%.

Для оценки различий между объемами оптовых и розничных продаж и цен куриного мяса были рассмотрены показатели 10 крупнейших хозяйствующих субъектов рынка. Следует отметить, что в 2020 году суммарная доля данных хозяйствующих субъектов в общем объеме продаж составила около 80%, что позволяет получить практически полное представление о товарном рынке.

В 2019 году данными хозяйствующими субъектами реализовано 23,9 тыс. тонн замороженной курятины и 9,7 тыс. тонн свежей или охлажденной курятины. Около 66% замороженного куриного мяса реализовано оптом, а 34% - в розницу. 81% свежего или охлажденного куриного мяса реализовано оптом, а 19% - в розницу.

А в 2020 году теми же хозяйствующими субъектами реализовано 23,4 тыс. тонн замороженной и 10,7 тыс. тонн свежей или охлажденной курятины. 63% замороженного куриного мяса реализовано оптом, а 37% - в розницу. 79% свежего или охлажденного куриного мяса реализовано оптом и 21% в розницу.

Говоря о рознице в ценах на свежую или охлажденную и замороженную курятину, необходимо учитывать, что в Армению замороженная курятина не только импортируется, но и производится. Более того, отпускные цены на местное замороженное и импортное куриное мясо несколько отличаются. Цена местной замороженной курятины немного дороже.

Ниже представлена динамика цен на вышеперечисленные виды куриного мяса на основе среднемесячных показателей продаж крупнейших производителей и импортеров (рисунок 4).

Для более детальной оценки процесса формирования цены необходимо изучить составляющие, которые определяют себестоимость и отпускную цену курятины. Процессы производства и импорта куриного мяса существенно отличаются друг от друга,

несмотря на то, что в итоге в обоих случаях куриное мясо продается на одном и том же товарном рынке. Поэтому компоненты, составляющие себестоимость и цену импортированной и на месте произведенной курятины учитывались отдельно.

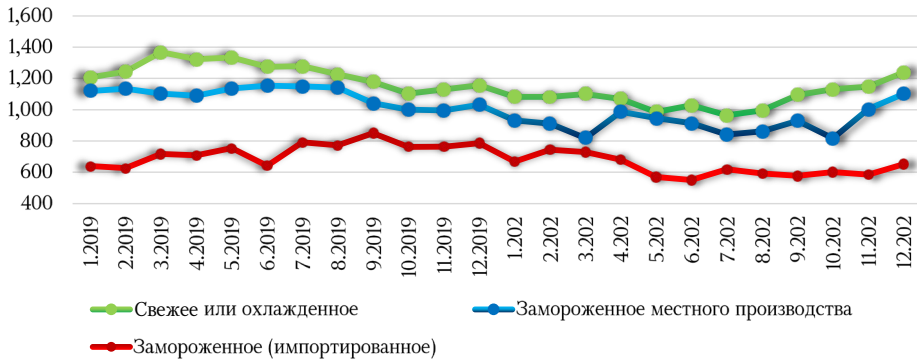


Рисунок 4

Динамика цен курятины (включая налоги) на основе данных основных производителей и импортеров рынка

Себестоимость и розничная цена импортной курятины имеет более простую структуру. В частности, розничная цена ввозимого куриного мяса формируется из нескольких основных составляющих, наибольшую долю в которой составляет закупочная цена куриного мяса, которая в 2019-2020 гг. составила в среднем 69% (рисунок 5).

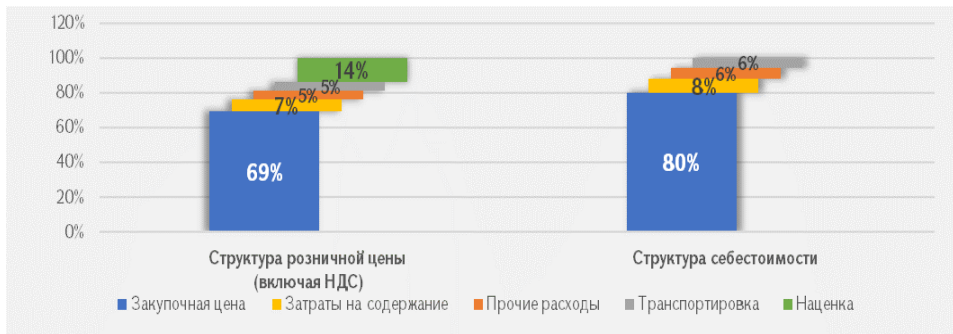


Рисунок 5

Структура средней розничной цены и себестоимости импортированной курятины в 2019-2020 гг.

Следует отметить, что к наблюдаемым показателям относятся также соответствующие таможенные пошлины на стоимость приобретения куриного мяса, ввозимого из третьих стран. В данном контексте нужно иметь в виду, что при прекращении ввоза курятины из стран ЕАЭС на льготных условиях посредством квотирования куриное мясо будет импортировано в Армению из третьих стран. В этом случае средние затраты на закупку куриного мяса обусловлены неизбежным ростом таможенных ставок, а значит, и ростом цены.

Розничная цена произведенного куриного мяса имеет более сложную структуру, в которой значительную долю занимает стоимость кормов. Так, в 2019-2020 гг. доля

затрат на корма в структуре себестоимости составила около 45%. Что касается структуры розничной цены, то около 18% в ней составляли накладные расходы. Следует отметить, что как розничная цена, так и структура себестоимости существенно не изменились в течение 2019-2020 гг. (рисунок 6).

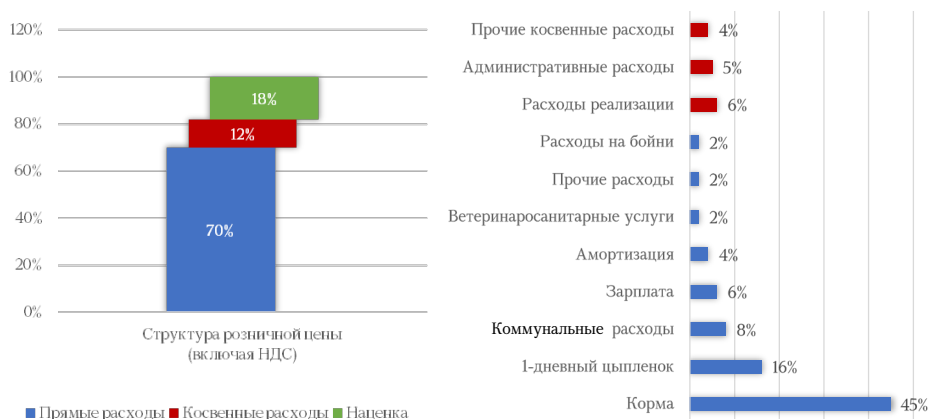


Рисунок 6

Структура средней розничной цены куриного мяса местного производства в 2019-2020 гг.

Можно констатировать, что процессы ценообразования производимого и импортируемого куриного мяса имеют мало общего. Внешние факторы, такие как международные цены на курятину, транспортировка, колебания курсы валют и т.д., оказывают наибольшее влияние на цены ввозимой курятины, в то время как в случае произведенного куриного мяса влияние этих факторов в основном слабое и отражается по кормовой составляющей, также импортируемой в РА. На цены произведенной курятины больше всего влияют внутренние факторы.

Оценка воздействия факторов, влияющих на цены куриного мяса в Армении, проведена с помощью экономических моделей. Ссылаясь на профессиональную литературу, можно отметить, что факторами, имеющими большое воздействие на цены на продукты питания, являются в основном общий уровень цен в экономике и доходы населения, тогда как влияние других факторов более ограничено.

Имея в виду особенности экономики РА и полагаясь на профессиональную литературу, в качестве возможных факторов, влияющих на розничные цены куриного мяса, учитывались международные цены на курятину, выраженные в драмах РА, индекс цен на международные перевозки (Baltic dry), закупочные цены промышленных и сельскохозяйственных производителей, цены на кормовые культуры, индекс экономической активности РА и индекс потребительских цен. Из данных факторов можно рассматривать в качестве факторов предложения мировые цены, индекс цен на перевозки, цены промышленных и сельскохозяйственных производителей, а индекс экономической активности может отражать изменение спроса. Индекс потребительских цен отражает общий рост цен в экономике, поэтому является индикатором факторов предложения и спроса одновременно.

Для построения эконометрических моделей отдельно рассматривались статистические связи между ценами мяса птицы, курятины местного и импортированного производства и факторы, влияющие на них. В частности, с ценами курятины рассматривалась связь с общим индексом потребительских цен, с индексом цен местного производства рассматривался индекс цен производителей (как показатель стоимости), а с ценами на импортную курятину – международная биржевая цена куриного мяса, выраженная в драмах РА.

Оценка показывает, что существует значительная корреляция между ценами на мясо птицы и потребительскими ценами, но корреляция между ценами на курятину местного производства и ценами промышленных производителей слабая. С другой стороны, обнаружено, что корреляция между ростом цен на импортную курятину и мировыми ценами сильнее, чем корреляция между ценами на курятину местного производства и ценами промышленных производителей.

С указанными факторами тестировались разные эконометрические модели, поочередно исключая статистически незначимые переменные. В качестве факторов, объясняющих рост цен на мясо птицы, приняты рост потребительских цен, индекс экономической активности и рост цен промышленных производителей. Наибольшее воздействие имеет рост потребительских цен, что одновременно отражает изменение закупочных цен основных средств производства и воздействие совокупного спроса. В данном случае импакт-фактор близок к 1, т.е. изменение потребительских цен на 1 процентный пункт приводит к изменению цены на птичье мясо почти на столько же и в том же направлении. Коэффициент роста цен промышленных производителей, отражающий изменение цен на средства производства, составляет 0,5, а индекс экономической активности, отражающий изменение спроса - 0,4. Коэффициент детерминации модели равен 0,4, т.е. 40% вариаций цены птичьего мяса объясняются указанными факторами.

Изменение цен на куриное мясо местного производства объясняется индексом экономической активности, изменением цен промышленных производителей, из которых индекс экономической активности оказывает наибольшее влияние. Коэффициент последнего равен 1,3, а прироста цен промышленных производителей - 0,7. Здесь коэффициент детерминации очень низок, и составляет всего 0,14, который показывает, что большинство ценовых колебаний не могут быть объяснены фундаментальными факторами.

Рост цен на импортное куриное мясо объясняется ростом мировых цен на данный продукт, выраженных в драмах, а также ростом индекса Baltic Dry, отражающего рост цен на международные морские перевозки. Коэффициент первого равен 0,2, а второго – 0,05. Коэффициент детерминации составил 0,34, который означает, что колебания цен на импортную курятину более понятны с точки зрения основных факторов, чем местного производства.

С помощью оцениваемой модели сначала приведена динамика отклонений цен на мясо птицы в Армении и на международном рынке, затем посредством других спецификаций модели выявлены качественные изменения влияния мировых цен на мясо птицы, формирующиеся в Республике Армения.

Можно констатировать, что изменения цен на куриное мясо на мировых рынках, международные морские перевозки, а также обменный курс доллара США по отно-

шению к драму РА, дают представление о тенденциях цен на курятину на потребительском рынке Армении.

В ходе исследования была предпринята попытка также оценить насколько количественные изменения продажи курятины вызваны колебаниями цен, насколько устойчивым является спрос по отношению к изменениям цены в целом и насколько чувствителен спрос на ввозимую курятину к изменениям цен на курятину местного производства.

Рассчитан коэффициент корреляции Пирсона, т. е. зависимость между объемом продаж и розничными ценами, $r_{xy} = -0,216$, т.е. существует слабая обратная зависимость между объемами реализации куриного мяса с ценами на нее, т.е. рост цен приводит к небольшому снижению объемов продаж, и наоборот.

Для определения чувствительности потребителей к изменению цены куриного мяса также рассчитывалась ценовая эластичность спроса, $E_d = 2,27$, т.е. спрос на курятину имеет довольно высокую чувствительность к изменениям ее цены, и увеличение цены на 1% приводит к снижению спроса в среднем на 2.2%.

С целью выяснения степени взаимозаменяемости импортного куриного мяса (замороженного) свежим мясом, произведенным в Армении, рассчитан коэффициент перекрестной эластичности спроса. Соответственно, оценена чувствительность спроса на импортное куриное мясо по отношению к изменению цены произведенного куриного мяса. Получается, что $E_{xy} = 1,54$, т.е. спрос на импортируемую курятину является эластичным по отношению к изменению цены произведенной курятины.

По результатам оценки модели, объясняющей цены на импортируемое куриное мясо, и прогнозам цен куриного мяса на мировом рынке, сделанным Всемирным банком, разработан базовый сценарий динамики цен на импортируемое в Армению куриное мясо. Кроме прогнозируемой динамики международных цен на курятину, разработанный сценарий также основан на предположении о неизменности международных цен на перевозки грузов и курса доллара к драму, зафиксированного по состоянию на конец октября 2021 года. Согласно сложившемуся сценарию, по итогам 2021 года средняя цена импортируемого куриного мяса в 2022 году будет на 15.2% выше по сравнению с предыдущим годом, составив около 850 драмов за кг, а к концу года проявится тенденция постепенного снижения. Эконометрические оценки также позволили зафиксировать неопределенности вокруг основных прогнозов, которые говорят о возможных колебаниях цен в диапазоне от 700 до 950 драмов за килограмм ввозимой курятины.

Базовый сценарий отражает гипотетическую динамику цен в условиях неизменности основных векторов сценария политики. Последнее предполагает, что действующий режим таможенной политики в 2021 г. будет сохранен, а дополнительных воздействий на цену курятины не будет.

Последствия изменения таможенной политики и стоимости импортного куриного мяса могут существенно изменить поведение импортеров и производителей, создавая как изменения в географической структуре импорта, так и возможности для расширения местного производства. Проведен сценарный анализ для выяснения влияния такого развития событий на цены на импортное куриное мясо. В частности, в условиях повышения таможенных ставок на ввоз куриного мяса из третьих стран до 80%

при неприменении квоты в рамках ЕАЭС рассматривались три сценария удовлетворения спроса внутреннего рынка.

- **Сценарий 1.** Независимо от изменения таможенных ставок предполагалось неизменность пропорций удовлетворения спроса за счет импорта из ЕАЭС и третьих стран и за счет отечественного производства. Причем показатели рассчитаны как средние за 2018-2020 годы.
- **Сценарий 2.** Доли импорта и отечественного производства сохраняются, но импорт из третьих стран полностью замещается импортом из ЕАЭС.
- **Сценарий 3.** 50% импорта из третьих стран сразу же замещается импортом из стран ЕАЭС, а остальные 50% - отечественным производством к 2025 году.

Пропорции удовлетворения спроса на курятину в трех сценариях | Таблица 2

	2021	2022	2023	2024	2025
Сценарий 1					
Импорт из стран ЕАЭС, %	11.4	11.4	11.4	11.4	11.4
Импорт из третьих стран, %	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6
Отечественное производство, %	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Сценарий 2					
Импорт из стран ЕАЭС, %	11.4	78.0	78.0	78.0	78.0
Импорт из третьих стран, %	66.6	0	0	0	0
Отечественное производство, %	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Сценарий 3					
Импорт из стран ЕАЭС, %	11.4	44.7	44.7	44.7	44.7
Импорт из третьих стран, %	66.6	25.0	16.7	8.3	0.0
Отечественное производство, %	22.0	30.3	38.7	47.0	55.3

В зависимости от рассматриваемого сценария поведение стоимости импортного куриного мяса разное. В случае Сценария 1 цена вырастет примерно на 30% в 2022 г., стабилизируясь на высоком уровне. Однако этот сценарий нереалистичен, так как в результате изменения цены упускается возможность замены импорта из третьих стран импортом из ЕАЭС и местным производством. В случае Сценария 2 импорт из третьих стран полностью замещается импортом из ЕАЭС, в результате чего цена в 2022 г. снижается на 9,2%. Однако этот сценарий тоже можно рассматривать нереалистичным, поскольку он исключает возможность использования местными производителями импортозамещения для расширения внутреннего производства. Поэтому в третьем рассматриваемом Сценарии из-за временного лага замещения импорта местным производством цена продолжает расти в 2022 г., после чего начинает снижаться.

В целом в разработанных сценариях подчеркивается, что влияние изменения таможенных пошлин на цены куриного мяса может носить временный характер, так как с учетом возможностей импортозамещения из стран-членов ЕАЭС следует ожидать изменения географии импорта, а также некоторое расширение местного производства. Относительные масштабы и скорость этих процессов будет определять размер роста цен и горизонт, после чего цены будут снижаться. При этом в более реалистичных сценариях в 2025 г., предусмотрен более низкий уровень себестоимости импортируемого куриного мяса, чем предполагалось в базовом сценарии.

ВЫВОДЫ. Результаты исследования отрасли птицеводства, в частности товарного рынка «Курятина», позволили сделать некоторые выводы, связанные с рядом экономических процессов, происходящих на товарном рынке, в том числе и с конкурентной средой товарного рынка.

1. Определение товарного рынка, проведенное разными методами с использованием различных инструментов, свидетельствует, что разные виды куриного мяса в основном взаимозаменяемы, Исходя из этого принципа, процесс исследования и результаты могут быть максимально эффективными и целенаправленными с точки зрения оценки конкурентной среды.
2. Результаты мониторинга свидетельствуют о наличии некоторых возможных проблем в законодательстве, в частности, требования статьи 4 (в) Технического регламента ЕАЭС «О безопасности мяса и мясной продукции» (09.10.2013) не распространяются на мясо птицы, что определяет обязательные нормы использования и оформление продуктов убоя и безопасности мясной продукция на территории Таможенного союза. Одновременно с вышеуказанным положением действует постановление Правительства Республики Армения «Об утверждении Технического регламента на мясо и мясные продукты», которым также регламентируются условия убойной безопасности товаров птицеводства и пищевых субпродуктов из нее) код - АТГА 0207. В результате каждое государство ЕАЭС устанавливает свои специальные требования и нормы безопасности к птицеводству и мясо птицы, так как единого регулирования в рамках ЕАЭС нет. В результате требования к импортируемой птице местного производства могут на практике различаться, что, в свою очередь, может привести к потенциальным рискам безопасности пищевых продуктов, а также к нарушению работы птицеводческой отрасли и/или конкурентной среды на рынке куриного мяса.
3. Помимо позитивных процессов, зарегистрированных на товарном рынке, существуют также определенные факторы риска, которые в будущем могут получить возможные негативные проявления. В частности, изучение структуры товарного рынка показывает, что, несмотря на рост производства в последние годы, объем импортируемого куриного мяса значительно превышает показатель 2018-2020 гг. примерно от 2,6 до 3 раз.
4. С точки зрения конкуренции структура товарного рынка за последние годы претерпела в основном положительные изменения. В то же время существует неопределенность в отношении таможенно-тарифной политики. Изменение тарифов может привести к существенным изменениям в структуре товарного рынка, причем в зависимости от сценариев развития, оно также может быть отрицательным. С точки зрения экономической конкуренции повышение таможенных пошлин может привести к сокращению круга стран-партнеров-экспортеров, уменьшению количества хозяйствующих субъектов-импортеров, как следствие, роста уровня концентрации рынка, а следовательно, и повышению розничных цен.
5. Следует отметить, что процессы, происходящие на международных рынках, на армянском рынке проявляются без существенных отклонений. С этой точки зрения рынок куриного мяса достаточно чувствителен к указанным изменениям. В целом ценовые изменения на рынке импортированного куриного мяса соответ-

ствуют рыночным рациональным процессам. В случае с курятиной местного производства наблюдались некоторые асимметрии в динамике розничных цен и средневзвешенной себестоимости, но следует отметить, что зафиксированные асимметрии сопровождались отрицательными колебаниями продаж, что, в свою очередь, может быть связано с резким снижением спроса, особенно в ранний период пандемии в Армении. Однако нельзя исключать и наличие возможных антиконкурентных действий.

6. Разработанные в рамках исследования возможные сценарии развития товарного рынка «Курятина» прогнозируют основной ход дальнейшего развития, поэтому с помощью разработанных вариантов можно будет выработать более эффективную политику в отрасли, которая позволит избежать возможных негативных явлений вследствие изменений, в том числе и в конкурентной среде.

Head of research team

TATUL MKRTCHYAN

Doctor of Economics, Associate Professor

Members of research team

ERIK HAMBARDZUMYAN

PhD in Economics, Associate Professor

GURGEN OHANIAN

PhD in Economics, Associate Professor

MELANIA KARAGOZYAN

Lecturer, Department of Macroeconomics, ASUE

NAREK KARAPETYAN

PhD student of ASUE Department of Finance

MOVSES GALSTYAN

Master Student of Majoring in "Finance", ASUE

***RESEARCH OF THE POULTRY MARKET OF THE REPUBLIC
OF ARMENIA***

DOI: 10.52174/978-9939-61-250-8

INTRODUCTION: The world market of meat and meat products is the largest segment of the world food market, therefore the study of the main directions of its development and modern features is extremely important. The most popular types of meat consumed by the population are red meat (beef, mutton), white meat (mainly poultry, also pork) and seafood (fish-shellfish), the consumption of which is constantly growing in the world. At the same time, the growth of meat consumption is due to many factors, the most important of which is the continuous growth of the world population and the overall level of income. As a result of increasing the purchasing power of the population due to the growth of incomes, as a rule, the consumption of meat in the consumer diet increases, which is considered to be the richest source of calories compared to a grain-based diet. This trend of changing meat consumption due to income has traditionally been more pronounced in the case of red meat, white meat and pork, which are considered to be the most expensive foods and are mainly included in the diet of the population of middle- and high-income countries. In low- and middle-income countries, the consumption of poultry is predominant, as the latter is the cheapest compared to other types of meat. However, in the last few decades, the preference for meat has changed significantly, which does not seem to be due to the amount of income. In particular, there is a strong trend in the world for white meat, especially poultry, which is available in various countries, which cannot be attributed only to the low price of poultry. It is obvious that in this case it is due to the preference of white meat by consumers, which is perceived as a healthier, nutritious and at the same time dietary food. In addition, there are no religious, cultural or other restrictions on the

consumption of poultry, as is the case, for example, with pork in Muslim countries. Since there are no restrictions on the consumption of other types of meat in the Republic of Armenia in religious, cultural, traditional or other respects, all types of meat are consumed equally. Nevertheless, structural changes in world meat consumption have been reflected in our country as well. Poultry has provided the highest growth rates in recent years in terms of meat consumption.

Being a small economy, which imports about 70-75% of poultry meat, Armenia responds to both cultural, behavioral and price fluctuations in meat consumption preferences in the world economy. Therefore, in order to analyze the situation in the local poultry market, to predict possible developments in the field, it is crucial to study the main trends of the world poultry market and the changes taking place in it, which will enable to identify the ways of their transmission to the RA economy and the impact on poultry consumption preferences, consumer behavior, price changes, as well as changes in the internal market structure and the conditions of the competitive environment. Based on the above, in the framework of this research, we have considered the main trends and reasons for the development of the international poultry market, the ways and mechanisms of the transfer of the latter to the economy of the Republic of Armenia, with a possible impact assessment. We have conducted a comprehensive reserach of the competitive situation of the domestic poultry market of the Republic of Armenia, with emphasis on the detection of possible position abuses, anti-competitive actions, development of proposals for increasing the effectiveness of the state competition policy, which have been identified as the main objectives of this study.

ANALYSIS: In recent years, the structure of consumption of the "meat" product group around the world has changed significantly, mainly to increase the share of poultry, including chicken. The greater preference given to white meat by consumers compared to other types of meat is due to the fact that it is perceived as a healthier food, tasty, low in calories, nutritious. All this is reflected in the rapid growth of poultry consumption around the world, as a result of which the consumption of poultry in the world has already exceeded the consumption of other types of meat, which are considered traditional in terms of consumption, providing a 40% share in the consumption of "Meat" product group.

Over the past 30 years, world production of all types of meat has almost doubled. Thus, during 1990-2020, world meat production increased by an average of 2.3% per year, and for some species as follows: beef - by 0.9%, pork - by 1.6%, mutton - by 1.7% and poultry - by 4.8%. As a result, the structure of world meat production has changed significantly. the share of poultry production in the total volume of meat production in 1990-2020 more than doubled from 21.1% to 40.7%, in contrast to beef and pork, whose shares decreased from 32.7% to 21.5% and from 41.5% to .0 33.0%, respectively.

As a result of the above-mentioned changes, the share of poultry meat in the total volume of the "Meat" product group increased from the third place to the first place during the observed period. As a result, the share of beef decreased by 33.8%, and pork - by 20.5%. As for the share of mutton production, it is relatively stable for the 30 years under review, having decreased by only 0.9%. The main trends in the international poultry market are almost identical to those in the Armenian market. Thus, during the last 15 years, the demand for poultry meat, particularly chicken, has continuously increased, resulting in 55-57 thousand tons, of which, however, only 20-25% is provided by local production.

It is noteworthy that in 2005-2020 the volume of meat production in the country has almost doubled (growth - 92%), including the production of beef - 99.4%, pork - 67.0%, mutton - 42.1% and poultry - about 2.7 times. The average annual growth of production by species is 4.9% for beef, 5.7% for pork, 2.6% for mutton and 7.9% for poultry. However, based on the volume of production, the preference for certain types of meat, and the fact that the perception of consumer behavior changes is partial, it is necessary to take into account, that the levels of self-sufficiency in certain types of meat in Armenia are very different and a significant part of the consumption of some types is provided by imports. Therefore, it is necessary to consider the volume of meat consumption and self-sufficiency. Thus, if the self-sufficiency of mutton was 100% in 2005-2013, and in the following years it increased even more, resulting in the export of mutton, then in the case of poultry the self-sufficiency is the lowest compared to other types of meat; in the observed period it was about 20%.

As for the volumes of meat consumption in Armenia, in 2005-2020 it increased by about 90% from 92.0 thousand tons to 175.0 thousand tons. Among them, the highest growth rate was in poultry consumption, which increased 2.2 times in the observed 15 years. Of the other meats, the consumption of beef increased by 75.9%, mutton - by 41%. The volumes of pork consumption registered a high but fluctuating growth. As a result, the average annual growth rate of poultry consumption is about 2 times higher than the consumption of beef and pork, and about 5 times higher than the consumption of mutton.

Judging by the growth rates of production and consumption of different types of meat in Armenia, the progressive growth of poultry production will continue in the future, in the next decade poultry will be the absolute world leader in protein meat production, and later in consumption. This is due to the following circumstances:

- the price of poultry is significantly lower than the prices of other types of meat, especially beef and pork,
- the growth process of birds (from 1 day to fur) is much faster than other meat-eating animals.
- organizing the poultry production process (in terms of area required, water used, feed, etc.) is easier and less costly compared to other types of meat production,
- people have a positive perception of the nutritional qualities of chicken (delicious, low-calorie nutritious),
- there are virtually no religious or cultural restrictions on the consumption of poultry, as is the case with other types of meat, such as pork.

Due to the above-mentioned reasons, many governments around the world are currently pursuing targeted policies to promote poultry production and expand sponsorship, as poultry production is considered to be an inclusive, fast-growing, efficient natural-based production facility (USA, Canada, China, many EU countries). Modern trends in the development of this field are reflected in the high tendency of concentration of different stages of the production process. Thus, due to the optimization of logistics costs and the management of phytosanitary requirements, the poultry production sector in the world stands out by combining all production cycles in large specialized complexes as a single production unit, which in itself becomes a system-building sector with a large multiplier effect, as the dependence of the raw material base on imports is small.

Commodity market definition and Chicken market product selection

The RA poultry market is not homogeneous, it comes in the form of different products, imported, locally produced, fresh, chilled, frozen, whole chicken, in separate parts. From this point of view, there is a need to identify the commodity market in order to find out whether all these commodities are included in the same commodity market, whether they are mutually interchangeable, and whether their producers or importers are in competition with each other.

The definition of the product market allows to clarify and identify the scope of sectoral research, as a result of which it becomes possible to more effectively and accurately assess the competitive environment, and, if necessary, target intervention to prevent possible anti-competitive processes.

The determination of the commodity market is carried out by determining the characteristics of its integral part, the relevant product market, relevant geographic market. Moreover, as a result of the systematic observation of the above-mentioned concepts, it becomes possible to clarify the scope of the observed sphere as much as possible, receiving the answers to the following questions, which product group was considered as a commodity market? Why? What products are included in the product group? Why? In what geographical area are these products circulated? What is the sales or acquisition volume of that product group?

Of the many types of poultry, the largest production and consumption of chicken is provided by chicken - about 90% of world poultry production is chicken. Thus, we can state that poultry, of all types of meat, and chicken, of all types of poultry, is the most common and widely consumed product, the growth of consumption of which is conditioned by many factors both in the world and in some countries, which can be grouped economically; food, cultural, ecological and other groups.

Based on the above, within the framework of this study, the "Chicken" product market was considered.

According to the results of the Hypothetical Monopoly test carried out within the framework of the research, the cross-elasticity of demand (which determined the degree of sensitivity of the demand for imported chicken to the change in the price of produced chicken) was confirmed by the research conducted with economic tools, that certain types of chicken, with all their peculiarities and differences, are mutually interchangeable in terms of efficiency of use. This approach is also enshrined in the Competition Commission's decision No. 536-A of 18 November 2011, which recognizes all types of chicken as the product frontier of the same product market. A similar approach (chicken species are not segregated) has been applied by antitrust agencies in a number of other countries, including the Russian Federation, the United States, Mexico, and the EU, to chicken market research reports, as well as by the OECD in various analytical reports.

Composition and volumes of economic entities of the RA "Chicken" product market and volumes

According to the data of the economic entities operating in the sphere of the State Revenue Committee, in 2018, 14 economic entities produced chicken meat, the total volume of production of which was about 11.0 thousand tons, imported by 50 economic entities, the total volume of imports amounted to 32.8 thousand tons, and 63 economic

entities sold chicken meat in the primary market, the total volume of sales of which amounted to 40.4 thousand tons.

In 2019, 16 economic entities produced a total of 12.2 thousand tons of chicken meat, 54 economic entities imported a total of 43.4 thousand tons, and 69 economic entities sold a total of 45.3 thousand tons of chicken meat in the primary market. In 2020, 19 economic entities produced 12.8 thousand tons of chicken meat, 52 economic entities imported 32.9 thousand tons, and 70 economic entities sold chicken in the primary market with a total volume of 43.0 thousand tons.

The combination of the mentioned indicators proves that the concentration of the product market has been decreasing in recent years, which can be considered as a positive signal for the change of the competitive environment.

The shares of the first 3 largest selling companies in the product market together in 2018-2020 were about 53%, 57% և 49%, respectively.

For the purpose of a full study and full assessment of the competitive environment, the legislative framework regulating the poultry meat sector in the Republic of Armenia, as well as other legal regulations related to the sector, was considered.

The requirements for the production, storage, transportation, packaging, marking, sale, import and use of poultry meat in the Republic of Armenia are mainly regulated by the technical regulations of the Customs Union (Eurasian Economic Union), the application of which is mandatory in the Common Customs Area By the decisions of the Commission of the Union, the government, the decisions of separate departments, instructions and other legal acts.

Volumes of chicken meat import, production and sale in Armenia

According to the data of the State Revenue Committee, the volumes of import of poultry meat and by-products made from it classified in the categories FEZ 0207 1, 0207 2, 0207 4 և 0207 5 in 2018, 2019 և 2020. 32.9 thousand tons, 43.6 thousand tons and 34.2 thousand tons, respectively.

The structure of poultry imports is mostly, and in some years, almost entirely, consisted of the import of poultry's by-products, in particular, in 2018, the volume of imports of products classified under 0207 1 (poultry, Gallus Domesticus) was 99.7% of poultry imports, in 2019 - 99.5%, and in 2020 - 96.1%. Moreover, almost the entire volume of imported chicken meat and its by-products was frozen in terms of heat treatment.

The geography of the exporting countries is an important factor in the process of importing poultry meat. From this point of view, it is noteworthy that most of the poultry meat, including chicken, and its by-products are imported from non-EEU countries (Figure 1).

Referring to the volumes of chicken production, it should be noted that although the volumes of chicken production in recent years have shown growth dynamics, their volumes are still significantly lower than the volumes of imports (Figure 2).

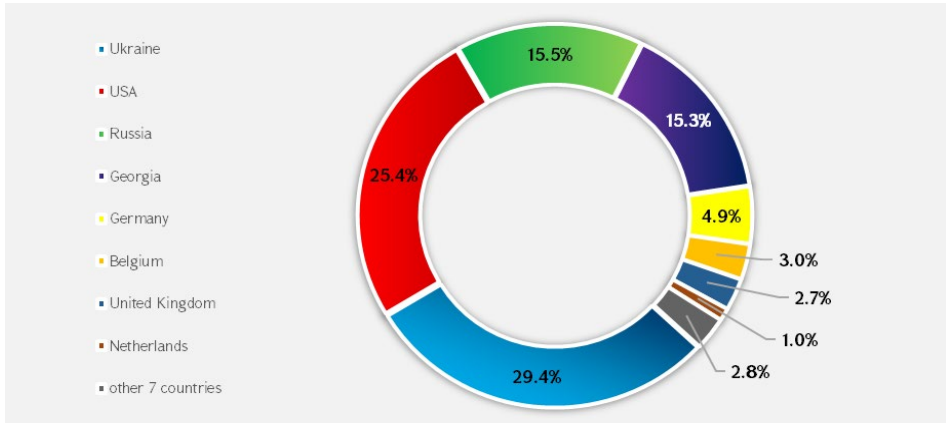


Figure 1 Shares of poultry and poultry imports by 2020 by exporting countries

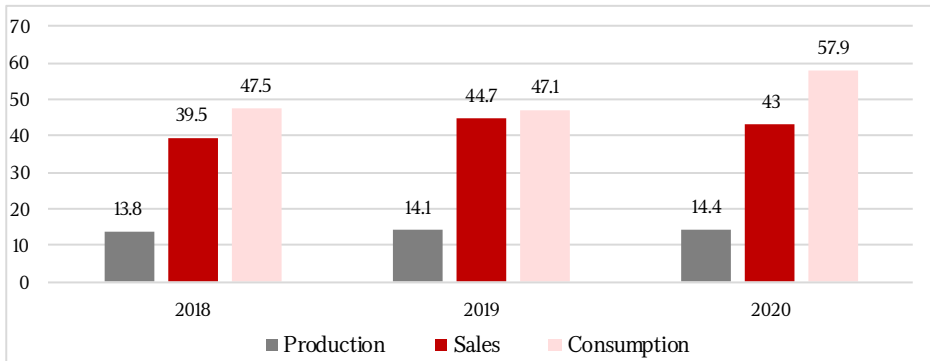


Figure 2 Volumes of chicken meat production, sale and consumption in Armenia in 2018-2020. (thousand tons)

Along with the increase in production, import, sales of chicken, consumption also increased.

The degree of centralization of the "Chicken" product market was assessed by means of the most widespread indices, in particular, based on the shares of the 3 companies with the largest market share (CR3 "Concentration ratio), using the following formula

$$CR3 = S_1 + S_2 + S_3,$$

where S_1 is S_2 l S_3 are the shares of the first, second and third companies with the largest market share, respectively.

In this case, the market is considered highly concentrated if $70\% < CR3 < 100\%$. Accordingly, in 2018, CR3, according to the sales volume of the "Chicken" product market, made 53%, in 2019 - 57%, and in 2020 - 49%.

The Herfindahl-Hirschmann Index, one of the most common and accurate indicators of market centralization, was also calculated. It is the sum of the squares of the shares of all

the economic entities operating in the market. The main advantage of this index is that it is very sensitive to changes in market shares.

$$IHH=S_1^2+S_2^2+S_3^2+....+S_n^2,$$

where S_1 is the share of the company with the largest share in the market,

S_2 is the share of the company with the second largest share, and so on.

If $IHH<1000$, then the market is not considered centralized, if $1000<IHH<1800$, then the market is considered moderately centralized, and if $IHH>1800$, the market is considered highly centralized. In 2018, the IHH amounted to 1418 in terms of sales, in 2019 - 1816 and in 2020 - 1349.

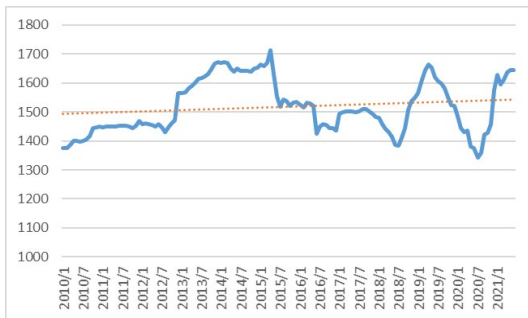
In the case of calculations based on the given indices, it transpires that the given market has a moderate level of concentration.

Pricing mechanisms and pricing policy in the chicken market of the Republic of Armenia

Chicken has historically been the cheapest food in the world, but it has been growing steadily for the past two decades. If we look at the price trends from January 2000 to August 2021, the average 12-month growth rate was 3.8%. The highest price level for the whole period was registered in May 2018 - 3.5 dollars per kg, and the lowest in March 2020 - 1.3 US dollars per kg. From 2010 to 2021 Chicken prices have fluctuated in July, but the general direction of price changes has been rising over the period under review.

As in the world, in the consumer market of Armenia, chicken meat is significantly more affordable compared to other types of meat. Thus, as of the second quarter of 2021, the price of chicken is 2.5 times lower than the price of mutton, 2.1 times lower than the price of pork, and 1.8 times lower than the price of beef. Moreover, these ratios have increased in the last ten years, as the price of chicken meat has been more stable over time (in 2010 the ratios were 2.2, 1.7 և 1.5, respectively).

In general, the prices of chicken meat in Armenia did not have a strong tendency during the period covering January 2010-20 June, from August 2012 to May 2015, after a sharp increase, they registered fluctuations in the range of 1400-1700 AMD per kg. However, taking into account the growth of about 280 AMD registered in the mentioned period, the average growth rate of prices for the whole period was 1.1%. The highest price level for the whole period was registered in April 2015 against 1713 AMD per kg, and the lowest in July 2020 against 1342 AMD per kg. Historically, the standard price deviation was 91.6 AMD.



Price statistical characteristics	
Average growth rate,%	1.1
Maximum value, AMD (time)	1713 (2015/4)
Minimum value: AMD (time)	1342 (2020/7)
Standard deviation, AMD	91.6

Figure 3 | Dynamic poultry prices in Armenia (AMD) and its statistical characteristics

In the last decade, the prices for chicken meat in Armenia have grown more slowly than the prices for other food and non-food products. Thus, in 2011 From January to July 2021, the 12-month average growth rate of chicken prices was 0.9%, while the 12-month average growth of consumer prices was 2.9%, the average growth of food prices was 3.3%, and the growth of meat prices was 3.6%. The fastest increase in the price of meat was registered in the case of pork - 4.3%.

The increase in chicken prices is not correlated with the prices of other types of meat, while it is correlated with the change in food prices and consumer prices.

Table 1

Correlation of poultry prices with consumer prices, food prices, prices of other types of meat

	<i>Consumer price index</i>	<i>Food prices</i>	<i>Meat prices</i>	<i>Price of beef</i>	<i>Price of pork</i>	<i>Price of lamb</i>
Poultry price	0.5	0.5	0.3	-0.1	0.1	0.0

This shows that the pricing mechanisms of chicken meat have little in common with the pricing mechanisms of other types of meat, but there are some similarities with the price level in the economy. This may be due to the effects of total demand or the increase in import prices, as well as the rather influential 1.1% share of chicken in the consumer basket of the republic.

In order to assess the differences between the wholesale and retail sales volumes of chicken meat, the indicators of the 10 largest economic entities operating in the product market were considered. It should be noted that in 2020, the total share of these economic entities in the total sales volume was about 80%, which allows to get an almost complete picture of the product market.

In 2019, 23.9 thousand tons of frozen chicken meat were sold by the observed economic entities and 9.7 thousand tons of fresh or chilled chicken meat. About 66% of frozen chicken meat was sold wholesale, and 34% - retail. 81% of fresh or chilled chicken meat was sold wholesale, and 19% - retail.

In 2020, 23.4 thousand tons of frozen and 10.7 thousand tons of fresh or chilled chicken meat were sold by the same economic entities. 63% of frozen chicken meat was sold wholesale, and 37% - retail. 79% of fresh or chilled chicken meat is sold wholesale and 21% in retail.

When referring to the price differences of fresh or chilled frozen chicken, it is necessary to take into account that in Armenia frozen chicken is not only imported but also produced by local producers. Moreover, the selling prices of locally frozen and imported chicken meat differ somewhat from each other, in both cases the chicken meat is frozen.

In order to study the selling price trend of the above-mentioned types of chicken meat, the average monthly sales indicators of the largest producers-sellers and importers-sellers were observed (Figure 4).

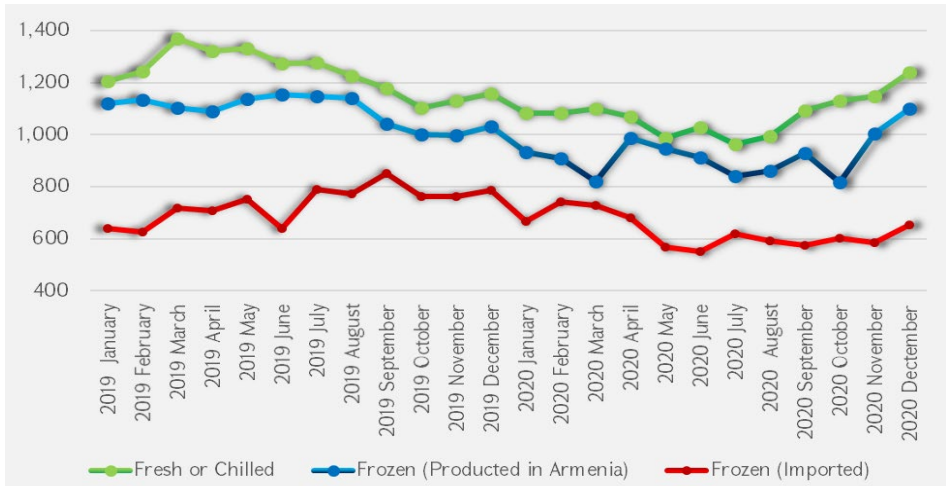


Figure 4 Sales trend of chicken (including taxes) based on data from major producers and importers

In order to more accurately assess the selling price of chicken, it is necessary to study the components that determine the selling price and cost. As we have already mentioned, the processes of chicken meat production and import are significantly different from each other, despite the fact that in the end, in both cases, the chicken meat is sold in the same product market. Therefore, the cost of imported chicken, the cost of produced chicken and the components that make up sales prices were considered separately.

The cost and the selling price of imported chicken has a simple structure. In particular, the selling price of imported chicken meat is formed from several main components, the largest share of which is the purchase price of chicken meat, which was, on average, 69% in 2019-2020 (Figure 5).

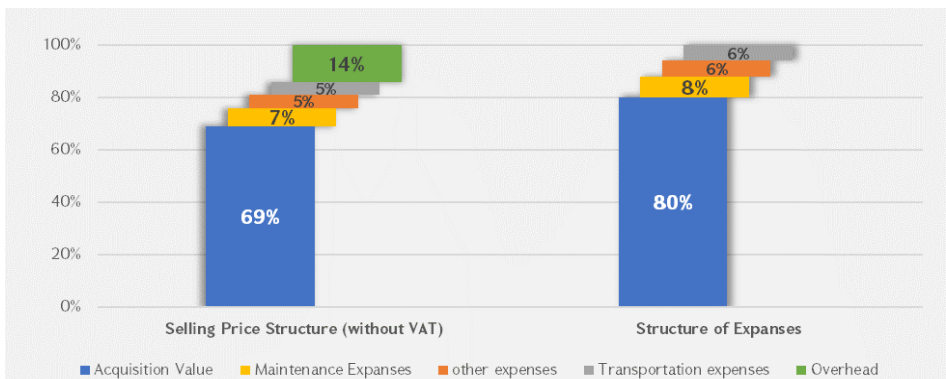


Figure 5 Average selling price and cost structure of imported chicken in 2019-2020

It should be noted that the observed indices also include the corresponding customs duties in the cost of purchasing chicken meat imported from third countries. Thus, in this

context, it is possible to consider the inevitable increase in customs rates in case of termination of preferential imports from third countries through quotas, the average cost of acquisition, and therefore the possible changes in poultry prices, which we have discussed below.

The selling price of the produced chicken meat has a more complex structure, in which the cost of feed has a significant share. Thus, in 2019-2020, the share of feed expenditure in the cost structure was about 45%. As for the structure of the sale price, about 18% of it was the overhead amount. It should be noted that both the selling price and cost structures did not change significantly during 2019-2020 (Figure 6).

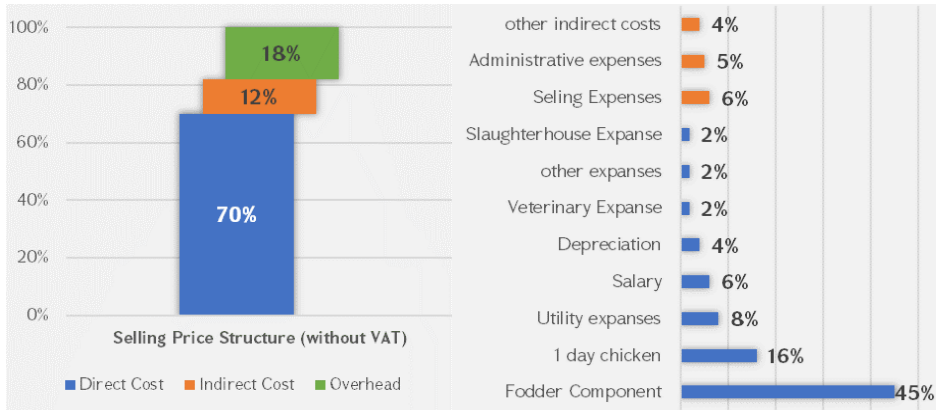


Figure 6 | The average selling price structure of the produced chicken meat in 2019-2020, based on the average indicators of the largest producing companies

It can be concluded that the pricing processes of produced and imported chicken meat have little in common. External factors, such as international chicken prices, freight rates, exchange rates, etc., have the greatest impact on the cost-effectiveness of imported chicken's selling price components, while in the case of manufactured chicken meat, the impact of these factors is mainly small. In terms of fodder component, in this case, the internal influence factors are greater.

Assessment of the impact of factors influencing chicken prices in Armenia was carried out with the help of economic models. A study of the professional literature shows that the factors influencing food prices are mainly the general level of prices in the economy and population incomes, while the impact of other factors is more limited.

Based on the study of professional literature and peculiarities of the RA economy, the following were selected as possible factors influencing the retail prices of chicken in the RA consumer market: international chicken prices expressed in AMD, Baltic dry international shipping price index, RA industrial producers and agricultural production means, purchase prices, prices of fodder crops, economic activity index of the Republic of Armenia, consumer price index. From the selected factors, international prices, transportation price index, prices of industrial and agricultural producers can be considered as supply factors, while the index of economic activity can reflect changes in demand. The consumer price

index reflects the general increase in prices in the economy, therefore it is an indicator of "supply" and "demand" factors.

Prior to the construction of the econometric models, the statistical correlations between the prices of poultry meat, as well as the prices of locally imported chicken meat and the individual factors influencing them were considered separately. In particular, the general consumer price index was considered for poultry prices, the producer price index for locally produced chicken (as a cost indicator), and for imported chicken prices, the international exchange price of chicken meat, expressed in AMD.

The assessment showed that if there is a significant correlation between poultry prices and consumer prices, then the correlation between the prices of locally produced chicken and the prices of industrial producers is weak. On the other hand, it was found that the correlation between the increase in the price of imported chicken and international prices is stronger than the price between locally produced chicken and the prices of industrial producers. In this case, the tendencies coincide more.

Economic models with different specializations were tested with the mentioned factors, leaving out the statistically insignificant variables. As a result, the factors explaining the growth of poultry prices were the growth of consumer prices, the index of economic activity, the growth of prices of industrial producers. The highest impact was reflected in the rise in consumer prices, which at the same time reflected the change in the prices of the total demand in the economy - the means of acquiring production. In this case the coefficient of influence is close to 1, i.e. a change of consumer prices by 1 percentage point in other equal conditions leads to a change in poultry prices by the same amount in the same direction. The coefficient of the increase in the prices of industrial producers, which reflects the change in the prices of the means of production is 0.5, and the index of economic activity, which reflects the change in the demand is 0.4. The coefficient of determination of the model is 0.4. 40% of the variations of poultry price are explained by the mentioned factors.

The change in the prices of locally produced chicken is explained by the index of economic activity, the change in the prices of industrial producers, of which the index of economic activity has the greatest impact. The coefficient of the latter is 1.3, and the increase of prices of industrial producers - 0.7. In this particular case the determination factor is very low, and is only 0.14, which shows that most of the price fluctuations can not be explained by fundamental factors. The increase of the prices of imported chicken meat is explained by the increase in international prices for chicken meat, expressed in drams, by the Baltic Dry Index, which reflects the prices of international sea freight. The impact factor of the first is 0.2, and the second - 0.05. The determination factor was 0.34, which means that fluctuations in imported chicken prices are more understandable in terms of underlying factors than local production.

With the help of the evaluated model, first, the deviations of the price dynamics in the international and Armenian poultry markets were revealed. Then other specifications of the model revealed what qualitative changes were registered in the impacts of the international poultry prices on the prices in Armenia.

We can state that international developments, including changes in the prices of chicken meat in international markets, international shipping prices, as well as the US

dollar / AMD exchange rate, give a general idea of the trends in the price of chicken imported to the Armenian consumer market.

The study also assessed the extent to which changes in poultry sales were due to price fluctuations, how resilient the demand for poultry in general was, and how sensitive the demand for imported poultry was to changes in the price of locally produced poultry.

In order to find out the degree of dependence between the sales volume of poultry's sales prices, the Pearson correlation coefficient was calculated as $r_{xy} = -0.216$, there is a weak inverse correlation between the sales volumes of chicken meat, i.e. the increase in prices leads to a slight decrease in sales volumes.

In order to determine the sensitivity of consumers to changes in the price of chicken meat, the price flexibility or elasticity of demand was also calculated.

The calculations show that $E_d = 2.27$, the demand for chicken is flexible to changes in its price, a 1% increase in price leads to a 2.2% decrease in demand.

In order to find out the degree of correlation between the imported (frozen) chicken meat produced in the Republic of Armenia, the cross-elasticity coefficient of demand was calculated. Accordingly, the sensitivity of the demand for imported chicken to the change in the price of produced chicken was assessed. It appears that $E_{xy} = 1.54$, the demand for imported chicken is flexible to the change in the price of produced chicken, 1% increase in the price of produced chicken leads to an average increase of 1.54% in the demand for imported chicken.

Based on the results of the evaluation of the model explaining the prices of imported chicken and International World Chicken Price Forecasts by the World Bank, the baseline scenario of chicken prices imported to Armenia was developed. In addition to the projected developments in international chicken prices, the developed scenario is also based on the assumption of maintaining the situation registered at the end of October 2021, the dollar-dram exchange rate of international freight prices. According to the established scenario, according to the results of 2021, the average price of chicken meat imported in 2022 will be 15.2% higher compared to the previous year, making about 850 AMD, and will tend to gradually decrease until next year. At the same time, econometric assessments also allowed to record the uncertainties around the basic forecasts, which hint at possible fluctuations in the price range of 700 to 950 AMD for the price of imported chicken.

The baseline scenario reflects the hypothetical price developments in the conditions of the unchanged policy scenario. The latter assumes that the current regime of customs policy in 2021 will be maintained, and the additional effects on the price will not be manifested.

Consequences of changes in the customs policy and the cost of imported chicken meat can significantly change the behavior of farmers, including importers and producers, creating both changes in the geographical structure of imports and opportunities for expanding local production. A scenario analysis was performed to find out the impact of such developments on the prices of imported chicken meat. In particular, in the conditions of increasing the customs rates on chicken imports from third countries to 80% and non-application of the quota, three scenarios for meeting the demand of domestic consumption were considered.

- **Scenario 1.** Regardless of the change in customs rates, unchanged proportions were assumed to meet the demand for imports from EEU countries to third countries, also

for consumption at the expense of domestic production. Moreover, the latter have been calculated as average indicators for 2018-2020.

- **Scenario 2.** Imports and Proportions of domestic production are maintained, but imports from third countries are completely replaced by imports from the EEU.
- **Scenario 3.** 50% of imports from third countries are immediately replaced by imports from EEU countries, and the other 50% are gradually replaced by domestic production by 2025.

Table 2
Chicken Demand Ratios in Three Scenarios

	2021	2022	2023	2024	2025
Scenario 1					
Import from EAEU,%	11.4	11.4	11.4	11.4	11.4
Imports from third countries,%	66.6	66.6	66.6	66.6	66.6
Local production,%	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Scenario 2					
Import from EAEU,%	11.4	78.0	78.0	78.0	78.0
Imports from third countries,%	66.6	0	0	0	0
Local production,%	22.0	22.0	22.0	22.0	22.0
Scenario 3					
Import from EAEU,%	11.4	44.7	44.7	44.7	44.7
Imports from third countries,%	66.6	25.0	16.7	8.3	0.0
Local production,%	22.0	30.3	38.7	47.0	55.3

Depending on the scenario under consideration, the cost of imported chicken meat exhibits different behaviors.

In the case of Scenario 1, the price will increase by about 30% in 2022, stabilizing at a high level. However, this scenario is unrealistic, as the possibility of trade deviation or replacement as a result of price changes is missed. In the case of Scenario 2, imports from third countries are completely replaced by imports from the EAEU, as a result of which the price will decrease by 9.2% in 2022. However, this scenario may be seen as unrealistic in that it omits the possibility of local producers using import substitution opportunities to expand domestic production.

In general, the developed scenarios emphasize that the effects of the change in customs duties on chicken prices may be temporary, since, given the opportunities for imports from the EAEU member states, one should expect a change in the geography of imports, as well as some expansion of local production. The relative size and speed of these processes will determine the size of the price increase and the horizon, after which prices will decrease. Moreover, in more realistic scenarios, the lower level of the cost of chicken meat imported in 2025 is provided than assumed in the baseline scenario.

CONCLUSIONS: The results of the study of the poultry industry, in particular the "Chicken" product market, allowed us to draw some conclusions related to a number of economic processes taking place in the product market, including the competitive environment of the product market.

1. From the method of product market identification carried out by different methods using different tools, it can be concluded that different types of chicken meat are

interchangeable. Based on this principle, the research process and results can be most effective and targeted in terms of assessing the competitive environment.

2. The results of the monitoring indicate the existence of some possible legislative gaps, in particular, the requirements of Article 4 (c) of the EEU Technical Regulation "On Meat and Meat Product Safety" (09.10.2013) do not apply to poultry, which defines the customs of the Customs Union compulsory use, slaughter, safety of meat products in the area. At the same time, in parallel with the above-mentioned regulation, the decision of the Government of the Republic of Armenia "On approving the Technical Regulation on Meat and Meat Products" operates, which regulates the slaughter safety conditions of products (domestic poultry-food by-products) code 0207. As a result, each EAEU member state sets its own requirements for poultry special poultry safety norms and requirements, as there is no common regulation within the EAEU. As a result, the requirements for locally produced and imported poultry may differ in practice, which in turn may lead to potential food safety risks as well as a disruption to the competitive environment of the poultry industry
3. In addition to the positive processes registered in the commodity market, there are also certain risk factors, which may have negative consequences in the future. In particular, a study of the structure of the product market shows that despite the increase of production in recent years, the volume of imported chicken meat significantly exceeds them, from 2018 to 2020 by about 2.6 to 3 times.
4. In terms of competition, the structure of the product market has undergone mostly positive changes in recent years. At the same time, there is uncertainty about the customs tariff policy. The change of tariffs can lead to significant changes in the structure of the product market, moreover, depending on the development scenarios, it will also be negative. From the point of view of economic competition, the increase of customs duties may lead to the reduction of the circle of exporting partner countries, the reduction of the number of importing economic entities, as a result of the increase in the level of market concentration, and, consequently, the increase of selling prices.
5. It should be noted that the processes taking place in the international markets are manifested without significant deviations in the Armenian market. From this point of view the chicken market is quite sensitive to these changes. In general, the price changes that take place in the imported chicken market are in line with the rational market processes. In the case of produced chicken, some disproportions in the weighted average cost-of-sale price movements were observed, but it should be noted that the registered disproportions were accompanied by negative fluctuations in sales volumes, which in turn may be due to a sharp decline in consumer demand in the initial period of the epidemic. However, the existence of possible anti-competitive actions can not be ruled out.
6. The possible scenarios for the development of the "Chicken" product market developed within the framework of the study predict the main course of further developments, so using the developed options it will be possible to develop a more effective policy in the sector, which will avoid possible negative developments as a result of changes.

*Հերագորական խմբի ղեկավար՝
ԹԱԹՈՒՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ
փնտրեսագիտության դոկտոր, դոցենտ*

*Հերագորական խմբի անդամներ՝
ԷՐԻԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ
փնտրեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՕՀԱՆՅԱՆ
փնտրեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
ՄԵԼԱՆՅԱ ՂԱՐԱԳՅՈՋՅԱՆ
ՀՊՏՀ մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնի դասախոս
ՆԱՐԵԿ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
ՀՊՏՀ Ֆինանսների ամբիոնի սապիրանտ
ՄՈՎՍԵՍ ԳԱՍՏՅԱՆ
ՀՊՏՀ «Ֆինանսներ» մասնագիտության մագիստրանտ*

ՀՀ ԹՌՉՆԱՄՍԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ

Խմբագիր՝ *Սաթևիկ Ալավերդյան*
Տեխնիկական խմբագիր
և ձևավորող՝ *Նաիրա Խչեյան*
Էջադրող և սրբագրող՝ *Մյուզաննա Բոյաջյան*

Չափա՝ 70×108¹/₁₆:
8 տպ. մամուլ:
Տպաքանակ՝ 100:

ՀՊՏՀ «ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» հրատարակչություն
Երևան, Նալբանդյան 128
010 59 34 37